

XIII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

ADY ENDRE
ANGI ISTVÁN
CSORTÁN FERENC
DENNIS O'DRISCOLL
ELEK TIBOR
ERŐS VILMOS
GÖMÖRI GYÖRGY
HEINRICH ANDREA
HEVESI JUDIT
HORVÁTH ANDOR
KÁNTOR LAJOS
KENDE PÉTER
LÁNG ZSOLT
LOVÁSZ TAMÁS
MAJDIK KORNÉLIA
ZIGU ORNEA
MARCEL PROUST
SZALAY ZOLTÁN
TÓZSÉR ÁRPÁD

7

EZERKILENC SZÁZTIZENHÁROM

III. FOLYAM
2013.
JÚLIUS

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXIV/7. • 2013. JÚLIUS

TARTALOM

ADY ENDRE • Mi kacagunk utoljára (<i>vers</i>)	3
CSORTÁN FERENC • India négy tételben	4
MAJDIK KORNÉLIA – LOVÁSZ TAMÁS • Alfred Werner, a koordinációs kémia úttörője	17
ANGI ISTVÁN • „...ünnepélyes pogány szertartás...”	22
ZIGU ORNEA • Titu Maiorescu apoteózisa (<i>H. A. fordítása</i>)	29
HORVÁTH ANDOR • A <i>Swann</i> új fordítása elé	34
MARCEL PROUST • <i>Swann</i> (<i>részlet – Horváth Andor fordítása</i>)	43
HEINRICH ANDREA • „...valami csillagszerű gravitáció...”	57
KÁNTOR LAJOS • Visszatérés – Jékelyvel	62
HEVESI JUDIT • Szemtanúk, Gyerek a királynál (<i>versek</i>)	66
SZALAY ZOLTÁN • A harmadik előadás (<i>próza</i>)	68
DENNIS O'DRISCOLL • Állomás (<i>vers – Gömöri György fordítása</i>)	75
NEMZETRŐL, NEMZETEKRŐL (20–21. SZÁZAD)	
KENDE PÉTER • A Korunk körkérdésére	77
TŐZSÉR ÁRPÁD • Európa, én nagy mesterem	78
ELEK TIBOR • A nemzet közössége	82
LÁNG ZSOLT • Ez a kérdés	87
■ HISTÓRIA	
ERŐS VILMOS • A modern osztrák történetírás vázlata	90
■ DOKUMENTUM	
LAKATOS ARTUR – FLEISZ KATALIN • Kisebbségi magyar irodalom a Rákosi-kor szemszögéből	97
POMOGÁTS BÉLA • Kovács Imre emlékiratai	109

■ TÉKA

ADORJÁNI PANNA • Menekülés a szabadsághól (<i>Sasszé</i>)	113
BIRÓ ANNAMÁRIA • Egy régi irodalomtörténeti monográfia mai tanulságai	115
SERESTÉLY ZALÁN • Leleplezés keresztelőn	118
A Korunk könyvajánlata (<i>Kántor Lajos ajánlja</i>)	121

■ TALLÓ

RIGÁN LÓRÁND • Megváltás. Pro és kontra	122
IZSÁK ANIKÓ-BORBÁLA • „Őrtornyok sora vigyázta a tájat...”	123

■ ABSTRACTS

	126
--	-----

■ KÉP

BORS ESZTER

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Susținem
CLUJ-NAPOCA 2021
Capitală Culturală Europeană
oraș candidat

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ **Elnök:** KÁNTOR LAJOS ■ **Tiszteletbeli elnök:** DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY ■ **A szerkesztőség tagjai:** BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), HORVÁTH ANDOR (főszerkesztő-helyettes, világirodalom), RIGÁN LÓRÁND (filozófia) ■ **Gazdasági vezető:** KOVÁCS GÁBOR ZSOLT ■ **Grafikai arculat:** KÖNCZEY ELEMÉR
■ **Titkárság:** BALÁZS JÚLIA, SASS GYÖNGYI, SÓLYOM ANNAMÁRIA
■ **A Korunk – Budapesti Porta grémiuma:** DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, POMOGÁTS BÉLA, POSZLER GYÖRGY, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR
■ **Állandó munkatársak:** EGYED PÉTER, HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN (Heidelberg), JAKABFFY TAMÁS, KESZEG ANNA, KOVALSZKI PÉTER (Detroit), PETI LEHEL, SZENTES ZÁGON, ZELEI MIKLÓS (Budapest)
■ A megjelenéshez támogatást nyújt a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és a Communitas Alapítvány, a Bethlen Gábor Alap, a Nemzeti Kulturális Alap, a Kolozsvári Városi Tanács, a Kolozs Megyei Tanács és az Új Budapest Filmstúdió.
■ **SZERKESZTŐSÉG:** Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.
Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ **POSTACÍM:** 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;
Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org; Fényszedés: KOMP-PRESS Kft.
■ **NYOMDA:** ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407
■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egy évi előfizetés 40, fél évi előfizetés díja 20 RON.
A KORUNK magyarországi terjesztését az Apáczai Sajtóhíd Alapítvány végzi (1088. Budapest, Krúdy Gyula u. 3., Tel.: 0036-1-266-65-85); a lap megrendelhető a következő faxon: 0036-1-235-07-39, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com.
■ Proiect realizat cu sprijinul Primăriei și Consiliului Local Cluj-Napoca; Proiectul susține candidatura orașului Cluj-Napoca la titlul de Capitală Culturală Europeană 2021
■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk (400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284) ■ **ISSN: 1222-8338**

A Magunk szerelme címmel 1913-ban megjelent kötetben olvasható néhány a leg súlyosabb Ady-versek közül: az Elbocsátó szép üzenet, a Barangolás az országban, az Új, tavaszi seregszemle, A tűz csiholója. Forradalom jön, és készül a háború is – a sötét látomások ellenére ez az eljövendő győzelem prófétájának hangja. Kezdődjék vele az 1913-as évhez kapcsolódó körképünk! – (H. A.)

ADY ENDRE

Mi kacagunk utoljára

Csitt, kuss, mert háboru lesz,
Így szólanak a belül-háborgóknak
S félek, hogy nyílt tengeren
Mégáll a hős, rakétás, büszke csónak,
Mely armadákat elsülyesztne.

Hát hozzák a háborút,
Hát vigyék el mészárszékre a testünk.
És mégis csak mink vagyunk,
Kik megdöglünk, de kik semmit se veszünk
S csónakunk dagad Albatrosszá.

Mi parancsolók vagyunk,
Lelkünk redőnye néha leeresztve,
Hős csónakunk néha áll,
De mink fogjuk váratlanul keresztbe
Dönteni nagyurak számítását.

Csináljanak háborut,
A mi örök háborunk sokkal később.
Nekünk öntik a csodát
Emberei a büszke ember-észnek.
És mi kacagunk utoljára.

CSORTÁN FERENC

INDIA NÉGY TÉTELBEN

Az ország gazdasági reformjai a középosztály gyors növekedéséhez vezettek, amelyek lélekszáma 150 millióra tehető, de egyes kutatók szerint akár ennek a kétszerese is lehet.

1. Egy irodalmi Nobel-díj

■ Az alig tizenegy évvel korábban alapított irodalmi Nobel-díjat 1913-ban, közmeglepetést okozva, a bengáli nyelven író, de verseit saját fordításában angolul (*Gítándzsali – Ajándékdalok*, 1912) is közreadó indiai Rabindranath Thakkur, angol helyesírással Tagore¹ (1861-1941) kapta. A bizottság indoklása szerint „mély érzésű, friss hangú költeményeiért [...], melyekkel gazdagította a Nyugat költészetét”. Ő volt az első Európán (és Amerikán) kívüli díjazott – utána sincs sok: egy nigériai, két japán, egy kínai (és még egy, aki Franciaországban él és franciául ír), egy török, egy arab.

Kolkata (Kalkutta) mellett született brahmin családban. Azáltal újította meg a bengáli prózát és költészetet, hogy felszabadította az archaikus, szanszkrit eredetű mintáktól. Humanista, internacionalista-univerzalista gondolkodó volt, egyaránt elutasította a nacionalizmust és a brit uralmat. Írt színdarabokat és táncdrámákat is, továbbá mintegy kétszáz dalt. Modern (absztrakt) képeket festett, az ő szerzeménye India állami himnusza (*Dzsana Gana Mana*), de Bangladesé is (*Amar Shonar Bangla*). Apja, Debendranáth Thakkur fogalmazta meg a Bráhmó vallási reformmozgalom alapelveit. Bátyjai közül a legidősebb nagy tiszteletnek örvendő filozófus és költő volt, egy másik az első indiai, akit a brit gyarmati közigazgatásban alkalmaztak, a harmadik zenész, zeneszerző és színműíró, egyik húga pedig regényíró. 1915-ben a brit koronától nemesi címet kapott, amelyről lemondott az 1919-ben történt Dzsallianwala Bagh-i mészárlás után. (A pandzsábi nagyváros, Amritsár

egyik parkjában brit katonák tüntető polgári személyekre lőttek, több százan haltak meg, ezernél több volt a sebesült.)

Sokat utazott, különösen idősebb korában. Előadásain humanista elveit népszerűsítette. A kapott honoráriumokat és adományokat a legfontosabb művének tekintett nyugat-bengáli Sántinikétánban létrehozott Visva-Bhárati oktatási intézmény fenntartására fordította. (A család a 19. században egy „asram”-ot alapított itt, ezen belül építtette Tagore a múlt század elején azt az iskolát, amelyet a Nobel-díj összegéből kollégiummá fejlesztett. Az intézmény a függetlenség kivívása után lett jelentős állami egyetemmé.)

Magyarországon² ma is ő a legismertebb és legnépszerűbb indiai költő. Nobel-díjára azonnal reagált a magyar irodalmi közélet. A *Gítándzsali* egyes részletei Babits Mihály fordításában már 1913-ban megjelentek a *Nyugatban*. 1920–26 között húsznál több fordítás készült a műveiből. Maga is járt Magyarországon (1926. október 26. – november 12.), előadást tartott „Civilizáció és fejlődés” címmel a Zeneakadémián, meglátogatta a PEN Klubot, és járt a Fészek Klubban, majd a balatonfüredi szívkörházban kezelte magát. Itt indiai szokás szerint egy fát ültetett. Ugyanitt 1956 őszén felállították a költő mellsobrát.

2. Egy szubkontinens

■ Ezen a hatalmas, többé-kevésbé egyenlő szárú háromszög alakú félszigeten ma hat politikai egység, hat állam van. Három köztársaság: India, Pakisztán és Banglades, valamint három királyság: Nepál, Szikkim (India társult állama) és Bhután, valamint a szubkontinenshez tartozó szigetország, Sri Lanka, a régi Ceylon.

India ma a világ második legnépesebb országa, 2011-ben 1,210 milliárd lakosa volt, a Föld lakosságának 17 százaléka. (A legnépesebb Kína, a Föld lakosságának 19,2 százalékával).³ A 25 év alatti lakosság aránya 50 százalék. A népsűrűség alakulása: 1921-ben 79, 1971-ben 182, 2013-ban 382 lakos négyzetkilométerenként.⁴

Az indiai vasúthálózat a világon a negyedik, Ázsiában a legnagyobb: hossza 65 ezer km, az állomások száma 7500. 1853-ban kezdték építeni, 1895-től már a mozdonyok is ott készültek.

A modern India születésének fontos dátuma 1885, angol támogatással ekkor alakult meg az Indiai Nemzeti Kongresszus, a (brit közigazgatáshoz lojális) burzsoázia első jelentős politikai szervezete. Később, Gandhi idején egyre radikálisabb tömegszervezetté alakult, majd a brit gyarmati uralom elleni küzdelem fő erejévé vált. Időközben a muszlim elitiek is szervezkedtek – de fejlődésük gátját nem az idegen uralomban, hanem a hindu többségben látták. Első politikai szervezetük, a Muzulmán Liga (1905) azonnal külön választókerületeket kért az angoloktól a muszlim többségű területeken. A két világháború között bontakozott ki a britellenes függetlenségi küzdelem Gandhi és hívei vezetésével, az *erőszak nélküli együtt nem működés* eszközével. A két párt szembenállása a második világháború idején tovább éleződött. A Liga 1940-ben Lahorban kihirdette programját, a *Pakisztán-határozatot*. A brit közigazgatás a háború után elfogadta ezt, és egy év alatt elvégezte a területi szétválasztást. 1947. augusztus 14-én Pakisztánban, 15-én Indiában hivatalba lépett a két új, független dominium kormánya, az angolok pedig távoztak.

A két új állam között rövidesen kitört háborúnak félmillió halottja és 12-14 millió menekültje volt. Amikor a muzulmán többségű Dzsammu és Kasmír hindu uralkodója az Indiához való csatlakozás mellett döntött, hivatásos tisztek vezetésével pakisztáni törzsi csapatok törtek be Kasmírba. Néhány napon belül a reguláris indiai hadsereggel találtak szemben magukat. Az egy hónapig tartó háborút követően Kasmír kettészakadt – a „kasmíri kérdés” mindmáig tartó viszály forrása.

1971-ben Pakisztán felbomlott, Kelet-Pakisztán Banglades Népi Köztársaság néven önálló állammá vált.

3. Érteni Indiát

■ Sokféleképpen paradox világ.⁵ Fiatal állam, és egyike a világ legrégebb civilizációinak. Potenciális szuperhatalom, és több száz millió polgára él szegénységben. Büszke hona a békeszerető Mohandász Gandhinak, de a nukleáris hatalmak egyike, és övé a világ egyik legnagyobb hadserege. Folyóit istenként imádják, és közben a legszennyezettebb vizeik között tartják számon őket. Az egyik oldalon hiányos infrastruktúra, a másikon világszerte keresett IT-szakemberek, mérnökök, kutatók. Nők a hatalom csúcán, és nők milliói teljes kiszolgáltatottságban. Etnikumok és vallások sokasága alkotta társadalom, melyet szakadár mozgalmak és erőszakos megmozdulások ráznak meg, mégis a világ legnagyobb, stabil és jól működő demokráciája.

India sokfélesége évezredes – és ez is egyedülállóvá teszi. Tulajdonképpen több India van, minthogy az ország jelenlegi határait a történelem véletlenei döntötték el. Brit India mintegy 600 fejedelemségből állt, és a britek legnagyobb vétke vélhetően a szubkontinens ügyetlen felosztása volt 1947 augusztusában. A függetlenné vált India nagy kihívása az volt, hogyan tudja a határai közé jutott különféle népeket közös indiai önazonosság elfogadására készíteni és közben megőrizni eltérő kultúráikat és hagyományait. Sokan úgy vélték: e kihívások miatt India elkerülhetetlenül fel fog bomlani. És mégis fennmaradt! Sőt mindezt demokratikus állami berendezkedéssel érte el (az egyedüli kivétel: Indira Gandhi miniszterelnök 1975–77 között bevezette a szükségállapotot). Jogosan írta Robert Blackwell, az USA 2003-ban leköszönő indiai nagykövete, hogy „India plurális társadalom, amely csodákat művel a demokrácia, a jogállamiság és az egyéni szabadság, a közösségek közötti viszonyok és a diverzitás révén [...] örömeit születnék tízszer is újra, hogy újra és újra felfedezzem.”⁶

Valóban tízszer kellene megszületnie annak, aki *fel akarja fedezni* Indiát. Emiatt nincsenek igazi „India-szakértők”. Sok hiteles szakembere, kommentátora van az ország különféle problémáinak, de csak némi könnyelműséggel nevezheti magát valaki „szakértőnek” egy olyan ország ügyeiben, ahol 325 nyelvet (ebből 22 hivatalos) és több száz dialektust beszélnek, 25-féle írást használnak, a fő vallások száma hat (hindu, iszlám, szikh, buddhista, keresztény és dzsaina), a kasztcsoportoké 4500, és van még több száz törzsi csoport is – mind őrzi a maga hagyományát és kulturáját a 28 „államban” és 7 „területen”. Amikor a kiváló indiai író, Salman Rushdie kijelentette, hogy a legjobb indiai irodalmat angolul írják, joggal érték emiatt támadások: miképpen állíthat ilyet az, aki még csak nem is ismer minden indiai nyelvet, holott némelyikük – ilyen a tamil és a szanszkrit – irodalmi múltja két- vagy háromezer évre nyúlik vissza.

India változatossága és szilárd demokráciája – ez az ország legnagyobb ereje. Amit ma *hinduizmusnak* (hindu vallásnak) nevezünk, fontos szerepet játszott India diverzitásának a kialakulásában. E megnevezés új keletű, és a britek népszerűsítették a 19. században, így próbálva megérteni a hindu közösségek vallási hagyományait. A hinduknál ismeretlen a hivatalos vallási kánon vagy doktrína, akárcsak a legfelső vallási vezető. Egy- vagy többistenhívő valaki, netán ateista (beéri az *Upanisádok* tanulmányozásával)? – egyformán tekinthető jó hindunak. A hindu szövegek különféle hiteket és praktikákat írnak elő, amelyek gyakran ellentmondanak egymásnak. Egy amerikai kutató szerint ezek alapján kijelenthetjük, hogy a mai Indiában „a hinduk vegetáriánusok és nem vegetáriánusok, a hinduk és a muzulmánok jól megvannak egymással, illetve nem így van, a hinduk elítélik a *szátit* [az özvegyek elégetését férjük halotti máglyáján], avagy helyeslik, elutasítják vagy elisme-

rik az anyagi világot, elnyomják a nőket és az alsóbb kasztokat, avagy harcolnak ezek egyenlőségéért”.

A hindu szélsőségesek fenyegetőnek érzik ezt a pluralizmust, mert úgy vélik, hogy gyengíti Indiát. Ezért arra törekednek, hogy erősítsék Ráma isten, a hinduizmus központi alakja kultuszát, a *Rámájánában* megfogalmazott történetét pedig tekintsék alapvető hindu szövegnek. Ironikussá teszi a helyzetet, hogy maga a *Rámájana* a hinduizmus diverzitásáról tanúskodik, minthogy a műnek 800 ismert változata van. A hindu szélsőségesek több csoportja, a Rastrija Szvajamszevak Szangh (Önkéntesek Nemzeti Szervezete, RSS) és a Visva Hindu Parisád (Hindu Világtanács) vezetése alatt úgy próbálta megkerülni ezt az akadályt, hogy a mű egy bizonyos verzióját helyezte előtérbe. Hasonlóképpen ápolnak egy *Hindutvának* („hinduság”) nevezett ideológiát, amely szerint nem számít, hogy egy indiai milyen vallást követ, mindenkinek el kell fogadnia egy hindu ethoszt. Röviden: e szélsőségesek nemcsak megpróbálják elvetni a hinduizmus lényegét alkotó pluralizmust és felváltani egy homogén identitással, hanem aláaknázzák azokat a világi eszményeket is, amelyekre India demokráciáját építették. Erőszakos retorikájuk és harcias állásfoglalásuk Pakisztánnal, valamint az egyetlen muszlim többségű állammal, Kasmírral és Dzsammuval szemben, ami egy több mint két évtizedes felkelést élt meg, tovább komplikálja az indiai–pakisztáni, illetve hindu–muszlim viszonyt. Végül is a hindu szélsőségesek, valamint a demokratikus politizálás csetepatéi vezettek a hindu–muszlim erőszak kitöréséhez, különösen Észak-Indiában, amikor 1992 decemberében lerombolták a Babri mecsetet Ajódhjában, amit a hinduk szerint egy Ráma isten születési helyén állt templom fölé építettek, valamint 2002 február–márciusában, a gudzseráti pogrom idején, amikor Ajódhjából visszatérő hindu zárandokokat támadtak, illetve öltek meg, radikalizálva a máskülönben marginalizált muzulmánokat.

A 20. század eleji muszlim elit tagjai, köztük Mohammed Ali Dzsinnah (Pakisztán „atyja”, 1876–1948), a felosztást a „két nemzet” elméletével igazolták, mely szerint a hinduk és a muszlimok különböző nemzetek, tehát az utóbbiak jogosultak arra, hogy saját országuk legyen. Ez volt Pakisztán létrehozásának alapja. Az indiai elit vezéralakjai, például Nehru, azt vallották, hogy országukat nem hindu entitásnak tekintik (ellentétben a „Muszlim Pakisztán”-nal), és rendületlenül kitartottak a laikus India gondolata mellett, amelyben békében élhet minden vallási csoport. A megosztást követő erőszakkitörés ellenére India bátorította a muszlimokat, hogy tekintsék az országot saját otthonuknak. Gandhi kampányai a muszlimok érdekében, meggyilkolása 1949 januárjában (a merénylő az RSS tagja volt) és ezek lecsapódása sok muzulmán meggyőzött, hogy Indiában maradjon. Amikor Kasmír hindu uralkodója azt választotta, hogy államával Indiában maradjon, Nehru arról biztosította az állam túlnyomóan muszlim lakosságát, hogy egyenlő elbánásban fog részesülni, noha India és Pakisztán háborúzott is ezért a területért. Lojalitása fejében Kasmír kapott bizonyos előjogokat: saját alkotmánya és zászlója van, az állam területén csak kasmíriak vásárolhatnak földet. Mindezek eredményeképpen Indiában él ma a világ harmadik legnagyobb muzulmán közössége Indonézia és Pakisztán után (160,9 millió 2009-ben). Nehru felismerte, hogy India változatossága a kormány részéről kompromisszumkészséget követel a nem hindu közösségekkel szemben. Toleránsnak lenni kevés – mondta –, nagylelkűnek kell lenni. Ez különösen jellemző volt az ország muszlim közösségével való kapcsolatára.

A független India azt is elhatározta, hogy ne vezessen be egységes polgárjogi törvénykönyvet, azaz a muszlimok saját törvényeiket alkalmazhatták házasság, válás és örökösödés tárgyában. A *Hindutva* hívei erre hivatkoznak, amikor azt állítják, hogy a Kongresszus Párt elkényeztette a muszlimokat szavazataikért cserébe, és ez a kedvezményes kezelés megcsúfolása India fennen hangoztatott laicitásának. További ér-

vük az, hogy az indiai muszlimok Pakisztán ötödik hadoszlopa, megbízhatatlanok, igyekeznek nagyobb ütemben szaporodni, hogy ők alkossák majd a lakosság többségét – pedig megannyi bizonyíték szól amellett, hogy mind a hindu, mind a muszlim népesség növekedési rátája az oktatási és a gazdasági körülményektől függ. A megosztás után a jobb módú, sikeres muszlimok Pakisztánba vándoroltak. A Radzsinder Szácsár Bizottság 2006-os jelentése szerint India muszlimjai a többi közösség mögött találhatók a közigazgatásban elfoglalt állások, az egészségügyi szolgáltatások, a bankhitelek, az oktatás, valamint általános gazdasági állapotuk tekintetében. Egy különben is hátrányos helyzetben levő népességet demonizálni: biztos út a radikalizálódáshoz, és olyan régióban, ahol az iszlám fundamentalizmus is lendületben van, iszlám terrorista csoportok India megtámadását tervezik – játék a tűzzel.

Az elmúlt években látványosan növekedett a hindu szélsőségesek befolyása, akik muszlimellenes témákkal szítják a muszlimok elleni erőszakot. Ez a demagógia kedvezett a Bharatia Dzsannata Pártnak (Indiai Néppárt, BJP), amely politikailag képviseli a Hindutva erőket, különösen az 1990-es évek óta. Ennek ellenére a BJP és szövetségesei meglepő vereséget szenvedtek a 2004-es általános választásokon, és még rosszabbul szerepeltek 2009-ben. Ez világossá tette, hogy a muzulmánellenes hangulat felkorbácsolásának taktikája elhibázott, és sokan úgy látták ezek után, hogy lejárt a homogén hinduizmus ideológiájának ideje. Ha ez igaz, akkor ez világos, pozitív üzenet az indiai közösségek közötti kapcsolatok és a demokrácia erejéről. Mert míg a BJP (és az úgynevezett „sáfránysárga brigád”) a „hindu” identitást akarja erősíteni, a Kongresszus Párt, minden hibája és hiányossága ellenére, egy pluralista „indiai” identitást támogat, ami összhangban van India civilizációjával. Az ország azon vágya, hogy nagyhatalommá váljon és szerepet játsszon a globális kérdésekben, éppen belső kohéziójától függ. Márpedig az ország hindu és muszlim népessége közötti összetartozás sokkal könnyebben valósítható meg egy pluralista és laikus, mint egy „hindu” Indiában.

India másik nagy ereje demokráciájában rejlik. Az indiai választások karnevál-szerű, tomboló népünnepek. A politikai szerepre vágyó jelöltek anyagi lehetőségeiktől függően választási kampányuk során repülőgépeket, helikoptereket, vonatokat, traktorokat, gépkocsikat, ökörszekereket, elefántokat, tevéket alkalmaznak. A legutóbbi volt a 15. az ország történetében. (Az idén februárban elkezdődött év végéig fog tartani, keletről nyugati irányba haladva kerül sorra a különböző államokban és területeken).⁸

A világ eddigi legnagyobb demokratikus politikai szertartását 2009 áprilisában és májusában tartották, íme a fontosabb statisztikai adatok: a szavazásra jogosultak és jegyzékbe vettek száma 714 millió (ebből 420 millió szavazott), 8070 jelölt, ebből 3150 független, 1055 párt, 1 368 430 elektronikus szavazógép, 828 804 szavazóiroda, ebből 12 901 a 300 szavazónál kisebb települések számára, 4,7 millió szavazóbizottsági tag, 2,1 millió biztonsági személy. Mindez ott megszokott a legelső általános választás óta (1951. október–1952. február). (A választásokat a logisztikai feladatok sajátossága miatt tartják lépésekben, régiók szerint eltérő időpontokban.)

Sok más, a második világháború után függetlenné vált ország közül miért épp Indiában „vált be” a demokratikus rendszer? A Nobel-díjas Amartya Sen (közgazdász, filozófus) véleménye szerint az indiai civilizáció hosszú ideje tolerálta, bátorította és ünnepelte a tárgyalásos megoldások hagyományát, és ez vezetett a demokrácia és a laicitás sikeréhez. Mások szerint semmiféle meghatározóan demokratikus hagyomány nincs India múltjában, és a demokrácia megszilárdítása elsősorban az olyan indiai vezetők tudatos döntéseinek köszönhető, mint Jawaharlal Nehru, aki a minden állampolgárt képviselő reprezentatív kormányzatért szállt síkra.

Tagadhatatlanok Nehru érdemei abban, hogy India a demokratikus utat választotta. Három teljes választási ciklust szolgált ki mint miniszterelnök. Egyik első feladata az indiai alkotmány megalkotása volt – amely „a világtörténelem legnagyobb politikai vállalkozása a philadelphiai 1787-es alkotmány után”⁹. Fontos elveket fogadtatott el, amilyen például a hadsereg alárendelése a polgári hatalomnak, a vallási kisebbségekkel (különösen a muszlimokkal) szembeni türelem, és az indiai regionális vezetők többé-kevésbé, amennyire lehetett, alkalmazkodtak is ezekhez az elvekhez. Nehru, Gandhi (és több más államférfi) hitt abban, hogy egységes India csak a politikai egyenlőség ethoszára építhető, ami a sokféle választóvonal és megosztottság közepette igen bátor döntés volt, és egyenesen következett belőle a demokrácia feltétlen igenlése.

Az egymást követő indiai kormányok felváltva alkalmazták a mézesmadzagot és a botot azokkal az erőkkel szemben, amelyek az indiai egység megbontásával fenyegettek. Végso esetben az állam a nyers erőszak eszközához fordult a szeparatista erők leverésére: a Kasmír vagy a Nagaföld esetében alkalmazott hatósági fellépést mind Indiában, mind külföldön elítélték. Erőszakkal törték le a szikh szélsőségesek próbálkozásait is a nyolcvanas években, hogy „Khalisztán” néven külön szikh államot hozzanak létre a Pandzsábbal. Indira Gandhi akkori döntése – a hadsereg behatolt az Arany Templomba, a szikhek legszentebb szentélyébe, hogy az épületegyüttesben rejtőző felkelőket kézre kerítse – az életébe került: szikh testőrei gyilkolták meg 1984 októberében.

Az utóbbi néhány évben különböző maoista csoportok¹⁰ fogtak fegyvert az állam ellen, így India több mint 600 provinciájából (district) szinte 200-ban kellett hasonló lázadásokat megfékezni. A legtöbb esetben az úgynevezett „maoista erőszak” kiváltó oka a törzsi csoportok elégedetlensége, ha kényszeríteni próbálják őket lakóhelyük elhagyására (különböző természeti erőforrások kitermelése kapcsán), a falusi fiatalok számára elérhető kormányzati szolgáltatások és munkahelyek hiánya, a rendőrség és a paramilitáris erők túlkapásai.

Amikor – az alkotmány alapján – a hindi nyelvet hivatalos nyelvvé akarták tenni, a dél-indiai vezetők külön államot követeltek, majd később kiválással fenyegettek. Nehru ezúttal is bölcsen kezelte azt a követelést, hogy a nyelvi határoknak megfelelő államokat hozzanak létre. Így jött létre előbb 1953-ban Andhra (1956-tól Andhra Pradés), majd az Állam-újjaszervezési Törvény (1956) elfogadását követően egész sor új állam született a nyelvi-etnikai határok mentén. Nehru és az indiai elit kezdetben attól tartott, hogy ez India „balkanizálódásához” vezethet, de épp fordítva történt – ezek az államok „megszilárdították India egységét”. Azóta is születtek újabb államok nyelvi-regionális határok mentén (de sohasem vallási alapon), az utolsó három: Cshattiszgarh, Uttarakhand és Dzsharkhand 2000-ben.

Az 1949-ben elfogadott (1950 januárjában érvénybe lépett) alkotmány előírta, hogy a hindi nyelvnek 15 éven belül „nemzeti” nyelvvé kell válnia, addig pedig az angol is használható hivatalos célokra. Ahogy közeledett a kitűzött időpont, különösen a déliek körében egyre nőtt az ellenkezés. 1963-ban ismét megmutatkozott Nehru kiegyezésre és együttműködésre való képessége: a hivatalos nyelvek újonnan elfogadott törvénye kimondta, hogy az angol nyelv 1965 után is használható lesz hivatalos kommunikációra. Amikor sok vita és szószaporítás után a törvényt nem vették be, erőszakos tiltakozásokra került sor Tamil Naduban, amelyek felkelésekhez és önpusztításokhoz vezettek. Lal Bahadur Sasztri, az ország új miniszterelnöke Nehru halála (1964 május) után rövidesen bejelentette, hogy az államok jogot kapnak regionális nyelvük megőrzésére, az angol pedig továbbra is használható hivatalos nyelvként az egymás közötti és a központi kormánnyal való kommunikációra. Miután az indiai önazonosság nem kötődik egyetlen nyelvhez, mindmáig ez a hely-

zet. A valóságban a hindi és az angol ismertsége olyan szintig fejlődött, hogy a két nyelvet váltakozva használják, ami egyenesen egy hibrid nyelvformához vezetett („hinglish”). Az indiai szerzők ma a legjobb angolul író alkotók közé tartoznak, és irodalmi sikereik alapján egyes vélemények szerint „a birodalom visszaút”. Befolyásuk az egyre növekvő középosztályra az internet térhódításával és a műholdas televíziózással együtt hozzájárult az angol nyelv indiai elterjedéséhez. Másfelől a hindi filmgyártás termékei („Bollywood”)¹¹ India-szerte nagyon népszerűek (bár megjegyzendő, hogy a regionális nyelveken is évente négyszáznál több film készül). Ma az indiaiak egyharmada beszéli a hindi nyelvet, és ebben kétségtelenül Bollywoodnak is nagy a szerepe. Még azok a régiók is, amelyek korábban lázadoztak a hindi nyelv kötelező bevezetése ellen, ma fokozatosan elfogadják, ami azt bizonyítja, hogy az indiai kormány kompromisszumkészsége ismét bevált.

Andhra Pradés és más etno-nyelvi államok létrejötte azt mutatja, hogy az indiai államiság alakulása nem lezárt folyamat. Ezt a kívülálló olykor a káosszal és az instabilitással azonosítják, bár nem az. Több évtizedes követelés például a különálló Telangana állam (fővárosa Hyderabad lenne), és előreláthatólag meg is fog születni, akár új államok egész tucatjával együtt. Egy szerző egyenesen azt sugallta, hogy Indiát 50 vagy 60 államra osszák fel. Bár ez túlzónak hangzik, ne feledjük, hogy az Amerikai Egyesült Államok mintegy 310 millió lakosa jelenleg 50 államban él, India négyszer akkora lakossága pedig csak 28-ban. Uttar Pradésnek, India legnagyobb államának 190 millió lakosa van (ez az USA lakosságának 60 százaléka), és főminisztere pár évvel ezelőtt javasolta, hogy osszák fel három államra. Telanganának, amennyiben külön államként létrejön, 35 millió lakosa lesz – és ez mellette szóló érv. Az a tény, hogy az ország azon kevesek egyike (ilyen Nigéria is), ahol az államok száma idővel növekedhet, az indiai demokrácia öröksége.

Van, akit irritál a népi követelések kiharcolásának ottani módja. Éhségstrájkjal teremtani új államot? Országutak és vasutak elzárásával sikerre vinni tüntetéseket? Igen, tudniillik a *dharna* (akár halálíg tartó böjt), a *hartal* és a *bandh* (a strájk sajátos formái, bár az utóbbit az indiai Legfelső Törvényszék 1998-ban betiltotta, és azt általában politikai pártok szervezik) részei az indiai közélet alapszavainak, és – mondhatni – az ország „DNS”-ének. Gandhi lángeszére vall, hogy a böjt (vagy éhségstrájk) hagyományát olyan eszközként alkalmazta a politikában, amivel mindenki azonosulhat, és felhasználta a nemzeti ügy szolgálatára, különösen a hindu–muszlim egység erősítésére egy olyan pillanatban, amikor az interetnikus feszültségek tetőztek. Hasonlóképpen a polgári elégedetlenség az erőszakmentes tiltakozás hagyományában gyökerezik. A cél ugyanaz: rossz lelkiállapotot okozni azoknak, akik a követeléseket elutasították vagy meg sem értették. Így nyerte el India erőszakmentesen a függetlenségét. (Így fogtak össze az afroamerikaiak is a Jim Crow-törvények visszavonása céljából. „Krisztustól jött az üzenet, Gandhitól a módszer” – mondta Martin Luther King.) A tiltakozó kitörések szerves alkotóelemei az ország demokratikus örökségének: figyelmet keltenek, megfelelő választ követelnek.

India egyedülálló demokráciája vitákat gerjeszt a demokrácia nyugati tanulmányozói között. Miközben azt tartják, hogy minél képzetebbek és jobb módúak egy országban az emberek, annál valószínűbb, hogy elmennek szavazni, Indiában a kevésbé képzetek és a szegények szavaznak nagyobb számban (gyakran többórás sorbanállás után). A nyugati országokban a kisebbségek kisebb arányban szavaznak. Indiában fordított a helyzet: nagyobb számban szavaznak, és képesek stratégiai szavazásra. Különösen érvényes ez a muszlimokra, akik az alacsonyabb kasztok csoportjaival koalíciókat alakítottak például Uttar Pradés és Bihár államokban azért, hogy próbálják megakadályozni a felsőbbkaszt-csoportokat és azok választási koalícióit. Mindez világossá teszi, hogy India szegényei számára a választójog fontos fegyver.

A demokráciák a kormányzás bármely más formájánál jobban képesek változni és alkalmazkodni. India még nem tart ott, hogy teljesen kifejlődött liberális demokráciának lehetne tekinteni, de különböző civilszervezetek és állampolgári csoportok az alkotmányra és bizonyos intézményekre (különösen a törvényszékekre) támaszkodva már sikeresen próbálnak szembehelyezkedni a legmarginalizáltabb állampolgárok – alacsony rangú kasztok, nők, gyermekek – elleni igazságtalanságokkal. Számítások szerint e szervezeteknek több mint félmillió tagja van, és bárki, aki megfordul India falusi és városi közösségeiben, beszámolhat bátor erőfeszítéseikről. Jó példa rá a „második függetlenségi harc”-nak is nevezett esemény: 2005 júniusában az indiai parlament indiai aktivisták és civil csoportok 15 éve tartó nyomásának engedve megszavazta az információhoz való jog törvényét, amely az év októberében érvénybe is lépett. A törvény egyebek mellett előírja, hogy a polgárok a közigazgatási szervektől információkat kérhetnek, és határidőket állapít meg azok kiszolgáltatására. Ha ennek a jognak a gyakorlása (a projektekre adott pénzek elköltése, a fizetések összegének megállapítása stb.) találkozik a sajtónak a korrupció és az igazságtalanságok dokumentálására irányuló erőfeszítéseivel, e fejlemények előrelépést jelenthetnek az elszámoltatás, a jobb kormányzás, a teljesebb demokrácia irányában.

A dalitok (régőbbi megnevezésük: érinthetetlenek), törzsiék és egyéb hátrányos helyzetű kasztok (vagy osztályok) (Other Backwards Castes/Classes, OBC) számára bevezetett „helybiztosítás” (vagy kvótarendszer) lehetővé teszi, hogy legyőzzék a megkülönböztetést, és biztos munkahelyet találjanak. Bármilyen érveléssel próbáljuk is igazolni a kasztrendszer létrejöttét a távoli múltban, a történelem során olyan intézménnyé fejlődött, amely elnyomott és befeketített sok millió indiait. Az általa kiváltott erőszakos cselekmények (a nemi erőszaktól a kaszthoz kötődő gyilkosságig) az indiai társadalom egyik legnagyobb szegényfoltja. A legsúlyosabb elnyomás továbbra is a dalitokat sújtja. Szolgásként, lélekölő munkára, megaláztatásra ítélve a szabadabb érvényesülés lehetősége csak a függetlenség kivívása után csillant fel sok dalit közösség számára – és ennek fő eszköze a szavazati jog. Ma már látható: a dalitok és az alsóbb osztályok felemelkedése Indiában igazi társadalmi forradalom. Az évek során kidolgozott helybiztosítási rendszer garantálja, hogy a központi kormányzat összes munkahelyének 22,5 százalékát a dalitok és a „törzsiék” számára tartják fenn. Hasonlóképpen 27 százalék olyan kasztcsoportoknak jár, amelyek az „egyéb hátrányos helyzetű kasztok (vagy osztályok)” csoportjába tartoznak. Ámbár a kasztok rendszere hagyományosan a hindu vallás világának jellemzője, befolyása oly hosszú időn át érvényesült, hogy a nem hinduk (muszlimok, keresztények, buddhisták, szikhok) is saját kasztjaik hálójába kerültek. A dalitoknak, akik kívül esnek a mindent átívelő kasztrendszeren, ezernél több alkasztjuk van, ahol sok dalit ugyanakkor muszlim, keresztény, buddhista, szikh, dzsaina vagy párszi (zoroasztriánus). Ha csak a hindunak tekintettekre vonatkoztatnák, a helybiztosítási rendszer révén muszlimok és más vallási kisebbségek nem jutnának helyzetbe az országos munkaerőpiacon (bár egyes, jelentős muzulmán lakossággal rendelkező államok is kvótákat állapítottak meg számukra az állam szintjén). Mi több, 2009 decemberében a Vallási és Nyelvi Kisebbségek Országos Bizottsága javasolta, hogy a helybiztosítási rendszert terjesszék ki az összes kisebbségre (beleértve a hindukat is, ahol ők vannak kisebbségben: Jammu, Kasmír, Pandzsáb, Nagaföld, Mizoram, Meghalaya mellett ilyen Lakshadvíp szövetségi terület), és az egész helybiztosítási rendszert a jövedelem szintjére és ne a kasztra alapozzák: amennyiben ezeket az ajánlásokat bevezetik, az új rendszer elsősorban a muszlimoknak fog kedvezni, akik, amint ezt jeleztük, India legszegényebbei közé tartoznak.

A dalitok és a törzsiék számára a parlamentben is van kvóta. Jelenleg az alsóházban 543 képviselői szék közül 79-et a dalitok, 41-et a törzsiék számára tartanak fenn.

Az államok törvényhozó testületeiben is biztosított helyeik vannak, ezen túl fenntartott helyeik a kormányzati oktatási intézményekben. 2008 augusztusában a Legfelső Törvényszék úgy rendelkezett, hogy az összes, a központi kormány által finanszírozott felsőoktatási intézményben a helyek 27 százalékát az OBC-k számára tartásák fenn. A Kongresszus Párt által vezetett kormány arra gondolt, hogy a magánszektor is kötelezzék álláskvóták bevezetésére, de aztán meghátrált. A kormány az angloindiai közösség (európaiak és indiaiak leszármazottai) soraiból is kinevez két képviselőt a Parlamentbe (minthogy a közösség lélekszáma alacsony, és szétszórtan élnek az országban, így nem lenne esélyük, ha versengenének a helyekért). Míg a választásokon sikeres nők száma a Lok Szabhában (alsóház) lassan emelkedik (2004-ben 45-en, 2009-ben 58-an jutottak be), már régóta tart a küzdelem azért, hogy átadják a Nők Helybiztosítási Okmányát, ami előírná, hogy a helyek 33 százalékát biztosítsák a nők számára az Alsóházban, az államok törvényhozásában és a helyi kormányokban.

2010 márciusában a felsőház (Radzsya Szabha) megtette az első lépést, és megszavazta a Nők Helybiztosítási Okmányát, amelyet az alsóház után jóvá kell hagynia a helyi parlamentek feléne is, mielőtt érvénybe lépne. Miután a falusi tanácsokban (pancsajatok) a helyek 33,3 százalékát szintén fenntartják a nőknek, jelenleg több mint egymillió nőt választanak ötévenként a falusi tanácsokba. A jelenlegi kongresszus párti kormány nemrég javasolta, hogy ezt az arányt emeljék 50 százalékra (vannak államok, ahol ez már megvalósul). Sehol a világon nincs ilyen arányú, a nőknek ekkora hatalmat osztó választási gyakorlat! A delhi Legfelső Törvényszék 2008-ban felkérte a központi kormányt, hogy biztosítsa a publikus szektor munkahelyeinek három százalékát a fogyatékkal élők számára. Valóban, a kvóták jelentős mértékben részei az indiai politikai színtérnek.

A pozitív diszkrimináció (affirmatív akció) vitatott téma az Egyesült Államokban, és a helybiztosítások kiterjesztése Indiában szintén hangos, olykor erőszakos tiltakozásokat váltott ki, különösen a felső kasztok közösségeiben. Míg a helybiztosítási rendszerre vonatkozó döntéseket elkerülhetetlenül politikai megfontolások színezik, fő céljuk az volt, hogy megpróbáljanak egyenlőség-elvűbb, kevésbé szexista Indiát létrehozni, hiszen a történelem folyamán a szegények és a nők szenvedték el a legnagyobb elnyomást és jogfosztást. Ez szerves része az indiai demokratikus folyamatnak, melynek során a társadalom különféle csoportjait ki kell békíteni egymással és biztosítani részvételüket a társadalmi és a gazdasági életben. India gyorsan fejlődő gazdasága kétségtelenül fog teremteni munkahelyeket a képzett alsókasztbelieknek is, és így idővel a kasztok és a helybiztosítási rendszer veszt majd jelentőségéből.

Az 1970-es évekig India gazdasági növekedésének évi rátája átlagosan 3,6 százalék volt, ami nagyjából egybeesett a lakosság növekedési ütemével (ezt nevezték ironikusan „hindu növekedési rátának”). Az 1980-as évekre az évi növekedés elérte az 5,6 százalékot, de az ország adottságaihoz és igényeihez mérten ez még mindig elégtelen volt. Az indiai kormányoknak szembe kellett nézniük a képzett fiatalok masszív emigrálásával. Ma már a gazdasági emigránsok ezrei térnek vissza az országba, mivel úgy vélik, hogy India jobb esélyeket nyújt, mint korábban. Egyre többen hisznek az ország sikeres fejlődésében és ígéretes jövőjében. A kilencvenes évek első felében a fejlődési ráta 6 százalék volt, és 2005–2008 közötti évi átlaga megközelítette a 9 százalékot. India a 2009-es évet a világ harmadik legnagyobb devizataralékával zárta, és kétszáz tonna aranyat vásárolt az IMF-től tartalékainak a megsziárdítása végett.

Újabb rendszeresen összehasonlítják Indiát és Kínát, és mind a kínaiak, mind az indiaiak meg vannak győződve, hogy jólétük a 21. században jelentősen fog nő-

vekedni. Kínában ezt az állam fogja megvalósítani. India esetében lehet, hogy ez az állam ellenében fog megvalósulni.

Egy tanulmány szerint 2050-re Kína, India és az Egyesült Államok lesz a világ három legnagyobb gazdasága, más nézetek szerint Kína már 2027-re megszerzi az első helyet, de Indiának is van esélye, hogy már 2039-re lekörözze az USA-t. Az sem kizárt, hogy India, lassabb fejlődési ritmusa ellenére, a közmondásbeli teknősbéka módján a nem túl távoli jövőben elhagyhatja Kínát.

Az ország gazdasági reformjai a középosztály gyors növekedéséhez vezettek, amelynek lélekszáma 150 millióra tehető, de egyes kutatók szerint akár ennek a kétszerese is lehet. Bármelyik szám érvényes, ütközik a 400 millió írástudatlan indiai számával, s továbbra is nagy a szakadék a jólétben élők és a szegények között. Az indiaiak több mint 70 százaléka földműveléssel foglalkozik, és falun él (a falvak száma 600 ezer!). A szegényekre vonatkozó statisztikai adatok eltérőek attól függően, hogy milyen ismérveket használnak (kalóriafogyasztás, jövedelem, felhasznált javak és szolgáltatások), és gyakran az államok és a központi kormány sem értenek egyet a számok tekintetében. Mégis India lakosságának több mint a fele él feltehetően szegénységben vagy ahhoz közel álló szinten. Az ENSZ és a Világbank szegénység-szintje 1,25 USA-dollár (kb. 60 rúpia), eszerint az indiaiak túlnyomó többsége szegény. India Tervbizottsága 300 millióra teszi a számukat (80 millió városi és 220 millió falusi környezetben). A tények növekvő gazdasági egyenlőtlenségre vallanak a falusi és városi India, a szegény és a köztes-felsőbb osztályok között.

A jelenlegi kongresszus párti kormány fontos intézkedése (bizonyos tartozások elengedése mellett) az Országos Falusi Alkalmazási Garancia-Törvény (National Rural Employment Guarantee Act, NREGA) megalkotása, amely garantálja minden falusi környezetben élő felnőtt számára, hogy jár neki évi 100 (kétkézi) munkanap, napi 100 rúpia (kb. 2,5 USA-dollár) fizetésért. 2008–2009-ben közel 45 millió háztartás részesült valamilyen munkalehetőségben e törvénynek köszönhetően, népszerűsége pedig egyik oka lehet a Kongresszus Párt (és szövetségesei) újraválasztásának (2009). Egyes államok szubvencionált élelmiszer-programjai keretében a szegények különként két rúpiáért megvásárolhatják a legfontosabb árucikkeket, és a központi kormány határozata alapján minden, a szegénységi küszöb alatt élő család különként három rúpiáért 25 kiló rizst és búzát vásárolhat (ami kevesebb egy öttagú család havi élelemszükségleténél). Ez az Élelembiztonsági Törvény azóta is segíti India legszegényebbjeit – és növeli a Kongresszus Párt szavazói bázisát.

Befejezésül néhány szót arról, hogyan befolyásolta India felemelkedése a térségben elfoglalt helyét, a világ színpadán játszott, egyre fontosabb szerepét. Szomszédaihoz fűződő viszonyát a Kína iránti, váltakozó intenzitású feszültséggel és a Pakisztánnal szembeni ellenségeskedéssel szokás jellemezni. Noha Indiának még fel kell dolgoznia a Kínától 1962-ben elszenvedett, megalázó katonai vereséget, a két ország kapcsolata azóta gyökeresen megjavult, olyannyira, hogy most szorosan együttműködnek a nyugati országok ellen a kereskedelem és a környezetvédelem terén. A dalai láma indiai tartózkodása és a határviták azonban időnként megzavarják viszonyukat. Pakisztán azért „kényes ügy”, mert saját identitását Indiával szemben határozta meg, és a két ország viszonya lényegileg a függetlenség kivívása óta folyamatosan ellenséges. Kasmír egyharmadát Pakisztán ellenőrzi, és politikusai azt tartják, hogy az ország nem lehet teljes mindaddig, amíg e többségében muszlim terület nem lesz Pakisztán része. India számára Kasmír – egyetlen muszlim állama – igazolja az ország laikus jellegét. Pakisztán paramilitáris csoportok bevetésével távháborút folytat Kasmír belsejében, és bátorítja az ottani szakadár erőket. A pakisztáni titkosszolgálat támogatásával terrorista csoportok más indiai területeket is célba vettek. *December 13. és november 26.* az indiaiak számára ugyanaz, mint az amerikaiaknak

szeptember 11. Az első az indiai parlament megtámadásának napja 2001-ben, a második a mumbai támadás dátuma 2008-ban (a három napig tartó öldöklésnek 173 áldozata volt). A Pakisztánnal való ellenséges viszony sok tekintetben aláássa India nemzetközi helyzetét, nehezíti a szomszédos országokkal való kapcsolatokat. Indiának érdeke a vitás kérdések békés úton történő rendezése, és csak előnyére válik, ha Pakisztánban megszilárdul a demokrácia.

India az elmúlt években szorosabbra fűzte kapcsolatait az Egyesült Államokkal. Az indiaiak nagyra értékelték a George W. Bush vezette adminisztráció törekvését, hogy az indiai–amerikai viszonyt erősítse. Ez a két ország közötti, 2008-ban kötött nukleáris egyezményben csúcsozott ki, ami lehetővé teszi India számára, hogy radioaktív fűtőanyagot vásárolhasson nukleáris reaktorai számára, és ilyen reaktorokat importáljon, akkor is, ha saját nukleáris fegyverkezési programját fenntartja. Indiát ma felelős nukleárisfegyver-birtokos államnak tekintik, és felmerült a lehetőség, hogy állandó tagja lehetne az ENSZ Biztonsági Tanácsának. Nélkülözhetetlen partner, ha a globális felmelegedésből eredő kihívásokról kell tárgyalni. A Barack Obama-kormányzat javasolta sokoldalú külpolitikák, egy olyan időszakban, amikor az USA viszonylagos hanyatlást él meg, és olyan országok, mint India és Kína felemelkedőben vannak, megannyi alkalmat adnak Indiának a globális politikában való jelenlétre.

Vajon Indiának örökre az lesz a sorsa, hogy „fejlődő” ország, de soha nem „beérkező”? – kérdezte egy befolyásos amerikai kutató 2001-ben, tíz évvel azután, hogy az ország kezdte fokozatosan megnyitni gazdaságát.¹² Mára már úgy tűnik, hogy India „beérkezett”. Sorsa immár az, hogy egyike lesz a 21. század három legelső országának.

4. Erdélyiek és más magyarok Indiában

■ Ez a terjedelmi okokból rövid tétel bővebben kifejtve igen érdekes lehetne. Kinyílt a világ, sokan utaznak, bárhova és mindenhova, a világ banalizálódik. De a távolabbi-közelebbi múltban nem így volt. Ezért nem éri meg megidézni a mai India-utazók néhány nevesebb elődjét:

Körösi Csoma Sándor (1784–1842), nemzetközi rangú orientalista, számunkra pedig a magyarság, erdélyiség, székelység jelképes személyisége. Elindult Ázsiába megkeresni a magyarok őseit. 1822-ben érkezik Kasmírba, és Ladakhban tölt éveket, kutatja a tibeti nyelvet és a buddhizmust. Majd 1831–42 között könyvtárosa az indiai brit gyarmatbirodalom Ázsia-társaságának, Kalkuttában (Kolkata), Bengál, illetve akkoriban Brit India fővárosában. Álma megvalósulásának küszöbén, Tibetbe lépése előtt maláriában meghal, a Himalája lábainál nyugszik, Dardzsilingben.

Johann Martin Honigberger (1795–1869), brassói származású (szász) gyógyszerész. Éveket tölt Pandzsábban a lahori uralkodó udvari orvosaként, izgalmas, információgazdag könyvéből sok minden megtudható a korról és a korabeli Indiáról.¹³ Képét Lahorban ugyanaz a pesti származású Schoefft Ágoston festette meg, amikor 1841-ben ott tartózkodott, aki Csoma arcvonásait megörökítette.¹⁴

Szinte évszázaddal Honigberger utazásai után egy tehetséges bukaresti egyetemi hallgató, *Mircea Eliade* (1907–1986) ösztöndíjasként több évet tölt Kalkuttában, egy asramban a Himalájában, valamint több utazást tesz az országban. Tanulmányozza az indiai vallásokat, nyelveket, irodalmat, filozófiát. Eseménydús évtizedek után, immár Nyugaton, a világ egyik legjelentősebb vallástörténésze, megannyi, sok nyelvre lefordított tanulmány és könyv szerzője lesz. Regényei és novellái, amelyeket románul írt, megbecsült részei a modern román szépirodalomnak. Ezekben az indiai tanulmányai során megismert misztikus, okkult, ezoterikus, természetfeletti

„tudást“, hagyományt párosítja írói fantáziával. Egyik kisregényének *Honigberger doktor titka* a címe – de az érdekes szövegben a doktor személye csak ürügy.

Germanus Gyula (1884–1979), az iszlám és az arab filológia kutatója, 1929–32-ben három éven át tanít Sántinikétánban, Rabindranáth Tagore meghívására, amiről felesége, G. Hajnóczy Rózsa neve alatt, annak naplóját felhasználva, információkban gazdag, művelődéstörténeti bevezetőként, sőt politikatörténeti dokumentumként is hasznos, élvezetes könyvben számol be.¹⁵

Baktay Ervin (1890–1963), művészettörténész, orientalista. Az 1920-as évek elején fordítások, könyvek közreadása útján igyekezett megismertetni az indiai kultúrát a nagyközönséggel. 1926–29 között Indiában tanulmányozta a helyi vallásokat és kultúrát. 1928-ban felkutatta Kőrösi Csoma egykori tartózkodási helyeit és emlékeit. 1946-tól 1958-ig a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum helyettes igazgatója, az ELTE megbízott előadója volt. 1956–57-ben az indiai kormány meghívására újabb tanulmányutat tett Indiában: egyike annak a tizenhét, nem buddhista személynek, akit meghívtak a Buddha születésének 2500. évfordulójára rendezett nagyszabású ünnepségsorozatra, 1956-ban. Testvére Gottesmann Marie-Antoinette, akinek egy szikh arisztokratával, Umrao Singh Sher-Gillel kötött házasságából született lánya, Amrita Sher-Gil India egyik legjelentősebb modern festője.¹⁶

Balázs Ferenc (1901–1937), erdélyi író, költő, unitárius lelkész, korának-nemzedékének egyik legkiválóbb gondolkodója és cselekvője. Egyházi ösztöndíjjal az angliai Oxfordban és az egyesült államokbeli Berkeley-ben négy évig (1923–27) tanulmányokat folytat. Ázsián át tért haza Kolozsvárra, beutazva Japánt, Kína egy részét, Indiát és Palesztinát. Föld körüli vándorútjáról, szellemi élményeiről könyvben számol be.¹⁷ A szokványos útleírásoktól eltérően azt mondja el, hogyan talált önmagára és dolgozta ki – három földrész országait megismerve – egy új társadalom tervét, mely tagadása az ipari kapitalizmusnak, és leginkább Rabindranáth Tagore elgondolásaihoz igazodik, akivel, akárcsak Gandhival, erről személyesen is beszélgetett. Indiában három hónapot tölt, szenvedélyes izgalommal utazik, kérdez, elemzi a látottakat – a könyv teljes terjedelmének ötödrészében.

Nagy István (1904–1977), jelentős, munkás származású erdélyi magyar író. 1956-ban tagja egy román állami küldöttségnek, amely részt vett az UNESCO (egy hónapig tartó) közgyűlésén Új-Delhiben. A közgyűlés egybeesett Buddha születésének 2500-ik évfordulójával, amelyet Dél- és Délkelet-Ázsia-szerte megünnepeltek. Továbbá egybeesett a magyarországi forradalommal és a szuezi krízissel. Sőt a melbournei olimpiai játékokkal is. Élményeiről-tapasztalatairól egy kis riportkönyvet ír¹⁸ – amiben hitelesen, de „balról” írja le az utazásokat, a meglátogatott műemlékeket, kulturális, szociális és oktatási intézményeket, illetve saját lelkiállapotát, aggodalmait. Emiatt a könyv valós történelmi és emberi dokumentum.

Jakabos Ödön (1940–1979), Kézdivásárhelyen élő vasutas, szenvedélyes utazó, egyedül és gyakorlatilag ingyen, mások segítségével 1973 októbere és 1974 júniusa között – mint utóbb bebizonyosodott, gyógyíthatatlan betegséget hordozva magában – elutazik Indiába, és bejárja az ország nagy részét, eljutva Dardzsilingbe is, Kőrösi Csoma Sándor sírjához. Utazása során naplót ír, amit rendszeresen elküld a bukaresti *Ifjúmunkás* című ifjúsági lapnak, ahol folyamatosan közlik, illetve utóbb kötetted bővítve-szerkesztve is megjelenik.¹⁹ A könyv torokszorogató emberi dokumentum az utazás, végső soron a szabadság vágyáról és az emberi szolidaritásról – ezért vált Jakabos a korszak Erdélyében emblematis, legendás figurává. Neki sikerült az, amire minden korabeli fiatal kimondatlanul is vágyott. Könyve azonban kevés újat nyújt Indiáról.

■ JEGYZETEK

1. en.wikipedia.org/wiki/Rabindranath_Tagore#CITEREFDuttaRobinson1995
2. Wojtíla Gyula: *Rabindranath Tagore Magyarországon*. In: Bethlenfalvy Géza és Puskás Ildikó (szerk.): *India magyar szemmel*. Indiai nagykövetség, Bp., 1987. 26–29.
3. http://en.wikipedia.org/wiki/World_population
4. www.indiaonlinepages.com/population/india-current-population.html
5. E tétel gerincének forrása: Neil DeVotta (Ed.): *Understanding Contemporary India. 2nd Edition*. Denver, Colorado, 2010, különösen a könyv első, bevezető fejezete, 1–21.
6. Aditi Phadnis: *I Wouldn't Mind Being Born Ten Times to Rediscover India*. Business Standard, July 11, 2003.
7. Wendy Doniger: *The Hindus: An Alternative History*. New York: Penguin Press, 2009, 688.
8. http://en.wikipedia.org/wiki/2013_elections_in_india, 2013 április 27.
9. Granville Austin: *The Indian Constitution: Cornerstone of a Nation*. New Delhi: Oxford University Press, 1999, 308.
10. A legfontosabb a betiltott Indiai Kommunista (Maoista) Párt, amely "a nép háborúja" útján akarja az indiai kormányt megdönteni. 2004. szeptember 21-én alakult, a "Népi háború" és a Maoista Kommunista Központ (MCC egyesüléséből).
11. Bombay, Mumbai (a filmipar fővárosa régi neve), amihez adódik az utalás Hollywoodra.
12. Stephen P Cohen: *India: emerging power*. The Brookings Institute, Washington DC 2001, 2.
13. *Thirty-Five Years in the East. Adventures, Discoveries, Experiments, and Historical Sketches, relating to the Punjab and Cashmere; in Connection with Medicine, Botany, Pharmacy etc. Together with an original Materia Medica; and a Medical vocabulary in Four European and Five Eastern Languages by Johann Martin Honigberger, Late Phisician to the Court of Lahore*. London, vol.1. 1852. A német kiadás Bécsben jelent meg, 1851-ben. Az angol változat újabb kiadásai: 1905 (Kalkutta), 1986 és 1993 (Új-Delhi), 1995 (London és Új-Delhi/Madras). Román kiadása: *Treizeci și cincî ani în Orient*, Polirom, Iași, 2004.
14. Bethlenfalvy Géza: *Magyar tudósok indiai munkássága*. In: Bethlenfalvy Géza és Puskás Ildikó (szerk.): *India magyar szemmel*. Indiai nagykövetség, Bp., 1987, 5861.
15. G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz*. Bp., 1944, 1969.
16. http://hu.wikipedia.org/wiki/Baktay_Ervin
17. Balázs Ferenc: *Bejárom a kerek világot (1923–1928)*, Minerva. Kv., 1929, új, rövidített kiadása Mikó Imre bevezetésével és jegyzeteivel. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1975.
18. Nagy István: *Hetdhét országon keresztül Indiába*. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Buk., 1958.
19. Jakabos Ödön: *Körösi Csoma Sándor nyomában. Indiai útinapló*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1983. 2. kiadás: Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csikszereda, 1998. Gálfalvi György utószavával. A szerzőről lásd Gy.Szabó András: *A világtjáró*. HITEL 2008. november. 87–91; Kubassek János: *Ismertetés Jakabos Ödön indiai útinaplójáról*. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok. 1. 1985. 77.

MAJDIK KORNÉLIA – LOVÁSZ TAMÁS

ALFRED WERNER, A KOORDINÁCIÓS KÉMIA ÚTTÖRŐJE

■ „Ha a tudományos kutató abban a meggyőződésben él, hogy a tudományt önmagáért is művelni kell, és minden felfedezés, ha a jövőben is, a világ javát szolgálja, akkor munkásságában teljes meglegedést talál, még akkor is, ha a külső elismerés nem olyan mértékű, ahogy szeretné.”

Alfred Werner ezekkel a szavakkal köszöntötte a megjelenteket 1913. december 10-én a Nobel-díj átvétele alkalmával rendezett fogadáson.

Az elzászi Mülhausenben (ma Mulhouse) született 1866. december 12-én. Már iskolás korában nagy érdeklődést mutatott a kémia iránt. Alig 18 éves, amikor elvégzi első önálló kémiai kísérletét. Kémiai tanulmányait 1885-ben kezdte meg a karlsruhei Technische Hochschulében, majd katonai szolgálata után a zürichi Eidgenössische Technische Hochschulén szerzett oklevelet ipari kémiából. 1890-ben doktorált G. Lange professzornál, akinek asszisztense lett. Disszertációjában a nitrogén tartalmú molekulák atomjainak térbeli elrendeződését vizsgálta. Egy évet Párizsban töltött Berthelot laboratóriumában, majd 1892-ben visszatért Zürichbe, ahol előbb az egyetem magántanára, egy évvel később rendkívüli tanár, majd 1895-ben elnyerte a professzori katedrát.*

Kutatási területe, sikerének titka

■ Az átmeneti fémet tartalmazó, úgynevezett molekuláris vegyületek szerkezetét a 19. század végén nem tudták megmagyarázni a szerves kémia

...régi kutatási területeket helyezett új megvilágításba, és újakat nyitott meg, főleg a szerves kémiaiában.

*Vészits Ferencné (szerk.): *A Nobel-díjasok kislexikona*. 2. javított és bővített kiadás. Gondolat, Bp., 1985. 824–826. A szócikk szerzője Tamaskóné Balla Gizella.

szénatomjának vegyértékein alapuló térszerkezetekkel. A problémát az jelentette, hogy az átmeneti fémek vegyértéke nagyobb annál, amit az addigi ismeretek alapján feltételeztek. Ehhez kapcsolódnak Alfred Werner kutatásai, aki lehetséges válaszként bevezette az elsődleges (fő) vegyérték mellett a másodlagos (mellék-) vegyérték fogalmát. Az átmeneti fémek esetében a kettős vegyérték úgy értendő, hogy az elsődleges vegyérték a semlegesség fogalmának felel meg, a másodlagos pedig a koordinációs szám fogalmához kapcsolódik.

Kutatásaiban az átmeneti fémek ammóniával alkotott vegyületeinek a szerkezetét vizsgálta, először a platina, a kobalt és króm esetében. Kísérletei alapján arra a következtetésre jutott, hogy az ammóniamolekulák beépülnek az átmeneti fémbe, de anélkül, hogy annak ionos töltését befolyásolnák.

Később a fémek vezetőképességének mérésével igazolták, hogy molekulák kapcsolódhatnak a központi átmeneti fémhez, és megteremtődik az új elmélet az ilyen típusú szeretlen vegyületek térszerkezetére vonatkozóan. Ezeket az új típusú vegyületeket komplex vegyületeknek nevezik, és a javasolt értelmezés lesz a további szerkezetek magyarázatának alapja.

Az első, válaszra váró kérdés az volt: hány molekula tud direkt módon kapcsolódni az átmeneti fémionhoz és a molekula központi részét kialakítani. Kutatásai során Wernernek sikerült meghatározni az ammónia több típusának komplex összetételét, a bekötődő molekulák számát illetően pedig a „koordinációs szám” elnevezést javasolta. Kezdetől fogva nagy jelentőséget tulajdonított a platinakomplexeknek, különösen a (hexaammónia-platina)kloridoknak. Vizsgálta, milyen típusú kötésekkel kapcsolódik az ammóniamolekula a központi platinaionhoz, és kísérletileg igazolta, hogy az ammóniamolekulák kicserélhetők kloridionokra.

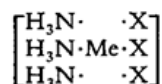
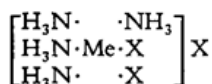
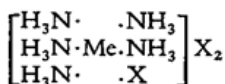
Az ilyen típusú komplexek szerkezetének bemutatására az alábbi ábrát javasolta:

1. ábra

Az ő javaslatára alakult ki a tanulmányozott sók szerkezetét illetően az az értelmezés, hogy két szférával kell számolni: a fém körüli első szférában helyezkednek el az ammónia-, vagy szerves aminmolekulák, melyek a nitrogénatomon keresztül kapcsolódnak a központi fémionhoz, míg a sav-gyök a második szférában található:

2. ábra

A későbbiekben több közleményében foglalkozott az ammóniamolekulák vízmolekulákkal történő helyettesítésének lehetőségével, illetve szerkezetük alakulásával.

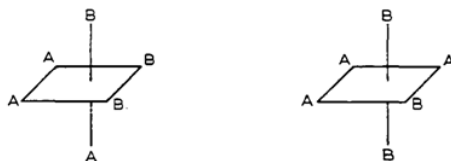
E vegyületek kémiai tulajdonságainak vizsgálata során felvetődik a kérdés, hogy a nehézfém-ion körül elhelyezkedő ammóniamolekulák milyen térszerkezetet alkotnak, és milyen izoméria-típusokhoz vezethetnek.

Nagyszámú komplex vegyület előállítására és tanulmányozására alapján Werner arra a következtetésre jutott, hogy a térszerkezet lehetővé teszi az izoméria megjelenését, hiszen ugyanolyan összetételű komplex jelentkezik két külön izomer formájában, ami két, különböző színű (zöld, illetve lila) vegyülethez vezet.

A csoportok oktaédres elhelyezkedése a központi ion körül két sztereoizomer megjelenését eredményezi:

3. ábra

Elméleti és kísérleti eredményei lehetőséget teremtettek számos komplex vegyület térszerkezetének értelmezésére. Későbbi kutatásaiban ezek az eredmények tették lehetővé az optikai izomériával rendelkező komplex vegyületek térszerkezeti különbségeinek értelmezését.

A kutatásai során elért, a platinakomplexek térszerkezetére és a lehetséges kötéstípusokra vonatkozó eredményekről 14 tudományos közleményben számolt be. A komplex vegyületek térszerkezetének elméletét Werner kiterjesztette számos átmeneti fém (kobalt, ozmium, ródium, irídium, ruténium) komplex vegyületeinek tanulmányozására.

E vizsgálatok és a kobaltkomplexekkel kapcsolatos felismerések vezették el a komplex vegyületek mibenlétének feltárásához, térszerkezetük leírásához és kötésrendszerük elméletének kidolgozásához.

Alfred Werner és munkatársai húsz éven keresztül foglalkoztak a komplex vegyületek előállításával, szerkezetük vizsgálatával, a lehetséges izomerek jellemzésével. Több mint 40 sorozat optikai aktivitással rendelkező oktaédres szerkezetű komplexet állítottak elő és határozták meg ezek konfigurációit. Werner kutatási eredményeit több mint 150, szakfolyóiratokban közölt cikk őrzi, az eredeti közlemények egyetemünk kémia karának könyvtárában is olvashatók.

Amikor 1913-ban neki ítelték a kémiai Nobel-díjat, az indoklás így szólt: „az atomok molekulán belüli kapcsolódásának tanulmányozásáért, amellyel régi kutatási területeket helyezett új megvilágításba, és újakat nyitott meg, főleg a szerves kémia területén.”

Munkásságának, eredményeinek köszönhetően ő volt az első tudós, aki a szerves kémia területén Nobel-díjat szerzett, a komplex vegyületek térszerkezetére vonatkozó felfedezései pedig megnyitották a lehetőséget a biológiai alkalmazás felé.

A későbbiekben számos jelentős tudományos társaság választotta tagjává, több európai egyetem díszdoktori címmel tüntette ki. Külföldi egyetemek, tudományos rendezvények szívesen látott előadója volt – kitűnő szónokként mindig nagyszámú hallgatóságot vonzott, mivel bonyolult elméleti kérdéseket is egyszerűen, érthetően tudott elmagyarázni.

Hol tart a tudomány a komplex vegyületek vizsgálatában száz év elteltével?

■ Napjainkban a molekulák szerkezetének felderítését több, az elmúlt száz évben kifejlesztett módszer segíti elő, ami lehetővé teszi a vizsgált anyagok szerkezetének és tulajdonságainak pontos megismerését.

A molekulászerkezet tanulmányozására alkalmazott módszerek többsége az elektromágneses sugárzás és az anyag kölcsönhatásán alapul.

Munkájában Werner az elemi analízisre és az előállított vegyületeknek az olvadáspont, a szín, a mikroszkópos kristályszerkezet alapján történő jellemzésére hagyatkozott, amelyek csak a vizsgált komplexek elemi összetételét adták meg, a molekulákat alkotó atomok pontos térbeli elhelyezkedésére nézve azonban nem nyújtottak információt. Az elemi analízisnek jelenleg is fontos szerepe van a fémkomplexek szerkezetének felderítésében, de a technika fejlődésének köszönhetően a vizsgálathoz ma már az automatizált készülékekben mindössze öt milligramm előállított anyag szükséges.

A modern spektroszkópiai módszerek a gerjesztésre használt elektromágneses sugárzás energiájának függvényében a molekulák különböző tulajdonságainak vizsgálatára alkalmasak.

Az ultraibolya-látható spektroszkópia (UV-VIS) a molekulák elektronátmenettel járó folyamatait észleli, és fontos ismereteket nyújt a kötésrendszerek szerkezetéről.

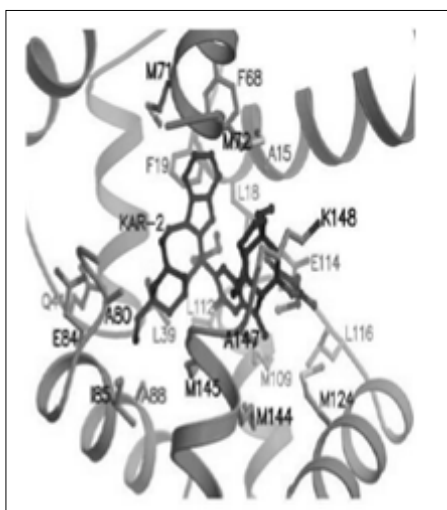
A múlt század harmincas éveiben kifejlesztett infravörös spektroszkópia (IR) a molekulák rezgésével kapcsolatos fényabszorbciót vizsgálja. A molekulák rezgései érzékenyek a környezetre, így a kötések létrehozó atomok tömege, illetve a kötések erőssége és a molekulák között fellépő gyenge kölcsönhatások, köztük a komplexképződés is befolyásolja a rezgések erőállandóit, fontos információkat hordoznak a vizsgált molekulák szerkezetéről, illetve az őket alkotó atomok kötésviszonyairól.

A rádióhullámokkal kapcsolatos felfedezések a huszadik század ötvenes éveire lehetővé tették a mágneses magrezonancia-spektroszkópia (NMR) kifejlesztését (Felix Bloch és Edward Mills Purcell ezért kapott fizikai Nobel-díjat 1952-ben). Az eljárás bizonyos elemek atommagjainak mágneses térben végbemenő állapotváltozásait vizsgálja rádiófrekvenciás tartományba eső elektromágneses sugárzás hatására. Az NMR-módszerrel sikeresen vizsgálhatók a szerves vegyületek, de fémkomplexek szerkezetfelderítésében is alkalmazható.

Az élő szervezetben levő molekulákban, például metalloenzimekben megtalálható fémionok vizsgálatára használható az elektronspin-rezonanciaspektroszkópia (ESR), amely szintén mágneses térbe helyezett ionok mikrohullámú sugárzással történő gerjesztését alkalmazza.

Számos, már Alfred Werner által javasolt molekulaszerkezet kísérleti úton is igazolást nyert a bemutatott módszerek sokszor együttes alkalmazásával.

4. ábra

Kalmmodulin-KAR-2 komplex szerkezete Horvath et al. JBC. 280,8266 (2005) nyomán

A napjainkban talán legfontosabb eljárás, mellyel meghatározható az atomok helyzete bonyolult molekulák, több száz atomot tartalmazó fémkomplexek, polimerek vagy akár fehérjék esetében is, az egykristály-röntgendiffrakció, amelynek felfedezése Alfred Werner kortársainak nevéhez fűződik (Wilhelm Conrad Röntgen 1901-ben, Max Theodor Felix von Laue 1914-ben, William Henri Bragg és William Lawrence Bragg 1915-ben e módszer kidolgozásáért kapott fizikai Nobel-díjat). Az akkori felfedezések lehetőséget teremtettek arra, hogy pontos információhoz jussunk arra vonatkozóan, hogyan épül fel a kristály molekulákból vagy ionokból, hogyan illeszkednek a szimmetriák által egymáshoz rendelt egységek, milyen intermolekuláris kölcsönhatások lépnek fel a molekulák között,

milyen egyfelől az egyszerű, másfelől a makromolekulák térszerkezete. A fehérjék, komplexeik és a fehérje-nukleinsav komplexek vizsgálata számos információt eredményezett a szerkezet-funkció összefüggés, illetve a molekuláris felismerés, szabályozás területéről.

■ IRODALOM

1. Alfred Werner's speech at the Nobel Banquet in Stockholm. December 10, 1913.
http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/chemistry/laureates/1913
2. A. Werner: *Ueber Acetylacetonverbindungen des Platins*. Berichte der deutschen chemischen Gesellschaft 1901 (Mai-August). Vol. 34, Issue 2. 2584–2593.
3. A. Werner – K. Dinklage: *Ueber Nitrilo-bromoosmonate*. Berichte der deutschen chemischen Gesellschaft 1906 (Januar-Februar). Vol. 39, Issue 1. 499–503.
4. A. Werner: *Zur Kenntnis der Rutheniumammoniakverbindungen. Beitrag III zur Theorie der Hydrolyse*. Berichte der deutschen chemischen Gesellschaft 1907 (März-Mai). Vol. 40. Issue 2. 2614–2628.
5. A. Werner: *On the constitution and configuration of higher-order compounds*. Nobel Lecture, December 11, 1913.
6. Kiss Tamás – Gajda Tamás – Gyurcsik Béla: *Bevezetés a bioszervetlen kémiába*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2007.
7. Csámpai Antal – Jalsovszki István (et a.): *Szerves kémiai praktikum*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1998.

ANGI ISTVÁN

„...ÜNNEPÉLYES POGÁNY SZERTARTÁS...”

Sztravinszkij, *Tavaszi áldozat*

A harmónia eszközei,
az akkordpillérek,
amelyeken a dallam
hangjai nyugszanak,
egyáltalán nem
„harmonikus”,
megnyugtató pillérek.

A rácsodálkozás élménygazdagsága

■ A zene kísérő érzelmei közül a legfrissebb az ébredést követő rácsodálkozás élménye. Birtokba venni, újra rátalálni világunkra és benne önmagunkra. Hegyekben a reggel első fénye ragyogón világítja meg a távoli ormokat és hozza fenségességgel együtt látásközelbe. Ezt írta meg Richard Strauss az *Alpesi szimfóniában*. Ám az ébredés élménye igen sokrétű. Sokrétűségében átválthat önmaga zálogává. És a zálog kiváltásáért fizetni, *áldozni* kell. Az áldozathozatal előtt álljunk meg egy pillanatra, és villantsuk fel keresztmetszetében az ébredésélmény történetét árnyalatai különbségében. Ébredéstől a felébredésig, onnan a ráébredésig, hogy a felrázás, a sokkolás traumatikus élményeit e történet végére hagyjuk. Meg aztán ne feledjük mindezek tárgyiasított változatait se, az ébresztést és a ráébresztést. Az utolsó kettőt – felrázás, sokkolás – eleve tranzitív mivoltukban említettük. A műalkotások ugyanis nem pusztán élmények, hanem mindig is élménykeltők.

Sokszor meghökkentően azok. Mint például Paul Eluard abszurdoid hasonlata: „A Föld oly kék, mint egy narancs / a szavak nem hazudnak.”

Az expresszionizmus „ars poeticájáról”, Munch *Sikoly* című grafikájáról T. W. Adorno így ír: „Az expresszionizmus belső tartalma, az abszolút szubjektum nem abszolút. Elszigetelődésében megjelenik a társadalom, [...] a tiszta expressziók a maguk izoláltságában szabaddá teszik az intraszubjektív szféra és ezzel együtt az esztétikai objektivitás ele-

E tanulmány közzalásával köszöntjük lapunk régi munkatársát 80. születésnapján.

meit. [...] A magányosság közös: a városlakóké, akik már semmit sem tudnak egymásról [...], az expresszionista felfedezi a magányosságot mint általánosságot [...].”¹¹

Útban a sokkhatások vizsgálata felé azt látjuk, hogy a művészetek révén erősebb sokkoló hatás (ha nem éppen a legerősebb) a zenében jön létre; a zene legtöbbször berobbantja a döbbenet élményét érzelmeinkbe, tudatunk régióiba. Talán azért, mert félelmi létformájában is a legközvetlenebb. Régtől fogva máig. Haydn nagy mestere volt a megdöbbenésnek. Ironikusan is, fenségesen is. Ironikusan, amikor Eszterházán a koncertje alatt tereferelő figyelmetlen női hallgatóit hatalmas üstdob-ütéssel ráébresztette zenéje otlletére. És fenségesen, *Teremtés* című oratóriumában a kelő fény – *És lón világosság* – C-dúr akkordjával, amelynek felhangzásakor a császár az élen mindenki állva fogadta a teremtés világosságát. (Azóta ismétlődő hagyománnyá vált. Minden előadáskor a kórus feláll ebben a pillanatban.)

A traumatikus sokkok jelenlétéről Schönberg zenéjében Adorno megállapítja, hogy „a traumatikus sokkok szeizmográfszerű feljegyzése egyszersmind a zene technikai formatörvénye lesz. Megtilt minden kontinuitást és fejlődést. A zenei nyelv a maga szélsőségei szerint polarizálódik: egyrészt sokkgesztusok, mintegy testrágások, másrészt annak az embernek kővé meredt tartása szerint, akit megdermesztett a félelem.”¹² Itt már nagyon közel vagyunk a *Tavaszi áldozat* sokkoló koreográfiájához. Hasonló szerepet játszott Bartók *Allegra barbaro* című zongoraműve 1911-ben.

Az áldozat mint kultikus cselekmény

■ Száz éve annak, hogy Sztavinszkij *Tavaszi áldozat* című balettjét 1913. május 29-én bemutatták. A mű szüzséje, akár minden őstípusú áldozaté, kultuszhoz kötött.

A *kultusz* „egy vallási rendszer → rítusainak összessége, az a társadalmilag szabályozott forma, melyen keresztül a hívők és a közösség hitrendszeréhez tartozó istenség (ill. természetfeletti lények vagy erők) közti kapcsolat megvalósul, tehát egy közösség és a »természetfeletti«-nek tartott lények és erők egymáshoz való viszonyának társadalmilag rendezett gyakorlati formája. A szabályozott kultusz ~ a rituális cselekmények, a szentnek tartott szó, hely és idő, tárgyak, valamint a rituális cselekményeket végrehajtó személyek.”³

Maga az *áldozat* „a → *kultusz* egyik legjelentősebb cselekménye, valamely istenségnek, természetfeletti lénynek, elhunyt ősöknek, halottaknak, természetfeletti erőnek felajánlott adomány. Kezdetleges kultúrákban éppúgy fellelhető, mint fejlett vallási rendszerekben. Hátterében az a hit áll, hogy az ~kényszerítő hatással van a természetfelettre, mely azt valamilyen módon viszonzni kénytelen, tehát elsősorban a félelem, létbizonytalanság hozta létre, amely így kívánta kiengesztelni, maga felé fordítani az ismeretlen erőket.”⁴

Szerzők vallomásai a *Sacre* keletkezéséről

■ Sztavinszkij visszaemlékezése a téma első felvillanásáról: „A *Sacre* megalkotásához az első ösztönzést Sztavinszkij futó látomása adta, Pétervárott, 1910 tavaszán, *A tűzmadár* utolsó oldalainak befejezése közben. Váratlanul bukkant fel, hiszen teljesen más dolgok foglalkoztatták. »Képzeletemben ünnepélyes pogány szertartás jelent meg: bölcs öregek, körben ülve, egy magát halálba táncoló leányt figyelve. Feláldozták, hogy kiengeszteljék a tavasz istenét« – írja. Ebben a stádiumban a látomáshoz semmiféle zenei gondolat nem társult. Mielőtt elhagyta Pétervárt, elmesélte álmat barátjának, Nicolas Roerichnek, akiről úgy gondolta, régészeti szempontból esetleg érdekl. Párizsba érve megemléltette Gyagilevnek is, aki azonnal meglátta benne a balett-lehetőségeket.”⁵

Roerich, a társszerző, a cselekmény következő leírását küldte Gyagilevnek: „A magam és Sztravinszkij tervezte *Tavaszszentelő* balettben az én feladatom a szláv fogalmak szerinti földi öröm és mennyei diadal egy sor jelenetének megalkotása. [...] Úgy gondolom, hogy az első jelenetsor egy szent domb lábánál játszódik, termékeny síkságon, ahol a szláv törzsek összegyűltek a tavaszi szertartás megtartására. Akad ebben a jelenetben vén boszorkány, aki megjósolja a jövőt, erőszakon vett lakodalom, körtánc. Ezután következik a legünnepelesebb pillanat. Elhozzák a faluból az agg bölcset, hogy szent csókjával illesse az újravirágzó földet. A szertartás folyamán a tömeget misztikus rettegés szállja meg. [...] A földi öröm e kitörése után a második jelenet mennyei misztériumot tár elénk. A szent dombon, elvarázsolt sziklák között, ifjú szüzek járnak körtáncot. Majd kiválasztják az áldozatot, aki eltáncolja utolsó táncát az ősök előtt, akik medvebőrbe öltöztek, jeléül annak, hogy az ember őse a medve volt. Végül a deres-szakállúak az áldozatot Jarilo istennek ajánlják.”⁶

Sokan, sokszor keresték a *Sacre* mögött rejlő hajtóerő magyarázatát – többek között egy Sztravinszkij nevével jelzett, de utóbb megtagadott *Montjoie*-beli cikk (1913. május 29.), amely egy Ricciotto Canuedónak adott interjún alapult. Mondták, hogy Sztravinszkij a tél megszűntével éledő természet újjászületését akarta kifejezni, a Nap diadalát fényének és melegének megújulásával, az emberi élet megifjodását az egyén feláldozásának árán, egyszersmind a szellem félelmét a teremtés nagy természeti erőinek láttán s a serdülőkor közeledtét kísérő bizonytalan, de átható nyugtalanságot. Jean Cocteau, híven megszokott hajlamához súlyos aforizmák gyártására, „a történelem előtti idők georgikonjainak” mondta. Valójában a *Sacre* Sztravinszkij életének egyik legerőteljesebb élményéből született. Évekkel később, amikor Robert Craft megkérdezte, mit szeretett legjobban Oroszországban, azt felelte: „A vad orosz tavaszt, amely mintha csak egyik óráról a másikra tört volna ki, szétpattantva az egész földet. Ez volt legcsodálatosabb élménye gyermekkorom minden esztendejének.”⁷

A *Sacre* a műsziké nyomában

■ A zene a maga meghatározatlan tárgyiasságát (Hegel) „élesebbre állítja” ősi egészének, a műszikének megújítása révén. A műsziké a múzsai művészetek – költészet, tánc, zene – szinkretizmusa, élő egysége volt. Évezredek fejlődése során összetevői önállósultak. Különvált költészet, tánc és zene. Ám szétválásuk mögött máig rejtegetik a vágyat ősi egészük visszaállítására. Ebben a vágyakozásban érhetjük tetten a vokális zene mai egységét a költészettel, a tánczenéét a tánccal. Újraszerveződések során külön utakat járnak be a vokális zene szövegtől dallamig és fordítva, dallamtól szövegig; hasonlóképpen a tánczene táncritmustól dallamig, illetve zenétől újra táncig. Ezekben a kombinatív kapcsolatokban talán a legutolsó – zenétől táncig tartó – jelenti a legbonyolultabb kapcsolatot. Persze a zenétől eljutni szövegig sem könnyű feladat. Gondoljunk Gottlob Stephanie korántsem kegyes sorsára, amikor is *A szöktetés a szerájból* Oszmin első áriájának szövegét a már kész ária dallamára kellett ráírnia.⁸ (A rossz nyelvek szerint ezért van oly sok morgoló melizma⁹ az áriában, mert Stephanie-nak nem futotta többre az utólag költött szövegben.)

Ám a balett esetében a koreográfia és a zene kapcsolata a zenei üzenet meghatározatlan tárgyiasságát a maga képére és hasonlatosságára teszi meghatározottabbá. Mert a mimika és a gesztus kifejező rendszere sem meghatározottabb önmagában, mint a zenéé; rendszerint több színpadai változat adja meg a balettzene és tánc végső egységét. És ez a többféleség jóval szabadabb a költészet és a zene kapcsolatában jelentkező viszonylagosságánál. Ott, például egy dal megkomponálása során, a strófikus építkezés változatosságáig tart, itt viszont teljesen más lehet estéről estére a rendezői felfogás, sőt a tartalmi interpretálás is megváltozhat, mi több, maga a librettó is.

A *Le sacre du printemps* esetében is hasonló helyzettel találkozunk. Az eredeti forgatókönyv előírásainak betartása érezhetően relativizálódik egyik koreográfiától a másikig.

A szövegkönyv eredeti programja a következő:

Első rész: A föld imádása. *Előjáték*.

A tavasz hírnökei. (Fiatal lányok táncai)

Az elrablás játéka.

Tavaszi körtánc.

A vetélkedő törzsek játéka.

Az Agg bölcs bevonulása.

A föld imádása. (Az Agg bölcs)

A föld tánca.

Második rész: A nagy áldozat. *Előjáték*.¹⁰

Fiatal lányok misztikus körei. A Kiválasztott dicsőítése. Az ősök megidézése. Az ősök szertartása. Áldozati tánc. (A Kiválasztott)

Változtatások már az ősbemutatón jelentkeztek. „Gyagilev B. R. librettója nyomán a balett képzeletbeli ősi tavasz-szertartást mutat be. Az első rész: a föld imádata. Ifjak és lányok versengő táncai a nemek harcává válnak, melybe beleavatkozik a bölcs. Erre mindnyájan orgiaszerű eksztázissá fokozódó »föld« táncban vesznek részt. A második rész: az áldozat. Fiatal lányok táncával kezdődik, akik az áldozatnak szánt leányt kiválasztják. Az áldozati cselekményt az öregek rituális táncai vezetik be. Azután kezd el a kiválasztott lány az áldozati táncot, melyben halálra táncolja magát. A bevégzett áldozat után eltemetik.”¹¹

N. Kasatina és V. Vasziljov librettója és koreográfiája (1965), T. Bruni (1979), majd E. Dvorkina (1989) díszleteivel a kultikus-mágikus ősi elemeket hangsúlyozza a kidolgozott tánccselekmény során.

Ezzel szemben Maurice Béjart librettója az erotikus tartalmat helyezi előtérbe. (párizsi rendezését 1970-ben filmre vitték). „Az volt a fontos – hangsúlyozza Béjart –, hogy »kiműveljük« a közönséget, hogy ezentúl ne a tánchoz értőknek (micsoda hozzáértők! és micsoda tánc!), hanem saját magunkhoz hasonló élő embereknek táncoljunk. Azóta sokfelé elvittük a *Tavaszünnepet*: New Yorkba, ahol magnóról szólt a zene, Párizsba, ahol Boulez vezényelte a zenekart. Elvittük japán diákokhoz, a L’Humanité ünnepére, La Courneuve-be, a Tuilériák kertjébe, az avignoni híd alá, a Dakarba akkreditált diplomáciai testület elé; látta Lilian Gish, Jacques Brel, Lacan doktor, aki azt mondta: »Tisztára Hieronymus Bosch!« Eltáncoltuk a Teatro Colónban argentin mozdonyvezetőknek, akik közben a matéjukat szopogatták (1963-ban), vagy a Brüsszelbe megfigyelőként érkező oroszoknak, akik úgy ítélték meg, hogy Moszkva számára (ez 1973-ban történt) bizonyos emeléseknél a fiúk arca túl közel kerül a lányok popsijához.”¹²

Ugyancsak Béjart: „Erről és még sok egyébéről beszélgettünk Maurice Huismannal. És megkezdődött A XX. század Balettjának első évadja. Kítették az *Hommage à Stravinsky* plakátjait; ehhez a műsorhoz újból betanítottam az egykor Liège-ben előadott *Pulcinellát*, és persze újra elővettük a *Tavaszünnepet*. A nagy muzsikusi iránti csodálat és vonzalom kifejezése, mondhatni, hűségesküfele tüntetés és ugyanakkor hitvallás is volt: mikor Sztravinszkijra hivatkoztunk, nyílt kártyákkal játszottunk. Igor Sztravinszkij a kortárs balett atyja. Ő az első, aki összebékítette a balettot és a muzsikát: megalkuvás nélküli zenéje a koreográfusoktól azt követeli, hogy legjavukat adják. Azt kívántam volna, hogy mint sajátomat mondhamam el ezt a mondatot Sztravinszkijnak: »Büszkévé tesz, hogy az ön kortársa vagyok.«

Eddig hat vagy hét balettot csináltam már a zenéjére. Csinálok még többet is. Szerettem volna bemutatni a *Szimfónia három tételbent*, amelyet Sztravinszkij 1945-ben

komponált. Első moszkvai szerepléseink után – ahol megrendítően szép, figyelmes és szeretetteljes fogadtatásban részesültünk, és ahol Vasziljev Petruskát *otthon* (vagyis a szerep és a táncos közös hazájában) játszotta – az oroszok felkértek, jöjjenek hozzájuk táncolni, tanítsak be baletteket a Nagy Színházban. Igen lelkes voltam, mérlegettem az ajánlatot. Sztravinszkij *Szimfóniáját* és *Hegedűversenyét* javasoltam. Jövendő főnökeim visszautasítás nélkül utasítottak vissza: érzékeltették velem, hogy jobban szeretnék, ha Beethoven *9. szimfóniáját* tanítanám be táncosaiknak. Engem a *Kilencedik* már egyáltalán nem érdekelt. Ennyiben maradtunk.”¹³

Minden idők legnagyobb zenei botránya

■ Az ősbemutatón a zene ritmikus és harmonikus újdonsága minden idők legnagyobb színházi botrányát okozta, úgyhogy a darabot összesen hat – párizsi és londoni – előadás után levették a műsorról. A botrányra több szemtanú is visszaemlékezik.

Carl van Vechten szerint „a közönség egy részét felhergelte az, amit istenkáromló kísérletnek tekintett a zene mint művészet szétzúzására, a függöny felgördülte után hamarosan elvakult dühvel nyávogni kezdtek, és fennhangon javaslatokat tettek az előadás további menetére vonatkozóan. A zenekar játékból semmi sem hallatszott, kivéve az átmeneti nyugalom futó pillanatait. A páholyban mögöttem ülő fiatalember a balett folyamán felállt, s öklével ütemesen verni kezdte a fejem tetejét. Sajat izgalmam annyira magával ragadott, hogy egy darabig nem is éreztem az ütlegeket.”

Pulszky Romola (Nizsinszkij későbbi felesége) szerint – aki a balett első részében a nézőtéren ült – „egy pompásan öltözött hölgy az egyik elülső páholyban fölállt és pofon ütött egy fiatalembert, aki a szomszédos páholyban pissegett. Kísérője felállt, és a férfiak névjegyet váltottak”.

Jean Cocteau látta, amint az öreg Pourtalès grófnő lángoló arccal és félrekapott tiarával felállt páholyában, s legyezőjével hadakozva kiáltotta: „Ez az első alkalom hatvan év alatt, hogy valaki tréfát mert űzni belőlem.”

A balett vége felé, amikor a Kiválasztott mindaddig mozdulatlan alakját szemmel láthatóan fokozódó rángógörcs fogta el, Marie Rambert hallotta, amint az erkélyen kiáltoznak: „Orvost... fogorvost... két orvost...”,¹⁴ és hasonlók.¹⁵

A Sacre zenéje

■ A sokkoló hatás, a botrányba fulladt premier elsősorban a *Sacre* zenéjének köszönhető. Ez a muzsika valóban sokkoló élményt vált ki. Ott, akkoron, valamilyen félbemaradt katarzis jegyében, félelemtől szánalomig, felrázástól ráébresztésig, meg is tette kellő, de váratlan hatását a sznobok nagy felháborodására. A zeneszerző emlékei az archaikus szláv mítoszok megidézésében a múlttól, a vad gondolkodásról, miként Claude Lévi-Strauss nevezte e mágikus kor szellemiségét, a pattanásig feszült zenei diskurzus valóban jelenkorivá válik, de az ősi erők méreteit megőrizve lesz konfliktustelivé. A szláv zenei motívumok, ezeknek távoli megidézései, az intonációs képletek önmagukban még nem jelentettek volna felmérhetetlen drámaiságot, csakhogy Sztravinszkij ezt a diatonikus, modális dallamszerkesztést a zenei kifejezőeszközök másik három szintjével – disszonáns akkordok, felajzott dinamika, váratlan hangszínek – rendkívül bonyolultan kapcsolta össze. A harmónia eszközei, az akkordpillérek, amelyeken a dallam hangjai nyugszanak, egyáltalán nem „harmonikus”, megnyugtató pillérek. Ismeretes, Sztravinszkij zongora mellett komponált. Tehát a különféle hangköztávolságra lévő akkordokat könnyen egymásra helyezte, és a kombinációikból fakadó disszonanciákkal feltöltötte a dallamot ősi erők feszültségével. Tovább fokozta a kifejezőeszközök dramatizálását a ritmusok váratlan hangsú-

lyozásával (az első tánc ritmusa, a *Föld imádata* váltotta ki a botrányt a bemutatón), és a felfokozott dinamikus effektusok révén, nem utolsósorban a rafinált hangszere-
lés által az így expresszivitásában rendkívülivé vált. Sztravinszkij többször is át-
hangszerelte a partitúra egyes részeit, éppen e drámaiság kifejezése érdekében.
„1943-ban elhatározta, hogy hozzáfog az *Áldozati tánc* átdolgozásához a Bostoni
Szimfonikus Zenekar egy (végül is elmaradt) előadására. Az előadás megkönnyítése
érdekében az ütemegységet tizenhatod helyett nyolcadra változtatta. Így írt erről a
változatról: »Sok szempontból a hangszere-
lés is módosult – úgy hiszem, javult. A
második kürt-csoport zenéje például jelentősen változott – a kürtszólomokkal soha-
sem voltam megelégedve –, és az öthangos harsonaszólót követő tompított kúrthan-
got ebben a változatban a jóval erősebb basszustrombita vette át. A vonósszólamok
is döntően új formát öltöttek, a záróakkord pedig különbözően regisztrált
hangmagasságok összegezésévé változott»¹⁶

A szerző tisztában volt műve értékével, felrázó erejével, és annak ellenére, hogy
kiváló balettdzesszerző volt, mégis annak örült legjobban, hogy zenei üzenete önma-
gában is (sőt talán elsősorban önmagában) meghozta a várva várt döbbenetet hallga-
tói sorában. Nem sokkal a botrányos bemutatót követően a zenekari koncert tombo-
ló sikere valóságos diadalútban folytatódott. A koncert után a fiatal, lelkes hallgatók
a vállukon vitték végig Sztravinszkijt Párizs utcáin.¹⁷

Az elmúlt évadban a Kolozsvári Magyar Opera mutatta be remek előadásban
a *Tavaszi áldozatot*, amelyet a régen várt élmény örömeivel fogadott zeneszerető
közönségünk.¹⁸

100 év

■ *A tavasz ünnepének* története kereken százéves. Igen, van valami varázslatos a ta-
vasz ébredésében, Sztravinszkij zenéje pedig művészi tanúbizonyosága e varázs élte-
tő erejének. A *Sacre* számos librettója, a sok-sok bemutató, a mű állandó jelenléte a
világ színpadain arról győznek meg, hogy tavaszi: ébresztő és felrázó ereje mit sem
vesztett hatásából, és napjainkig folytatja diadalútját, mint szerzője egyik legnépsze-
rűbb alkotása.

Kolozsvár, 2013. május 14-én

■ JEGYZETEK

1. Idézi Zoltai Dénes: *A modern zene emberképe*. Magvető, Bp., 1969, 287.
2. Zoltai: i. m. 289–290.
3. *Magyar néprajzi lexikon*. Akadémiai, Bp., 1980. III 351
4. *Magyar néprajzi lexikon*. Akadémiai, Bp. I. 1977. 61.
5. Eric Walter White: *Sztravinszkij, A zeneszerző és művei*. Zeneműkiadó, Bp., 1976. 186.
6. Roerich levele Gyagilevnek, idézi Serge Lifar: *Serge Gyagilev*. Putnam, London, 1940, lásd: White: i. m. 187.
7. White: i. m. 187–188.
8. „Pontosan megadtam Stephanie úrnak egy áriát; és a zene fő része már teljesen készen volt, mielőtt Stephanie egy szót is tudott volna az egészről.” (Mozart 1761. szeptember 26-i levele)
9. Egy szövegszótagra írt több hang.
10. Edwin Evans szerint, aki Sztravinszkij 1912. nyári, londoni útja alkalmával hallotta a zongorakivonatot egy részét, ennek az Előjátéknak eredetileg „Pogány éjszaka” volt a címe.
11. Horst Koegler: *Ballett lexikon*. Zeneműkiadó, Bp., 1977. 624.
12. Maurice Béjart: *Életem: a tánc*. Gondolat, Bp., 1985. 129–130.
13. I. m. 139.
14. White i. m. 192–193.
15. Kiegészítésül még néhány adat újabb és újabb rendezésekről: Massine 1920-ban a Gyagilev-társulat szá-
mára egy második, sikeresebb változatot koreografált. Gyagilev társulata után a művet Kölnben mutatták be
először Lasar Galpern koreográfiájával, 1930 májusában. A balettet ugyanebben az évben Massine New York-
ban is bemutatta, M. Grahammel. Feltűnést keltő modern táncváltozat volt L. Horton műve, Hollywood Bowl,
1937. Milloss A. Rómában vitte színpadra először, 1941-ben. 1945 után lassan repertoárdarab lett, részben új szö-

veggönyvvel. Jelentősebb további bemutatói voltak még: Bayer, Staatsoper, München (koreográfia Colling), Düsseldorf (Y. Georgi, 1953, E. Walter, 1970), Städtische Oper, Berlin. (M. Wigman, 1957), a brüsszeli Théâtre Royal de la Monnaie (M. Béjart, 1959), Royal Ballet, London (MacMillan, 1962), Bolsoj Balett, Moszkva, (N. Kaszatkina és V. Vasziljov, 1965), Deutsche Staatsoper, Berlin. (1967), bécsi Staatsoper (V. Orlikowsky). Magyarországi bemutatók: Állami Operaház, 1973. március, szövegkönyv és koreográfia Eck Imre. E változatot újította fel a Pécsi Balett 1993-ban. Béjart változatát az Állami Operaház 1973. december 12-én mutatta be. – Lásd Koezler i. m. 624–625.

16. White: i. m. 195.

17. Vö. Robert Kraft – Igor Sztravinszkij: *Beszélgetések*, Gondolat, Bp., 1987. 119–120.

18. A bemutató időpontja: 2012. április 19. Vezényelt Jankó Zsolt, díszlettervező Venczel Attila, jelmeztervező Zsigmond Adél, rendező-koreográfus Jakab Melinda.

ZIGU ORNEA

TITU MAIORESCU APOTEÓZISA

Titu Maiorescu (1840–1914) egyetemi tanár, a Junimea kör alapítója, a Konzervatív Párt egyik vezéregyénisége. Több ízben volt miniszteri tárca vagy a kormányfői tisztség birtokosa.

Zigu Ornea monográfiájának (Viața lui Titu Maiorescu. [Titu Maiorescu élete] Editura Cartea Românească, 1987. II. 230–243) alábbi részlete miniszterelnöki mandátumának azt a pillanatát ragadja meg, amikor a balkáni országok konfliktusának rendezésével találta magát szemben.

■ Nem a belügyek intézése volt miniszterelnökként a legfontosabb teendője, hanem a külügyeké – annyira, hogy az szinte teljesen lekötötte. Ezért – ahogyan a király javasolta – a külügyi tárcát is fenntartotta a maga számára, s a teendők ellátásában – ugyancsak I. Károly akaratának megfelelően – amolyan társmiszterként Take Ionescu¹ együttműködését élvezte. (Neki ugyanis jó kapcsolatai voltak külföldön és a diplomáciai körökben, köztudott volt róla, hogy az antant híve, tehát valóban szükség volt a jelenlétére, hogy bizonyos kancelláriák szemében kiegyensúlyozza azt, ami ugyancsak közismert volt, hogy tudniillik Maiorescu és a király a hármas szövetség² felé hajlik.) A Balkán-háború 1912 szeptemberében robbant ki, amikor Bulgária, Szerbia és Görögország, élve az olasz–török háborúban elszenvedett török vereség kínálta lehetőséggel, hadat üzent Törökországnak.³ A hadviselő felek mindegyike nagy érdeklődéssel várta, mit tesz Románia. Nálunk viszont a teljes semlegesség megőrzése mellett döntöttek, Bulgáriával azonban közölték, hogy feltétlenül szükségesnek tartjuk a határ kiigazítását Dobruzdzásban. A román semlegesség nem nagyon volt az Osztrák–Magyar Monarchia

Július 27-től rendre érkeztek Bukarestbe a hadviselő országok delegátusai az előzetes béketárgyalásokra. Vitán felül állt, hogy kormányfőként Maiorescut illette meg az első hely a konferencián.

ínyére (holott a hármas szövetség összefűzött vele), de meglegeggel tölthette el a cári kormányt, amely eleinte hitelt adott a köztünk és a törökök közötti esetleges szövetségről szóló híreszteléseknek. Ez egyébként Bulgáriát is aggasztotta. Más szóval az volt a kérdés, hogyan érheti el az ország vezetése céljai teljesülését anélkül, hogy belekeverednék a háborús konfliktusba. Maiorescu a semlegesség álláspontjára helyezkedett. I. Károly kezdetben ingadozott. A király rendkívüli kormányulást hívott össze Sinaiára 1912. október 5-én (amelyen részt vett Ferdinánd trónörökös is), és bejelentette, hogy a háború elkerülhetetlen. A kormány megbízottat küld Szófiába, hogy kipuhatólja a bolgárok véleményét a határkiigazítás kérdésében. A török Batzaria szenátor kéréssel érkezik Bukarestbe: Románia közvetítsen Törökország és a balkáni államok között, ám december 23-án a király azzal a tervvel áll elő, hogy Romániának a bolgárok oldalán kellene hadba lépnie, mert ezáltal segítségére lehet, hogy elfoglalja Adrianopoliszt, támogatást nyújthat a szerbeknek is a törökök ellen, cserében pedig eléri a déli országhatár módosítását. A miniszterelnök aggodalommal értesült erről a tervről: „Este fél kilenckor írtam a fentieket, nem megy ki a fejemből a királytól származó súlyos elgondolás, amely talán Take Ionescu ötlete.” Másnap a király arra kéri, küldjön táviratot Mişunak, szófiái követünknek,⁴ aki a londoni tárgyalásokon vesz részt: közölje a bolgár parlament elnökével, Danevvel a király elgondolását. Noha nem helyesli a király tervét, külügyminiszteri minőségében, mint engedelmes főtisztviselő, teljesíti az utasítást. A király kedélyének hullámzását nem lehet előre látni. December 24-én ugyanis „ismét változott, most éppen energikus”, és azt kéri, hogy abban az esetben, ha Bulgária elutasítja a román javaslatokat, hadseregünk „hadüzenet nélkül” szállja meg a szóban forgó területet. Időközben azonban a helyzet bonyolódott, s miután 1913 januárjában a nagyhatalmak Londonban tárgyalások megkezdését szorgalmazzák, a király váratlanul visszatér a békés megoldás gondolatához. Január 25-én összehívja a kormányt. „A hangulat meglehetősen keserű”, a vélemények ugyanis erősen megoszlanak. Filipescu,⁵ Marghiloman,⁶ Bădărău az energikus fellépés híve. A többi miniszter, valamint a király a tárgyalásos rendezés mellett foglal állást. Az is bonyolította a helyzetet, hogy Take Ionescu nem értett egyet a hármas szövetséggel kötött szerződés tartalmával, szerette volna, ha eltávolodnánk előírásaitól, szemben állott az Osztrák–Magyar Monarchiával (az erdélyi románság politikai elnyomása miatt), Oroszországgal kapcsolatos tervei voltak, s emiatt ő is a semlegességet pártolta. Ugyanazon az oldalon állt, mint Maiorescu és a király, jóllehet más megfontolásból. P. P. Carp⁷ azonban úgy vélte, hogy a semlegesség veszélyes, nem érünk el vele semmit, a közvéleményt is ebbe az irányba terelte, a kormányon belül pedig Filipescu az ő véleményét képviselte, szüntelenül szembefordult a miniszterelnökkel, több ízben azzal fenyegetőzött, hogy benyújtja lemondását. A liberálisok vezére, noha antantpárti volt, a tárgyalásos megoldás oldalán állt, de amikor kiderült, hogy a bolgárokkal folyó tárgyalások nem hoznak eredményt, átállt a másik oldalra. A háborút egyedül a Szocialista Párt ellenezte következetesen, valamint – más okokból – a Nacionalista-Demokrata Pártot képviselő Nicolae Iorga.⁸ A kormány nehéz helyzetben volt, a miniszterelnök pedig különösképpen. A helyzet csak tovább súlyosbodott, amikor január végén Filipescu (Carppal egyetértésben) azzal állt elő, hogy a király mondjon le Ferdinánd javára, mivel ő, fiatal koránál fogva, irányítani tudná a hadműveleteket. (Bacalbaşa⁹, aki akkoriban közel állt Carp köréhez, azt írja *A régi Bukarest* című visszaemlékezésében, hogy a király hajlott a semlegességre, mert idős kora és betegsége meggátolta abban, hogy a harctéren ellássa a főparancsnoki teendőket, de nem kívánta ezt a feladatot átengedni Ferdinándnak, mert nem kedvelte a trónörökösöt.) Maiorescu, mint az uralkodó hűséges főhivatalnok, természetesen meggondolatlanul találta és elvetette Filipescu indítványát. „Azt válszoltam Filipescunak, hogy a lemondás jelen pillanatban veszélybe sodorná az or-

szágot, ezért mindenáron el kell kerülni.” Miként már említettem, bizonyos okoknál fogva Take Ionescu is ellenezte a háborút, és közölte a királlyal (aki tájékoztatta erről Maiorescut), hogy kilép a kormányból, ha elgondolása megbukik. Burkolt fenyegetésként ez azt jelentette: akár az egész kormány is lemond. Maiorescu ezúttal nem engedett a király nyomásának. Feltehetően erre vonatkozik az alábbi naplóbejegyzés: „Első ízben kerül szóba, hogy a kormány esetleg távozik, és akkor jöhet Brătianu.”¹⁰ Vagyis nem akarta feltétlenül megőrizni a kormányfői hatalmat (január 29-én üzent is fián keresztül Cantacuzinónak¹¹: ha nem nézi jó szemmel, hogy ő a semlegesség híve, akkor kész átengedni neki a kormányfői széket), és a király álláspontját sem követte mindig engedelmesen.

[A következő hetekben tovább mélyülnek a Maiorescu és a konzervatív párti vezetés közötti ellentétek, a miniszterelnöknek mindamellett sikerül elfogadtatnia a parlamenttel a Szentpétervárott kidolgozott protokollumot a román–bolgár határrendezésre vonatkozóan.]

A várt nyugalom azonban nem köszöntött be, a „pétervári protokollumművelet és az új határ törvénybe iktatása” nem zárult le amiatt, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia arra biztatta, mi több, bátorította Bulgáriát, hogy üzenjen hadat Szerbiának. A protokollum alkalmazása fejében azt kérték Romániától, hogy maradjon semleges. A román kormány azonban nem fogadhatta el ezt a követelést. Küldötteink azzal az üzenettel érkeztek a hat nagyhatalom tanácskozására, hogy a korábbi balkáni szövetségesek közötti háború esetén Románia nem fog kitartani korábbi semlegessége mellett. Június 17-én a miniszterelnök megállapodott a királlyal, hogy ha kitor a háború, Románia elrendeli a mozgósítást, és a Turtucaia–Balcic vonal mentén felvonultatja hadseregét. Minthogy azonban a nagyhatalmaknak eltérő érdekeik voltak a Balkán-félszigeten (Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia nem fogadhatta el, hogy Oroszország a térség „protektorává” váljék, Oroszország viszont, Angliához és Franciaországhoz hasonlóan nem engedhette meg, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia az egykori szövetségesek közötti háború kirobbantásával kiterjedt európai konfliktust idézzon elő), az adott körülmények között Románia a döntőbíró szerepét játszotta a térségben. Mind az orosz, mind az osztrák–magyar követ – egyik a másik után, jóllehet eltérő megfontolásból – azt tanácsolja a miniszterelnöknek, hogy a román hadsereg keljen át a Dunán. „Más szóval – jegyzi fel Maiorescu –, mind Oroszország, mind Ausztria–Magyarország egyetért azzal, hogy elfoglaljuk a stratégiai harcvonalat. Fél év alatt mekkora elmozdulás!” A háború küszöbön áll, Maiorescu pedig június 18-án a királytól értesül, hogy Brătianu nemzeti egységkormány felállítását szorgalmazza, esetleg Kalinderu vezetésével, liberális miniszterekkel. [...] Ám a király ismét tétovázik, nem akarja Kalinderura bízni a kormány vezetését, rövidesen Brătianu is feladja az egységkormány gondolatát. [...] A közhangulat feszült, várják a gyors katonai beavatkozást. Június 20-án Maiorescu arra kéri a királyt, adja ki a mozgósításra vonatkozó rendeletet, és erre ígéretet is kap. A rendeletet még aznap kihirdetik, a királyi palota előtt Maiorescut éljenzéssel fogadják. Egy hét múlva a román kormány értesíti a bolgárokat, hogy hadseregünk átlépi a két ország közötti határt, miután a román fél már nem éri be a határkiigazítással, hanem részt kíván venni a Balkán-konfliktus bármely – előzetes vagy végleges – rendezését célzó tárgyaláson. A parlament július 16-án jóváhagyja a kormány intézkedéseit. [...] Július 21-én azonban Bulgária értesíti Romániát, hogy elfogadja fegyverszüneti tárgyalások megkezdését valamennyi érintett féllel, a békekonferencia helyszínéül Bukarestet javasolja, a román fél pedig vállalja a békéltetést. Két nappal később a bolgárok megerősítik a fegyverszünet elfogadását, és kérik, hogy a román hadsereg, amely 15 kilomé-

terre volt Szófiától, szüntesse be az előrenyomulást. Románia elfogadja a bolgár kérést, és felszólítja a konfliktus szereplőit, küldjék el képviselőiket Bukarestbe. A király aznap este fogadta Maiorescut, gratulált neki, és hozzátette: „ha Carp lett volna helyettem a kormányfő, megbolondította volna a nyakasságával.”

Maiorescunak szerencséje volt: megélhette saját apoteózisát. Július 27-től rendre érkeztek Bukarestbe a hadviselő országok delegátusai az előzetes béketárgyalásokra. Vitán felül állt, hogy kormányfőként Maiorescu illetve meg az első hely a konferencián. Erre a szerepre azonban Take Ionescu is pályázott. A román küldöttség viták és egyeztetések nyomán állott össze. végül négy személy vett részt benne (Maiorescu, Take Ionescu, Marghiloman és Dissescu). Július 29-én a görög, a szerb és a montenegrói küldöttség látogatást tesz a román miniszterelnöknél, aki feljegyzi naplójába: „javasolják, hogy én legyek a konferencia elnöke.” Take Ionescu nem tehet semmit, legnagyobb sajnálatára be kell érnie a másodhegedűs szerepével, de a nem kevésbé szívós Marghiloman még ezt is elvitatná tőle. Amikor a miniszterelnök azon a beszéden dolgozik, amelyet a konferencia első napján kell elmondania, az 1878-as berlini konferencia dokumentumaiban keres eligazítást. Bismarck alakját ölti magára, akinek szerepébe hányszor beleálmodta magát Petre Carp!

De mennyi, ilyenkor szokásos kisebb-nagyobb összetűzés, vita, félhivatalos vagy hivatalos nyilatkozat rendezése, kihallgatás, megbeszélés, kitartó civakodás foglalta le idejét! Július 29-én a román miniszterelnök beszédével a konferencia hivatalosan is megkezdí munkálatait, és Maiorescut egyhangúlag elnökévé választják. Már elnöki minőségében előterjesztett javaslatára a konferencia elhatározza a hadműveletek beszüntetését. Ahogyan az lenni szokott, a plenáris ülések formálisak, az egyeztetések a munkabizottságokban és a folyosókon zajlanak. Minden nézeteltérést el kell simítani, s a feszültség magasra szökik. A bolgárok csak az ötödik napon fogadják el a román kéréseket. De amikor már úgy látszik, hogy minden rendben, ismét bonyodalmak állnak elő. [...] A ráosztott szerep nemcsak nagy, hanem kivételesen fontos is. Marghiloman, aki a maga szerepében ugyancsak fontosnak érzi magát, elújságolja neki: „a király ma azt mondta, hogy Kogălniceanu¹² óta nem volt dolga hozzám fogható államférfival. (Vagyis nem Sturdza¹³ az!)” – és érdemes a naplóíró zárójeles mondatára is figyelni. Régóta várta már ezt az elismerést, miután maga is így gondolta. [...]

A Görögország és Bulgária közötti kétoldalú tárgyalások mentek a legnehezebben, de most már azok is az utolsó fázisba érkeztek. Maiorescu a befejezéséhez közeledő konferencia zárodokumentumainak előkészítésén dolgozik, miután mindenki elfogadta a határidő nélküli fegyverszünet elvét. A király „köszönetet mond és megcsókol”, odahaza pedig gratuláló levelek, táviratok, telefonhívások várják. „Lélekben tartózkodó vagyok, amíg nem látom, hogy a szerződést aláírták.” Augusztus 7-én felolvassák és megszavazzák a szerződés első hat pontját. Most már hisz a konferencia sikeres befejezésében. Felkeresi Nagy-Britannia bukaresti követe, és közli vele, hogy kormánya megbízásából jókívánásait fejezi ki „a béke érdekében elvégzett munkámért”. A nyugtalanságtól álmatlanul töltött éjszaka után másnap „nyugodt légkörben, rendben halad minden, ok nélkül aggódtam. Kiadtam az utasítást a szerződés öt példányának elkészítésére, azokat fogja holnap reggel az öt delegációvezető aláírni és lepecsételni, az öt szalagot pedig az én pecséttemmel látják el.” Este díszvacsora a Capşában, ahol ő mondta a pohárköszöntőt (szövegét előre megírta). Másnap, 10-én az ő elnökségével került sor a konferencia utolsó ülésére, amelyen ünnepélyes körülmények között aláírták a békeszerződést. Az esemény ünnepélyességét ágyúlövések jelzik. Délután ünnepélyes istentisztelet, majd a kormányfő az uralkodó meghívásának eleget téve a királyi palotába látogat, aki a Károly-rend nagyszalagjával tünteti ki, az egvedülivel, amit még kaphatott tőle. Amikor az isten-

tiszteletre tartott, az érsekség felé vezető úton a nagy számban összegyűlt emberek éljenzéssel fogadták. És érkeznek az üdvözlő táviratok a hat nagyhatalom bukaresti követeitől, sógornője, Juca Bengescu pedig, Erzsébet királyné¹⁴ első udvarhölgye beszámol neki a király elismerő szavairól: „Romániában egyedül én vezethettem a konferenciát úgy, ahogy vezettem.” Dicséretektől elhalmozva szerénységet színlel: „szinte ragályos a személyem iránti lelkesedés.” A győzelem igazából óriási örömmel töltötte el. Megérdemelte volna, hogy sokáig tartson. De nem így történt. Alig egy év múltán kitört a világháború, amely földig rombolta az általa emelt törekeny épületet. Az osztrák–magyar császár egyébként nem is volt hajlandó elismerni a bukaresti békét, mivel szerinte a térségben csak egy általános háború hozhat elfogadható megoldást. El is követelt mindent, hogy mielőbb kitörjön a háború, a bukaresti béke pedig feledésbe merüljön. Mivel azonban a többi nagyhatalom (Németországot is beleértve) másként vélekedett, ha nem is türelmesen, de megvárta az 1914-ben kirobbanó konfliktust. Maiorescu 1913-ban aratott győzelme – mint minden győzelem – múlandónak bizonyult.

H. A. fordítása

■ JEGYZETEK

1. Take Ionescu (1858–1922): kezdetben liberális párti politikus, képviselő (1884), majd a Konzervatív Párt tagja (1886), több ízben miniszter, 1908-ban létrehozta a Konzervatív-Demokrata Pártot, így lett 1912-ben a Maiorescu vezette kabinet tagja.
2. Hármass szövetség: az Osztrák–Magyar Monarchia, Németország és Olaszország által 1881-ben létrehozott szövetséghez 1883-ban Románia is csatlakozott.
3. Bulgária, Görögország, Szerbia és Montenegro a törökök elleni közös harc érdekében orosz támogatással 1912-ben létrehozta a balkán szövetséget, és elindította az első Balkán-háborút (1912. okt.–1913. máj.). A szövetségesek felszabadították Nyugat-Trákiát, Makedóniát és Albániát a török iga alól. A szövetségesek közötti ellentétek robbantották ki a második Balkán-háborút (1913. jún.–aug.). Bulgária vereséget szenvedett, és a bukaresti békében le kellett mondania Dél-Dobruzdzsáról Románia, Makadónia egy részéről pedig Szerbia és Görögország javára. Lásd *Világtörténelmi enciklopédia*, I. Kossuth, Bp., 1984. 167.
4. Nicolae Mișu (1858–1924): román diplomata, miniszter.
5. Nicu Filipescu: konzervatív párti politikus.
6. Alexandru Marghiloman (1854–1925): konzervatív párti politikus, miniszter.
7. Petre P. Carp (1837–1919): a Konzervatív Párt kiemelkedő személyisége, a párt elnöke (1907–1912).
8. Nicolae Iorga (1871–1940): történész, az A. C. Cuzával közösen létrehozott (1910) Nacionalista-Demokrata Párt vezére.
9. Constantin Bacalbașa (1856–1935): publicista, politikus, emlékiró; két fő műve a *Capitala sub ocupația dușmanului* (A főváros az ellenség megszállása alatt – 1921) és a négykötetes *Bucureștii de altă dată* (A régi Bukarest – 1927–1932).
10. Ion I. C. Brătianu (1864–1927): a Liberális Párt vezére (1910), több ízben miniszterelnök.
11. Mihail G. Cantacuzino (1867–1928): ügyvéd, konzervatív párti politikus, képviselő, miniszter.
12. Mihail Kogălniceanu (1817–1891): történész, a 19. század egyik legjelentősebb román politikusa.
13. Dimitrie A. S. Sturdza (1833–1914): a Liberális Párt elnöke (1892–1908), több ízben miniszterelnök.
14. Erzsébet királyné (1843–1916): I. Károly király felesége, német nyelven írott költeményei és elbeszélései népszerűek voltak.

HORVÁTH ANDOR

A SWANN ÚJ FORDÍTÁSA ELÉ

Száz évvel ezelőtt, 1913 novemberében jelent meg Marcel Proust *À la recherche du temps perdu* című regényciklusának első kötete, a *Du côté de chez Swann*. Miután a kéziratot több kiadó visszautasította, a Grasset gondozásában a szerző adta ki saját költségén. Néhány kedvező kritikát leszámítva – szerzőik az író baráti köréhez tartoztak – a könyv nem aratott különösebb sikert. A második kötet viszont (*À l'ombre des jeunes filles en fleurs / Bimbózó lányok árnyékában*) elnyerte a Goncourt-díjat (1919). Két további kötet még az író életében megjelent, de az utolsó három az író halála (1922) után látott napvilágot.

Gyergyai Albert a harmincas években fogott hozzá Proust regényének fordításához. A Swann 1936-ban jelent meg, a kritika elismeréssel fogadta. Gyergyai a ciklus következő két kötetét is lefordította, a többiekét azonban már nem. Így történt, hogy a 20. század egyik meghatározó prózaműve évtizedeken át nem volt teljes egészében olvasható magyarul. A kilencvenes években a hátralevő kötetek fordítására Jancsó Júlia vállalkozott, azok rendre meg is jelentek az Atlantisz Kiadó jóvoltából.

Évek óta terveztem, hogy újralfordítom a Swannt. Alább e munka néhány tapasztalatát osztom meg az olvasóval, majd egy terjedelmes részlet olvasható az új fordításból.

Miért nehéz Proustot fordítani?

■ A kérdésre mindjárt kéznél van a válasz: azért, mert ugyanúgy, mint mások is a 20. századelő nagy íróművészei közül (például Joyce vagy Thomas Mann), ő is új prózapoétikát teremt. Hosszú, összetett mondatait két okból különösen nehéz fordítani. Két okot mondok, bár azok szorosan összefüggenek. Az egyik: meg kell őrizni a mondat lejtését, ritmusát – végső soron az olvashatóságát. Lehet egy terjedelmes mondat nehezebb-

...a regény inkább szól arról, hogy az idő „elveszett”, mint arról, hogy „eltűnt”.

A gyermekkor ideje „elvész”, mert az idő új rétegei rakódnak rá...

ben követhető – az eredetiben is –, de emiatt nem válhat sem dökögőssé, sem zavarossá. Előfordulhat, hogy kétszer kell elolvasni, de akkor már simán, gördülékenyen kell szólnia az értelemhez. Itt azonban szükséges egy kiegészítő megjegyzést tennem. Az „összetettség” – ha az író oldaláról nézzük – az elbeszélői technika kihívása: próbára tétele annak, mit bír meg egy mondat, meddig lehet feszíteni a teherbírást. A szándékoltan, tudatosan vállalt összetettség az eredeti szöveg olvasója számára is kihívás. Olyan játékba invitálja, amely arról szól, hogy a részletezés, a kifejtés, a gondolatfűzés, az eszme-társítás ekként gyakorolt módja az eddiginél tágabbra méretezi az írói kifejezésnek az „így is lehet” és a „csak így lehet” közötti terét.

Nevezzük az előbbit az egyszerűség kedvéért mennyiségi oknak. Hozzáadódik azonban a második: legyen a neve szerkezeti. Egy mondat „előállítás” nem merül ki abban, hogy szavak bizonyos mennyiségét kezelni kell, össze kell őket illeszteni, el kell őket egyengetni egy felületen, melynek neve: mondat. Ezek a szavak ugyanis rész- vagy tagmondatokat alkotnak, azok között többféle nyelvtani viszony létesül, e viszonyokat pedig lehetőleg változatlanul meg kell őrizni, működésbe kell hozni. Ami fölöttébb nehéz, már csak azért is, mert saját szelleme és szabályai folytán a két nyelv teljesen eltérően teremti meg és alkalmazza a különféle vonzatok kifejezésével, a tagmondatok alá- és fölérendelésével, de még a szórenddel összefüggő lehetőségeket is.

Nézzünk máris egy példát annak illusztrálására, hogy a két fordítás meglehetősen hasonló módon birkózik meg e nehézségekkel, különbségük főképpen a szavak megválasztásából adódik. Mindjárt az első sorok után olvasható az alábbi mondat (előbb Gyergyai fordítása, majd a sajátom):

„Gondolkodtam, hány óra lehet; hallottam a vonatok füttyét, amely, közelebb vagy messzebb, mint madáréneke az erdőben, fölmérte a távolságokat, mintegy leírta előttem a kihalt táj kiterjedését, ahol a magányos utas siet a közeli állomás felé; s az a kis ösvény, amelyet követ, most mélyen belevésődik az emlékezetébe, annak az izgalomnak a révén, amelyet az új helyek, a szokatlan cselekedetek keltének benne, egy iménti beszélgetés, a búcsú egy idegen lámpa alatt s a visszatérés közeli édessége – mindaz, ami követi az éjszaka csendjében.”¹

„Találgattam, hány óra lehet, vonatfüttyöt hallottam, amely, aszerint, hogy milyen messziről jött, mint erdőben a madárdal, távolságot jelzett, leírta előttem a néptelen mező kiterjedését, ahol a közeli vasútállomás felé igyekvő utazónak ez a gyalogút, amelyen halad, emlékezetébe vésődik majd az izgatottságtól, amit az új helyszín, a szokatlan cselekedetek, az imént véget ért beszélgetés, az idegen lámpa fényénél lezajlott búcsú idéztek elő, mert mindezek elkísérik az éjszaka csendjében, no meg a mielőbbi visszatérés szelíd öröme.”

Mondatok sokaságát idézhetném, amelyek ily módon, nagyobbreszt hasonlóan csengenek a két fordításban. Ha van köztük érzékelhető – olykor a fentiniél nagyobb fokú – különbség, az főként abból adódik, hogy jómagam elődömnél inkább törekedtem a szöveghűségre. Nem ritkák azonban az olyan esetek sem, amikor a két változat jobban eltér egymástól. Ezek legtöbbször a fentebb másodikként említett (szerkezeti) tényezővel függnek össze. Két példát idézek (a francia eredetit Gyergyai fordítása követi az oldalszám megjelölésével, majd saját változatom):

„Il n'était pas comme tant de gens qui, par paresse ou sentiment résigné de l'obligation que crée la grandeur sociale de rester attaché à un certain rivage, s'abstiennent des plaisirs que la réalité leur présente en dehors de la position mondaine où ils vivent cantonnés jusqu'à leur mort, se contentent de finir par appeler plaisirs, faute de mieux, une fois qu'ils sont parvenus à s'y habituer, les divertissements médiocres ou les supportables ennuis qu'elle renferme.”

„Nem olyan volt, mint annyian mások, akik akár lustaságból, akár annak a kötelezettségnek mindenbe beletörődő érzéséből, amely a magasabb rangúakat egy bizo-

nyos területre korlátozza, lemondanak a külvilág kínálta élvezetekről, mindenről, ami kívül esik halálukig elhatárolt nagyvilági helyzetükön, s beérik azzal, hogy a végén, mikor már sikerült megszokniuk, jobb híján csak azokat a közepes szórakozásokat s tűrhető unalmakat hívják élvezetnek, aminőket a maguk zárt köreiből találhatnak.” (GyA, 192.)²

„Nem olyan volt, mint annyi sokan, akik akár restség, akár az előkelő társadalmi helyzetből eredő kötelesség rezignált érzése folytán kitartanak egyazon parton, elhárítják maguktól a valóság felkínálta élvezeteket, ha azok kívül esnek nagyvilági pozíciójuk körén, inkább oda bezárva élnek haláluk napjáig, s végül jobb híján, miután már sikerült megszokniuk őket, az ott kínálkozó középszerű szórakozást vagy elvi-selhető unalmat nevezik élvezetnek.” (HA)

Érdeemes megfigyelni, hogy a főmondatot követő „akik” után hogyan épül bele a szerkezetbe a két fő ige („s’abstiennent”: „lemondanak/elhárítják maguktól”, „se contentent”: „beérik/jobb híján”), s érkezik el a végső csattanóhoz. Álljunk meg egyetlen részletnél. Az eredetiben olvasható tagmondat – „où ils vivent cantonnés jusqu’à leur mort” – magában véve csöppet sem nehéz, a többiek között azonban nem könnyű jól elhelyezni. Gyergyainál így hangzik: „ami kívül esik halálukig elhatárolt nagyvilági helyzetükön”. Ezzel nem az a gond, hogy kimaradt az ige („ils vivent”), hanem az, hogy a folytatás félresiklik („beérik azzal, hogy a végén, mikor már [...] jobb híján csak azokat a [...] hívják élvezetnek, aminőket [...]”): a „csak” fölösleges és megtévesztő, mivel az állítás hangsúlya épp azon van, hogy „azt hívják élvezetnek” ami valójában nem az, de nem „a végén”, hanem „végül”, tehát „előbb-utóbb”.

A következő passzusban a nagypolgári Verdurinnéről van szó, aki azt állítja magáról: a zenehallgatás olykor annyira megrázza, hogy a szó szoros értelmében belebetegszik:

„Peut-être aussi, à force de dire qu’elle était malade, y avait-il des moments où elle ne se rappelait plus que c’était un mensonge et prenait une âme de malade. Or ceux-ci, fatigués d’être toujours obligés de faire dépendre de leur sagesse la rareté de leurs accès, aiment se laisser aller à croire qu’ils pourront faire impunément tout ce qui leur plait et leur fait mal d’habitude, à condition de se remettre en les mains d’un être puissant qui, sans qu’ils aient aucune peine à prendre, d’un mot ou d’une pilule, les remettra sur pied.”

„Amellett tán már annyiszor ismételtette, hogy beteg lesz a muzsikától, hogy bizonyos pillanatokban nem tudhatta, hazudik-e vagy nem, és így biztonság kedvéért egy beteg lelkét vette magára. Viszont ezek a betegek kénytelenek maguk vigyázni a rohamaikra, s ha egyszer belemennek abba, hogy a saját óvatosságukkal mérsékeljék rohamaik sűrűségét, szívesen hiszik, hogy büntetlenül tehetik azt, ami tetszik nekik, s ami rendesen bajjal jár – de csak azzal a feltétellel, hogy valami hatalmas lény kezébe adhassák magukat, aki nem kíván majd tőlük semmi újabb megerőltetést, s egy szóval vagy egy pilulával megint egészségessé varázsolja őket.” (GyA, 239.)

„Bár az is lehet: miután annyiszor mondta, hogy belebetegszik, olykor már maga sem emlékezett arra, hogy ez hazugság, és egy beteg lelke költözött belé. A betegek pedig, mivel belefáradnak abba, hogy rohamaik gyakoriságát kötelesek állandóan jó magaviseletüktől függővé tenni, szívesen elhítetik magukkal, hogy büntetlenül tehetik azt, ami kedvükre van, de amitől rendszerint rosszul lesznek, ha rábízhatják magukat valakire, akinek hatalmában áll – anélkül hogy ők a kisujjukat mozdítanák – egyetlen szóval vagy pasztillával lábra állítani őket.” (HA)

A Gyergyai-változat gyenge pontja: „kénytelenek maguk vigyázni”. E „csúszás” mögött nem nehéz felismerni a bonyolult francia szerkezet („fatigués d’être toujours obligés de faire dépendre”) csapdáját: öt ige halmozódik itt egymásra („belefáradnak... kötelesek... függővé tenni”).

Arra nézve, hogy miként lehet hasonló nehézségekkel sikeresen megbirkózni, szinte csak közhelyekben lehet válaszolni: addig kell a mondatot forgatni, alakítani, amíg ki nem jön a jó – a lehető legjobb – megoldás. Mind a magyar széppróza, mind a magyar fordításirodalom oly módon tágitotta és „művelte meg” az elmúlt évtizedekben a mondat terét, hogy ennek a nyelvi-stiláris gazdagodásnak a sodrásával kell tudnia a fordítónak vitetni magát.

Határok között, határok mentén

■ Még a mondat előtt a fordító szavakkal találkozik. A szavak azok az egyszerű nyelvi elemek, melyeknek rendszerint egy másik nyelvben pontos megfelelőjük van. De a dolgot máris bonyolítja, hogy „rendszerint” van. Ez eleve két dolgot jelent. Egyrészt azt, hogy nincs minden szónak (ugyanolyan) megfelelője, másrészt azt, hogy a szavak egy részének több megfelelője van, minthogy azok eleve több dolgot jelölnek. Aki ismerős a szótárak világában, az pontosan tudja, miről beszélek: amikor egy idegen szó jelentését keressük, akkor kétféle esemény vár ránk: vagy azonnal és egyértelműen megtudjuk azt, amire kíváncsiak voltunk, vagy szembetalálkozunk a „bőség zavarával”, hogy tudniillik az a szó több mindent jelent.

A szavak fordítása (különösen irodalmi művekben): szabadság, értelem, önkény roppantul érzékeny játék. Ezért oly gyönyörűsége, ezért oly kockázatos művelet a fordítás. Mindhárom korlátot rombol és korlátot állít. E korlátok részben a két nyelv rendszerében foglaltatnak, részben a fordító érzékenysége szabályozza őket.

Amikor szabadságot mondok, arra gondolok, hogy minden fordítás: értelmezés, noha nyilvánvalóan az épp ott szereplő szó értelmezése. Az értelem szerepe pontosan az, hogy határt szabjon az értelmezés szabadságának, mozgását a legjobb választás felé terelje. Végül nyitva kell hagynunk az önkényes döntés lehetőségét is: vannak esetek, amikor a fordító önhatalmúlag úgy választ, hogy mintegy elvágja a gordiuszi csomót.

Ídézek két mondatot Descartes *Értekezéséből* (az első rész első és második bekezdésének első mondatát):

„A józan ész az a dolog, amely a legjobban oszlik meg az emberek között, mert mindenki azt hiszi, hogy annyit kapott belőle, hogy még azok sem szoktak maguknak többet kívánni, mint amennyijük van, akiket minden más dologban igen nehéz kielégíteni. [...]

Magamat illetően sohasem hittem, hogy elmém bármiben is tökéletesebb, mint a közönséges emberé; sőt sokszor kívántam, bár volna felfogásom olyan gyors, képzeletem olyan tiszta és határozott, emlékezetem olyan átfogó és olyan készséges, mint némely más emberé.”³

Két teljesen világos mondat, lefordítása nem okoz különösebb gondot, leszámítva azt, hogy mindkettőben előfordul egy fogalom, amelynek megtalálása filozófiai tájékozottságot igényel. A kötet gondozója a Mutatóban meg is indokolja, hogy az eredeti szöveg szóhasználata alapján miért éppen így vagy amúgy kell azt a fogalmat magyarra átültetni:

„ÉSZ, JÓZAN, *bon sens*: 1. szemben az ésszel (*raison*), amely az ítélőképességet jelenti, ez a *helyes* ítéletalkotás képességét jelenti (*puissance de bien juger*) s rokona a *természetes világosság* (*lumière naturelle*) kifejezésnek, amely az igazat a hamistól elkülönítő képességünket nevezi meg. [...] Latinul: *bona mens*.

ELME, *esprit*: 1. a kiterjedt szubsztancia ellentéte, szintén szubsztancia, de egy/a személyre vetített lebontásban (a *pensée* az *entendement* és a *raison* szinonímája). [...] Latinul: *ingenium*.”⁴

A filozófiai szövegre való hivatkozást itt az indokolja, hogy Proust regényében gyakoriak a lelki jelenségeket leíró, az emberi tudat működését elemző részek. A regény azonban nem filozófiai szöveg, ennél fogva a fogalmak nem ugyanúgy szerveződnek rendszerbe, mint egy bölcséleti műben. A regény első lapjain az elbeszélő az elalvást és az ébredést kísérő tudatállapot mozzanatait szólaltatja meg. Ott olvasható az alábbi passzus:

„Quelquefois, comme Ève naquit d’une côte d’Adam, une femme naissait pendant mon sommeil d’une fausse position de ma cuisse. Formée du plaisir que j’étais sur le point de goûter, je m’imaginai que c’était elle qui me l’offrait.”⁵

„Néha éppúgy, mint ahogy Éva Ádám egy bordájából született, álom közben egy nő született bennem, combom egy kényelmetlen helyzetéből. Ezt a nőt az élvezet szülte, amelyet már-már megízlelhettem, s azt képzeltem, hogy ő nyújtja nekem azt az élvezetet.” (GyA, 34–35.)

„Némelykor úgy, ahogy Éva született Ádám oldalbordájából, combom rossz pozitívumából szintén világra jött egy nő. A gyönyör alkotta meg, amely máris közel volt, ezért azt képzeltem, hogy ez a gyönyör is tőle jön.” (HA)

Vizsgálatunk tárgya itt egyetlen szó: „plaisir”. Magyar megfelelője Gyergyainál „élvezet”, nálam „gyönyör”. Jelen esetben úgy vélem, mindkét választás mellett lehet érvelni. A mondat erotikus színezete egyértelmű, ebből pedig az következik, hogy bármelyik szó használata indokolt. Munka közben arra is felfigyeltem, milyen gyakran fordul elő a „plaisir” szó a francia szövegben, s ezért milyen sokszor kell a fordítónak választania, hogy minek fordítja. Franciául ezzel a szóval válaszolnak annak, aki megköszön valamit: „szívesen” – „avec plaisir”. Ezt a szót iktatta Roland Barthes is könyve címébe, amikor az irodalom esztétikai élményének természetét kutatta: „Le plaisir du texte”, a magyar változatban: „A szöveg öröme”. Ez a Proust-mű egyik alapszava.

Vagyis a „plaisir” szó legkevesebb három magyar megfelelőjével kell számolnunk: „öröm”, „élvezet”, „gyönyör”. De miközben mindhárom jelenti, két másik francia szó is használatos az elsőre és a harmadikra („joie” – „öröm”, „volupté” – „gyönyör”). A szövegkörnyezet nagyjából eligazítja ugyan a fordítót, de hagy is neki mozgási szabadságot – különösen épp a „plaisir” szó esetében.

Nézzünk három példát. (A francia mondat után most is Gyergyai fordítása olvasható, majd a sajátom.)

A gyermekkori emlékek híres jelenete: az elbeszélőt este a szobájába küldik, emiatt elmarad a szokásos „búcsúcsók”, de ő végül eléri, hogy édesanyja egész éjszakára mellette maradjon. Ajánlja fiának, hogy töltsék az időt olvasással, és azt kérdezi tőle:

„Est-ce que tu aurais moins de plaisir si je sortais déjà les livres que ta grand’mère doit te donner pour ta fête?”⁶

„Elrontaná az örömet, ha előre kivennék egyet azokból a könyvekből, amiket nagyanytól kapsz a névnapodra?” (GyA, 68.)

„Csökkentené az örömet, ha már most elővinném azokat a könyveket, amelyeket nagymama névnap ajándéku szán neked?” (HA)

Második példánk: a féltékeny Swann meg akar bizonyosodni arról, hogy távollétében kedvese nem fogad-e más látogatót, éjszaka visszatér házához, és éppen kopogtatni készül ablakán, de még habozik, mert fél haragjától:

„Que de bonheurs possibles dont on sacrifie ainsi la réalisation à l’impatience d’un plaisir immédiat.”⁷

„Hány lehetséges boldogságot áldozunk így fel türelmetlenségből, egy-egy közvetlen élvezetért!” (GyA, 306.)

„A boldogság mennyi lehetőségének megvalósulását áldozzuk így fel türelmetlenül valamely azonnali élvezetért!” (HA)

Harmadik példánk is Swannra vonatkozik: próbálja nyugtatni magát, hogy kedvese, ha távol van tőle, talán nem is művel azért semmi rettenetesen:

„Pourquoi croire qu'elle goûterait là-bas avec Forcheville ou avec d'autres des plaisirs enivrants qu'elle n'avait pas connues auprès de lui et que seule sa jalousie forgeait de toutes pièces?”⁸

„Mért kellene azt hinnie, hogy Bayreuthban Odette-nek Forcheville-lel vagy akárki mással olyan gyönyörökben lesz része, aminőket mellette, Swann mellett nem ismerhetett, mikor mindezt egyedül a fantáziája találta ki?” (GyA, 335.)

„Ugyan miért hinnie, hogy ott részegítő gyönyörökben lesz része Forcheville vagy mások társaságában, amilyeneket vele nem élt át, holott ezek egyedül féltékenysége fabrikációi?” (HA)

A fenti idézeteket azzal az egyszerű tanulsággal zárom, hogy igen, egyazon szó így vagy úgy fordítandó, „helyi értékének” megfelelően. Az idézett példáktól eltérően olykor az is előfordul, hogy a két fordító más-más szót választ.⁹

Adódnak azután a szavakkal másféle gondok is. Gondot okozhat ugyanis maga a jelentésük. A szótár megad ugyan egy vagy több jelentést, a szó mégis választás elé állítja a fordítót: mi az adott helyen a jó megoldás? Lássunk két példát.

A Verdurin-szalonban antik bútorok találhatók, s amikor Swann megcsodálja őket, vendéglátója örömmel áradozik szépségükről:

„Mais, monsieur Swann, vous ne partirez pas sans avoir touché les petits bronzes des dossiers. Est-ce assez doux comme patine?”¹⁰

„De Swann úr, addig el ne menjen, míg meg nem tapogatja a bronzdíszeket. Micsoda szép patina, ugye?” (GyA, 240.)

A francia–magyar szótár szerint „patine”: „1. patina; *couvert de~* patinás; 2. földr sivatagi máz”. De mi is a „patina”? Az Értelmező szótárban ez áll: „1. Réz-, bronztárgyon levegő hatására keletkező zöldes, barnás réteg. 2. *vál* Történelmi hangulat, jelleg.” A francia szótár (Le Petit Robert, 1970) némiképp többet mond, mivel a fémtárgyak felületének vegyi elváltozása mellett (hidrokarbonát lerakódása) a jelentésbe általánosabban belefoglalja régi tárgyak (kövek, márvány) elszíneződését. Mivel úgy találtam, hogy nem maga a „patina” a tapintás tárgya, ezt a megoldást választottam:

„De el ne menjen, Swann úr, amíg végig nem simít a támla bronzdíszén. Érzi, mennyire lágy tapintású?”

A „monture” szónál a Francia–magyar nagyszótárban olvasható első jelentés: „hátsó jászág, hátszló”, majd hatodikként: „drágakő foglalata”. Következzék a vitatott hely és a két fordítás:

„Par cet amour Swann avait été tellement détaché de tous les intérêts que quand par hasard il retournait dans le monde, en se disant que ses relations, comme une monture élégante qu'elle n'aurait pas d'ailleurs su estimer très exactement, pouvaient lui rendre à lui-même un peu de prix aux yeux d'Odette...”¹¹

„Ez a szerelem annyira elszoktatta Swann az érdekeitől, hogy amikor véletlenül visszatért a szalonéletbe, abban a hitben, hogy nagyvilági társas kapcsolatai – akár egy díszes ékszerfogalat, amelyet Odette egyébként úgyse tudott volna értékelni – talán az ő értékét is növelni fogják Odette előtt...” (GyA, 340.)

„Ez a szerelem olyannyira elszakította őt minden érdektől, hogy amikor véletlenül újra betette a lábát egy nagyvilági szalonba, mivel arra gondolt, hogy kapcsolatai, mint egy elegáns hátszló, melyet Odette valójában nem is tudna pontosan felbecsülni, növelik kedvese szemében az értékét...” (HA)

Ebben az esetben – túl azon, hogy a „monture” első számú jelentése „hátszló” – főleg az szól a magam választása mellett, hogy az „ékszerfogalat” ellenkezik a mondat értelmével, Odette ugyanis tudná azt értékelni, miután amihez legjobban ért, az éppen az elegancia művészete.

Nem szaporítom a hasonló példák számát, bár akad még belőlük.¹² A szavak fordítása kapcsán inkább annak szentelnék most egy csöppnyi figyelmet, amit a szójáték – vagy tágasabban: a szavakkal való játék – fogalma alá lehet sorolni.

Ilyen például az a szöveghely, ahol a beszélő (Verdurinné) oly módon fejezi ki gyűlöletét a főúri társaság tagjai iránt, hogy válogatott rágalmakat szór rájuk:

„[...] car la femme était toujours ivre et le mari si ignorant qu'il disait collidor pour corridor.”¹³

„[...] az asszony mindig részeg, a férj meg olyan tudatlan, hogy filagóriát mond allegória helyett.” (GyA, 291.)

Gyergyai megoldása hatásos és mulattató. Ellene szól viszont az, hogy messze túllép az eredetin: igaz, hogy a rágalmazó „tudatlan”-nak nevezi áldozatát, de azért csupán enyhe nyelvbotlást tulajdonít neki – egyetlen hang elvételét egyazon szóban (collidor/corridor). Ez azért fontos, mert nem mindegy, hogy szereplőjén keresztül Proust milyen fokú tudatlanságot tekint egyáltalán elképzelhetőnek egy főúri személy kapcsán. Elvettem az olyan megoldást, amilyen a hasonló csengésű szavak felcserélése (ilyen lehetne például: „kaverna/taverna”), és megmaradtam az eredetiben szereplő torzítás típusa mellett: „amporát mond amfora helyett”. Jellemzőnek találok egyébként, hogy amikor Proust két alkalommal az öreg cseléd, Françoise jellemzésére alkalmazza a nyelvbotlást, nagyjából ugyanígy jár el. Françoise egyszer „rokonság”-ról szólván „parenté” helyett „parenthèse”-t mond, másodszer pedig a „begombolkozni” igét használja helytelenül („aboutonnez-vous”, mondja az elbeszélőnek „boutonnez-vous” helyett.) (426, 395.)

Címek, nevek, incipit

■ A végére hagytam a regény címének kérdését. Franciául: *À la recherche du temps perdu*. Valójában egyetlen kérdést vet fel: hogyan fordítsuk a „temps perdu” jelzős szerkezetet? Gyergyai „az eltűnt idő” mellett döntött, és e döntést lehet helyeselni. (Ami előtte áll: „à la recherche”, az nemigen fordítható másként, mint „nyomában”, jöllehet franciául kissé elvontabb, analitikusabb, de hát azt mégsem mondhatjuk, hogy „az eltűnt időt kutatva”. Lehetne esetleg „nyomába szegődve”, nem is hangzik éppen rosszul, de azért egy címnek az áll jobban, ha rövid és frappáns.)

A „perdre” ige jelentése azonban inkább „elvész, elveszít”, semmint „eltűnik”. Amikor amellettt döntöttem, hogy legyen a cím „Az elveszett idő nyomában”, akkor támaszkodhattam tehát a szótári jelentésre. De hivatkozhatom arra is: a regény inkább szól arról, hogy az idő „elveszett”, mint arról, hogy „eltűnt”. A gyermekkor ideje „elvész”, mert az idő új rétegei rakódnak rá, és azok maguk alá temetik az egyre távolodó múlt egész élményvilágát. Ez a világ akár örökre is „elveszhet”, meditál az elbeszélő a regény elején, ha egy szerencsés véletlen folytán – ilyen a nyitány híres „madeleine”-jelenete – a távoli emlék újra fel nem bukkan, és ezzel birtokunkba nem jut újra az „elveszett idő”.

Noha a változtatást indokoltnak látom, a címválasztást nem tekintem kapitális kérdésnek. A Gyergyai választotta cím – a rá való rengeteg hivatkozás révén – része a 20. századi magyar irodalomnak. Ugyanakkor az új cím az új fordítás identitásának jelzése is.

De ezzel még nem értünk a címek okozta gondok végére. Vannak ugyanis belső (kötet)címek. Proust úgy építi fel gyermekora világát, hogy az két „oldalból” áll: az egyik a Swann-, a másik a Guermantes-oldal. A két „oldal” alapvető különbsége abból adódik, hogy a gyermekkori séták vagy a Swann-birtok, vagy a Guermantes-kastély irányába vezettek, és ezek az elbeszélő érzékelése szerint két, merőben elté-

rő világnak feleltek meg. Ezért lett az első kötet címe „Du côté de chez Swann” (kb. „A Swann-oldal felé”, „A Swann-ház irányában”), a harmadiké pedig „Le côté de Guermantes” („A Guermantes-oldal”, „A Guermantes-irány”). A két „oldalnak” ugyanakkor jelképes értelme is van: a zsidó származású Swann nagypolgári szereplő, a Guermantes-ok viszont a nagy múltú arisztokráciát képviselik. A gyermekkori élmény szerint a két világ akkora távolságra esik egymástól, mintha azok soha nem is érintkezhetnének. De már az első kötetben arról értesülünk, hogy Swann, a művelt és elegáns polgár egyben a főúri szalonok megbecsült vendége is, a regény végén pedig az elbeszélőnek abban az elképesztő felfedezésben van része, hogy a két „oldal” között fennálló távolságot az időközben megkötött házasságok eltörölték. Lényeges eleme ez a regény szerkezetét meghatározó írói szemléletnek: az idő mindent eltöröl és mindent újrarendez.

Bármennyire kívánatos volna is visszaadni a világok alakulásának ezt a címekben is kifejeződő játékát, azt hiszem, le kell tennünk arról, hogy magyarul kivihetők. Egy címet ugyanis nem ajánlatos sem túlterhelni, sem elszürkíteni. Inkább legyen „Swann”, mint „A Swann-oldal felé”.

Persze van magyarázat arra is, hogy miért működik oly simán a francia változat. A „côté” szó nemcsak általában vett „oldal”-t jelent. Színpadi utasítások visszatérő fordulata, a díszlet leírásánál ugyanis a szerző így jelöli a színpadnak a „ház előtti” és a „ház mögötti” részét („côté cour / côté jardin” „udvar / kert”). Hát ezért van, hogy ami franciául oly természetesen hangzik, arra magyarul nincs jó megoldás.

Az első kötet három részből áll: 1. Combray, 2. Un amour de Swann, 3. Noms de pays: Le nom. Gyergyai így fordítja őket: Combray, Swann szerelme, Helynevek: A név.

Az első a gyermekkori élmények helyszínének neve.

Mi legyen a harmadikkal? A „pays” szó jelentése „ország, vidék”. A következő kötetben játékos permutációval szintén fejezetcímként visszatér: „Noms de pays: Le pays”. Jobbnak találok így: „Vidékek neve: A név”, „Vidékek neve: A vidék”.

Hát a második? „Swann szerelme” nem ugyanaz, mint „Swann egyik szerelme”. Az utóbbit választom.

Súlyánál fogva kerül ide, a nagyobb horderejű választások sorába a regény kezdő mondata. Proust maga is úgy vélte: akkor érezte, hogy hozzáláthat a tervezett mű megírásához, amikor megtalálta a hangját. A regény első mondata így szól:

„Longtemps, je me suis couché de bonne heure.”

Nyolc szó, 10 szótag. Ha szavalja valaki, leginkább így tagolható: „Longtemps / je me suis couché / de bonne heure”: 2/5/3: - - / - - - - - / - - - .

Nem gondolom, hogy Proust tudatosan, szándékosan ezt a ritmikai képletet választotta, ez esetben valóban inkább hiszek az ihletben. Könnyen „szavalható”, szépen artikulált mondat, három üteme kellemesen hullámszerű.

Gyergyainál: „Sokáig korán feküdtem le.”. Négy szó, 9 szótag. 3/2/4. - - - / - - - / - - - - . Túl „prózainak” érzem.

Ami engem leginkább foglalkoztatott, az éppen egyfajta zeneiség megteremtése. Ebben az esetben nem annyira maguk a szavak számítanak – természetesen megőrizve a jelentésbeli egyezést –, mint inkább a mondat lejtése és hangulata.

Munkám kezdetén megtetszett ez a változat, és azt hittem, megőrzöm: „Hosszú időn át már kora este ágyba kerültem.” Hét szó, 15 szótag. 2/3/5/2/3 vagy 5/5/5. - - / - - - / - - - - - / - - - - - , vagy: - - - - - / - - - - - / - - - - - . Van ritmusa, de túl hosszú. Jeles író-barátom azt is szóvá tette, hogy nem szerencsés az „ágyba kerültem” fordulat.

Több előzetes változat után ennél maradtam: „Estéknként sokáig korán lefeküdtem”: 12: 3/3//2/4: - - - / - - - / - - // - - - - - /

Van ritmusa, magánhangzói változatosak, ezért muzikális. Könnyen mondható, megjegyezhető. Leginkább talán azért esett rá a választásom, mert hangulatilag közeleink érzem a „longtemps” és az „esténként” hangzását.

Felsorolok néhányat a lehetséges változatok közül:

„sok éven át korán feküdtem ágyba”: 11: 4/5/2.

„évekig korán le kellett feküdnöm”: 11: 3/2/3/3.

„évekig korán kerültem este ágyba”: 12: 5/5/2.

Pro domo

■ Gyergyai Albert érdeme vitathatatlan – ő teremtett először magyar Proust-mondatot, ő vezette be a magyar olvasót az *À la recherche...* világába. A feladat újdonsága azonban akkora volt, hogy engedményeket kellett vállalnia, mindenekelőtt a szöveg-hűség oltárán. Az új fordítás azzal az ambícióval készült, hogy az eredetinek való nagyobb fokú (eszményi esetekben: teljes) megfelelés mellett legyen a szöveg gördülékenyebb, olvashatóbb. Ehhez a fordítónak vállalnia kellett a kockázatot: a magyar mondat ugyanúgy bonyolultabb, nagyobb terhet vállal, mint az eredeti, lehetőleg anélkül, hogy ettől kevésbé lenne érthető és élvezhető. A szakma és az olvasók döntik el, hogy ez mennyire sikerült.

■ JEGYZETEK

1. Marcel Proust: *Az eltűnt idő nyomában*. I. Swann. Magvető, Bp. [2006]. Fordította és a jegyzeteket írta Gyergyai Albert. 32. (A továbbiakban: *Az eltűnt idő...*)
2. Marcel Proust: *À la recherche du temps perdu*. Gallimard, Paris, 1964. I. 192. (A továbbiakban: *À la recherche...*); *Az eltűnt idő...*, 223.
3. Descartes: *A módszerről*. Bevezette és magyarázta Tamás Gáspár Miklós. Második kiadás. Kriterion, Kv. 2002. 71.
4. I. m. 229, 234.
5. *À la recherche...* 4.
6. *À la recherche...* 39.
7. *À la recherche...* 274.
8. *À la recherche...* 303.
9. Például: Gyergyai „a kis dallam-foszlány” (250.), máskor „töredék” kifejezéssel illeti azt a zenei részletet, amely franciául „la petite phrase”, „a kis (zenei) mondat”; amikor a gyermek elbeszélő erős érzelmi felindulás hatására felkiált: „Zut!”, nála ez olvasható: „Az isteni!”, nálam: „Az áldóját!”
10. *À la recherche...* 208.
11. *À la recherche...* 309.
12. Ilyen például, hogy Gyergyainál „háziasszony” szerepel (Verdurinné kapcsán többször), nálam ehelyett „a ház asszonya”; „kétszáz lépés”-t fordít „kétszáz láb” helyett (296.), „örvény”-t (320, 360.) „szakadék” helyett. Ezeket az inkább figyelmetlenségből eredő hibákat egy gondos lektor könnyedén kijavíthatta volna, akárcsak az olyan elírást, amilyen „láncolva” (290.) „táncolva” helyett, „operák” (394.) „operált” helyett, vagy helytelen egybeírást: „oly törvényeket is megtudta velük szegetni”, „megfognák kapni”, „megtudja állapítani”, (202, 248, 396.).
13. *À la recherche...* 259.

MARCEL PROUST

SWANN

(Részlet)

A combray-i házban¹ minden áldott nap, alighogy a délután véget ért, de jóval azt megelőzően, hogy ágyba kell bújnom, s akkor majd feketem álmatlanul, távol édesanyámtól és nagymamámtól, hálószobám újra meg újra a nyugtalanság állandó és fájdalmas pontja lett számomra. Kitalálták, hogy szórakozásul olyan estékre, amikor túllontúl boldogtalannak látszom, ellátnak egy *laterna magicával*², melyet a vacsorára várva felszereltek a lámpámra, az pedig a gótikus kor első építészeteihez és üvegezõmestereihez hasonlóan a szívárvány megfoghatatlan színeivel váltotta fel a tömör falakat, sokszínű, természetfölötti jelenésekkel, amelyek tétova, alkalmi üveglak gyanánt legendákat ábrázoltak. Szomorúságomat azonban ez csak tovább növelte, mivel a megváltozott világítás elűzte a megszokottságot, melynek köszönhetően szobám, ha leszámítom a lefekvés kínszenvedését, elviselhető lett. Rá sem ismertem már, s ugyanolyan nyugtalanság tört rám, mint egy szállodai vagy egy fogadóbeli szobában, ahova, egyenesen az állomásról jövet, első ízben érkezem [...]

Szaggatottan lépdelő lován a sötét terveket forraló Golo előjött a kis, háromszögletű erdőből, amely sötétzöld bársonyként terült egy domb hajlatára, és zötyögve közeledett szegény Brabanti Genovéva³ kastélya felé. Görbe vonal szelte át ezt a kastélyt, nem más, mint az ovális üvegdarabok egyikének széle – ezek a készülék vájatában mozgó keretre voltak szerelve. A csupán sávnnyira látzó kastély előtti rekettysben álmodozott Genovéva, kék övvel a derekán. A kastély is sárga volt, meg a rekettys is, de én már azelőtt tudtam, mi-

**A lépcsőház fala,
amelyen a gyertyafényt
felkúszni láttam, régóta
nincs már. Leomlottak
énbennem is dolgok,
amelyekről azt hittem,
hogy örökké tartanak,
s új kínoknak és új
örömöknek életet adó
új dolgok épültek...**

lyen színűek, hogy láttam volna őket, oly nyilvánvalóvá tette ezt számomra, megelőzve a keretben mozgó üvegdarabokat, a Brabant név aranyló hangzása. Golo egy pillanatra megállt, mivel méla képpel hallgatta egy darabig a dagályos szöveget, amelyet nagyanyám húga fennhangon olvasott, ő pedig tökéletesen érteni látszott, olyannyira, hogy viselkedése engedelmesen, ámbár nem a fenség bizonyos foka nélkül, követte is a szövegbe foglalt utasításokat. Majd továbbra is szaggatott léptekkel távolodott. És lassú lovaglását nem állíthatta meg semmi. Ha valaki elfordította a *lat-ernát*, láttam, amint Golo lova tovalépdel a függönyön, kidudorodik, ahol a függöny ráncot vet, hasadéka mentén meg leereszkedik. Golo teste is, minthogy természetfölötti lényegében hasonlatos volt a hátszlóhoz, jól elboldogult minden természetes akadállyal, útjába kerülő kellemetlen tárggyal, mivel mindet csontozatként fogadta, bensővé alakította, még az ajtókilincs fogantyúját is, amelyhez azonnal alkalmazkodott, és most legyőzhetetlenül fölötte lebegett vörös mentéje vagy sápadt, örökkön éppoly nemes veretű, mint szomorú arca, amely a zavar legcsekélyebb jelét sem látszott mutatni az elszenvedett ízületmódosulás miatt.

Már hogysisne találtam volna elbűvölőnek e ragyogó vetített képeket, amelyek mintha a Meroving-korból⁴ sugárzottak volna, s a történelem réges-régi tükröződéseit sétáltatták körülöttem! Ennek ellenére elmondhatatlan gyötrelmet is okozott a misztérium és a szépség betolakodása abba a szobába, amelyet idővel annyira sikerült kitöltenem saját énemmel, hogy most már éppúgy nem kellett figyelnem rá, mint saját magamra. Mivel megszakadt a szokás fájdalomcsillapító hatása, gondolkodni és érezni kezdtem, ezek pedig szomorú dolgok. Ajtóm kilincsenek fogantyúja, amely számomra abban különbözött a világ bármely más kilincsenek fogantyújától, hogy magától látszott elfordulni, anélkül, hogy nekem magamnak kellene mozgatnom, annyira öntudatlanná lett a kezelése, lám, most Golo asztrálestének tartozéka. Mihelyt vacsorához hívott a csengő, szaladtam is tüstént az ebédlőbe, ahol estéről estére az a nagy függőlámpa világított, amely mit sem tudott Golo és Kékszakáll⁵ történetéről, ismerte viszont szüleimet meg a serpenyőben sült marhahúst, és édesanyám karjaiba vetettem magam, hozzá való ragaszkodásomat ugyanis csak fokozták Brabanti Genovéa szenvedései, ahogyan Golo büntetetei viszont arra készítettek, hogy még aggályosabban tartsak magam fölött lelkiismeret-vizsgálatot.

Amikor a vacsora véget ért, nekem rövidesen, ó, jaj, el kellett válnom a mamától, aki, ha szép idő volt, a kertben maradt a többiekkel társalogni, rossz időben pedig az egész társasággal bevonult a kis szalonba. Egyedül nagyanyám nem tartott velük, mondván: „Faluhelyen kár és vétek, hogy bezárkózzék az ember”, s emiatt olyan napokon, amikor erősen esett az eső, folytonosan vitatkozott apámmal, aki felküldött olvasni a szobámba, ahelyett, hogy a szabadban maradnék. „Biztosan nem lesz így belőle markos és határozott legény – állapította meg szomorúan –, különösen, hogy az öcskösnek gyarapodnia kellene erőben és akaratban.” Apám csak vállat vont, szemügyre vette a barométert, mivel szerette a meteorológiát, miközben édesanyám, aki, nem akarván őt háborgatni, kerülte, hogy zajt üssön, s gyöngéd tisztelettel követte mozdulatait, noha nem szögezte rá mereven a tekintetét, mint aki nem kíván átlátni felsőbbrendűségének misztériumán. Nagyanyámat azonban, függetlenül az időjárástól, de még hogyha vadul zuhogott is az eső, és Françoise sietve bevitte a házba az értékes, fonott karosszékeket, nehogy elázzanak, ott láttuk az eső csapkodta, kihalt kertben, amint hátrasimítja ősz, csapzott tincseit, hogy jobban beigya homloka a szél és az eső jótékony hatását. „Az ember végre lélegzethez jut”, mondta, és csak rótt a felázott kerti utakat, amelyek vonalát az ő ízléséhez mérten túl szabályosan jelölte ki az új kertész, akinek nem volt kellő érzéke a természet iránt, s akitől apám már reggel tudakolta, jobbra fordul-e az idő, csak ment lelkes és apró, szaggatott léptekkel, melyeknek üteme átvette a sokféle mozgást, ahogyan lelkét rendre iz-

galomba hozta a vihartól való ittasultság, az egészség hatalma, az én botor neveltetésem, netán a kertek szimmetrikus elrendezése, mert mindre többet adott a neki mint sem számító kíváncsalmnál, hogy szilvaszín szoknyáját ne lepje el foltokban a sár, és fel is csapta magát derékig, amivel örökösen kétségbe is ejtette, de meg is dolgoztatta szobalányát.

Egyvalami tudta csak nagyanyámat, amikor vacsora után indult kerti túrára, visszatérésre készíteni, éspedig az, ha azon pillanatok egyikében, amikor körkörös sétája során időnként, mint egy rovar, a kis szalon elé ért, ahol éppen a röviditalokat szolgálták fel a kártyaasztalon, húga odakiáltotta neki: „Gyere már be, Bathilde, ne hagyd, hogy a férjed konyakot igyon!” Csakugyan, húga, bosszantásul (annyira eltérő szellemet vitt szüleim családjába, hogy emiatt mindenki ugratta és kínozt), mint-hogy nagyapámat eltiltották a röviditaltól, mindig itatott vele néhány cseppet. Szegény nagyanyám bejött, forrón kérlelte férjét, hagyja a konyakot, mire az megsértődött, kihörpintette a poharat, nagyanyám pedig távozott, szomorúan, kedveszegetten, de azért mosollyal az ajkán, mert szívében annyi alázat élt és nyájasság, hogy a mások iránti gyöngédség és a saját személyére vagy szenvedéseire fordított csekély figyelem összebékült a tekintetéből áradó mosolyban, s azzal ellentétben, amit az emberek többségének arcán látunk, e mosoly csak saját maga számára tartogatott iróniát, minket viszont, mindahányunkat, mintha csókkal illetett volna a szeme, annyira nem tudott anélkül nézni az ő szeretteire, hogy szenvedélyesen meg ne simogassa őket tekintetével. Ez a szenvedés, amelyet neki saját húga okozott, nagyanyám hiábavaló könnyörgésének és gyengeségének látványa, hiszen vesztes volt eleve, amikor hasztalan próbálta nagyapám kezéből kivenni a konyakospoharat, olyasvalami volt, aminek látványához később annyira hozzászokunk, hogy nevetve szemléljük, s elég elszántan és vidáman fogjuk az üldöző pártját ahhoz, hogy meggyőzzük saját magunkat, nincs is szó üldözésről, ám akkor olyan borzalmasnak találtam, hogy szívesen megvertem volna nagynénémet. De mihelyt meghallottam: „Gyere már, Bathilde, ne engedd, hogy a férjed konyakot igyék”, mint aki gyávaságában máris férfi, úgy tettem, ahogyan felnőtt fejjel mindnyájan teszünk, ha szenvedésbe és igazságtalanságba botlunk: látni sem akartam, felszaladtam hát kedvemre zokogni az épület felső szintjén, közvetlenül a tető alatt, a tanulószoba mellett található szűk helyiségbe, amelyben írisz illata lengedezett, meg azé a ribiszkéé is, amely vadon nőtt a kőkerítés mentén, egyik virágzó ága pedig behajolt a nyitott ablakon. Jellegzetesebb és közönségesebb használatra szánt helyiség volt ez, ahonnan nappal Roussainville-le-Pin tornyáig lehetett látni, s ahová, lévén bizonytalanság, amelyet szabad volt kulcsra zárnom, mint menedékbe, hosszú időn át elvonulhattam olyan foglalatosságok végett, amelyek háborítatlan magányt igényeltek, mint az olvasás, az álmodozás, a könnyek és a gyönyör. Nem tudtam, ó, jaj, hogy férje ezen apró étrendi kihágásainál sokkalta nagyobb szomorúsággal töltötte el nagyanyámat az én törekeny egészségem, gyöngöng akaratom, a jövőmre emiatt vetülő bizonytalanság, és hogy ezek foglalkoztatták folytonos délutáni vagy esti járkálásai során, amikor láthattuk távolodni vagy visszatérni ferdén az ég felé tartott szép fejét, barna, bárzdált arcát, amely az életkor haladtával szinte lilára váltott, mint ősszel a szántóföldek, s ezen az arcon, amelyet kettészelt a szabadban viselt, csak félig leeresztett fátyol, a mindig felszáradóban lévő, a hideg vagy egy bánatos gondolat előcsalta hívatlan könnyeket.

Egyedüli vigaszom az volt, amikor felmentem szobámba lefeküdni, hogy édesanyám, ha majd ágyban leszek, jön és megcsókol. De oly rövid ideig tartott ez az esti elköszönés, édesanyám oly gyorsan indult is vissza, hogy a pillanat, amikor halhattam följönni a lépcsőn, majd amikor könnyedén zizzent a folyosó kettős ajtaján áthaladtában kék színű, muszlin kerti ruhája (melyen szalmából font zsinórok csüng-

tek), fájdalmas pillanat volt számomra. Hírül adta, hogy jön utána azonnal a másik, amikor magamra hagy, amikor visszatér a szalomba. Emiatt végül azt kívántam, minél később jöjjön el az annyira szeretett elkészítés, s minél tovább tartson a jövetelet megelőző várakozás ideje. Némelykor, miután megcsókolt, és már nyitotta volna az ajtót, hogy távozzék, vissza akartam hívni, azt mondani neki: „Még egyszer!”, de tudtam, hogy erre haragos arcot ölt, mert az engedmény, hogy szomorúságom és nyugtalanságom miatt följön hozzám és megcsókol, hozza nekem a béke csókját, bosszantotta édesapámat, aki abszurdnak tartotta az egész rítust, emiatt ő, édesanyám, inkább arra törekedett volna, hogy ne igényeljem, szokjam le róla, nemhogy engedne rászoknom: még egy csókot kérek tőle, amikor már indulna. Márpedig látni azt, hogy haragszik: ettől odalett mindaz a nyugalom, amelyet az imént magával hozott, amikor szerető arca ágyam fölé hajolt és mint béke-áldozásra szánt ostyát, úgy nyújtotta felém, hogy ajkaim onnan merítsék jelenléte valóságát és az elalváshoz szükséges erőt. De az ilyen esték, amikor a mama nem is töltött sok időt a szobámban, az enyhébbek közé számítottak azokhoz mérten, amikor vendégek voltak vacsorára, s emiatt édesanyám nem jött fel hozzám elkészönni. Vendégeket mondtam, pedig rendszerint csak Swann úr volt a vendég, leszámítva ugyanis néhány átutazóban lévő idegent, szinte egyedül ő járt hozzánk Combray-ban, olykor szomszédként vacsorára jött (ritkábban azóta, hogy rossz házasságot kötött, feleségét pedig szülei nem kívánták fogadni), olykor bejelentés nélkül, vacsora után. Olyan estéken, amikor a ház előtt ültünk, a nagy gesztenyefa alatt, és hallottuk megszólalni a kert végében, nem a szopora és harsány csengettyűt, amely fényes, kiapadhatatlan, fagyos hangjával bepermetezett és elszédített minden házbéli személyt, aki megszólaltatta, ha „csengetés nélkül” bejött, hanem az idegeneknek szánt csengő kétszeri, félénk, tojásdad, aranyló csilingelését, mindenki azonnal arra gondolt: „Látogató? Hát az meg ki lehet?”, noha tudta mindenki, hogy egyedül Swann úr lehet az. Nagynéném, hogy jó példával járjon elől, de azért vigyázva a természetes hangzásra is, emelt hangon közölte, hogy a suttogást jó lesz abbahagyni, merthogy nincs annál barátságosabb, mint amikor az érkező azt hiszi, olyasmiről beszélnek, amit neki nem kell hallania, felderítőként pedig előreküldték nagyanyámat, aki minden ürügyet boldogan megragadott, hogy még járjon egyet a kertben, s élt is az alkalommal, hogy amerre elhalad, suttymban kihúzzon a földből néhány, a rózsatövek mellé szúrt karót, csak úgy, a rózsák természetesebbé tétele végett, mint ahogyan egy anya beletúr, hadd bodrosodjék kissé, fiacskája hajába, amikor azt a borbély túlságosan lefésülte.

Mindnyájan úgy vártuk, milyen hírekkel tér vissza nagyanyám az ellenséget illetően, mintha bizony ostromlók lehetséges sokasága között ingadozhattunk volna, de nagyapám rövidesen megszólalt: „Megismerem Swann hangját.” Csak hangjáról lehetett valóban felismerni, arca vonásait: hajlott orr, a zöld szempár fölött magas homlok, melyet vörösesszőke, Bressant módra⁶ fésült haj keretez, nemigen lehetett kivenni, a kertben ugyanis nagyon gyér volt a világítás a szúnyogok miatt, én pedig minden árulkodó jel nélkül máris indultam szólni, hogy hozzák a frissítőket, mert nagyanyám sokat adott arra, mivel szerinte így kedvesebben hat, hogy ne az legyen a látszat: frissítőket csak kivételesen, egyedül látogatások alkalmával szolgálunk fel. Swann úr, noha jóval fiatalabb volt nála, szoros szálakkal fűződött nagyapámhoz, aki régebben egyik legjobb barátja volt édesapjának, e kiváló, de különös férfiúnak, aki a jelek szerint olykor, a szívéből feltörő szavak közepette egy semmiség hatására hirtelen megtorpant, s gondolatai máris új irányba terelődtek. Nagyapám étkezés közben fülem hallatára évente többször elmesélte annak a történetét, hogyan viselkedett idősebb Swann felesége halálakor, aki mellett éjjel-nappal virrasztott. Már hosszú ideje nem találkoztak, s most sietett felkeresni őt Swannék Combray környéki birtokán, és sikerült rávennie a szüntelenül zokogó férfit, hogy kis időre elhagyja

a halott szobáját és így ne legyen jelen, amikor koporsóba fektetik. Mentek egy keveset a parkban, ahol enyhén sütött a nap. Swann úr egyszer csak megragadta nagyapám karját, és így szólt: „Ó, öreg barátom, mekkora boldogság ilyen kellemes időben együtt sétálni! Hát nem szépek ezek a fák, ez a galagonya, ez a halastó, amelyhez még nem is gratulált nekem? Látom, lógatja az orrát. Könnyű szél lengedez, érzi? Mondjon bárki bármit, azért mégiscsak jó élni, Amédée barátom!” Ekkor hirtelen rátört halott feleségének emléke, s mert minden biztonnyal úgy találta, a kellenél bonyolultabb dolog most azt fürkészní, hogyan adhatta át magát hasonló pillanatban a kitörő örömmek, beérte azzal, hogy a tőle megszokott kézmozdulattal, amelyhez olyankor folyamodott minden alkalommal, ha értelme súlyos kérdésbe ütközött, kezével végigsimította homlokát, megtörölte szemét és monokliját. Felesége halálára azonban nem talált vigaszt, s a két év alatt, amennyivel túlélte, többször mondta nagyapámnak: „Milyen furcsa is, szegény feleségem gyakran eszembe jut, de soha sem gondolok rá egyszerre sokáig”. Egyik kedvenc mondásává is vált ez nagyapámnak, aki fölöttébb eltérő dolgok kapcsán emlegette: „Gyakran, de egyszerre keveset, mint a jó öreg Swann.” Swann apját szörnyetegnek képzeltem volna, ha nagyapám, akit nálamnál jobb bírának tekintettem, s akinek ítélete olyannyira törvénnyel ért fel előttem, hogy a későbbiek során bizonyos vétkekre, amelyeket hajlamos lettem volna elítélni, gyakorta rá alapozva adtam feloldozást, nem tiltakozott volna ez ellen: „Ugyan már! Aranyzíve volt.”

Jó néhány éven át, noha ifjabb Swann úr, főként házasságát megelőzően, gyakran felkereste őket Combray-ban, nagynéném és nagyszüleim még csak nem is gyanították, hogy élete már rég nem abban a társaságban zajlik, amelyben egykor családjá otthonosan mozgott, és hogy a majdnem-inkognitó leple alatt, amelybe minálunk a Swann név burkolta, valójában ők – a tiszteletre méltó szállodás tökéletes ártatlanságával, aki tudtán kívül hírhedett zsványnak nyújt otthont – a Jockey-Klub⁷ letelegeánsabb tagjainak egyikét, Párizs grófja⁸ és a walesi herceg⁹ szívbeli barátját, a Saint-Germain negyed¹⁰ nagyvilági társaságának egyik legajnározottabb férfi tagját látják vendégül.

De az egyedüli személy, aki Swann jövelele elébe fájdalommal teli várakozással nézett – én voltam. Olyan esteen ugyanis, amikor idegen tartózkodott a házban, ha csak Swann úr volt is az, a mama nem jött fel hozzám. Korábban vacsoráztam, majd én is helyet foglaltam az asztal mellett, de csak nyolc óráig, mert az volt a konvenció, hogy akkor fel kell mennem a szobámba, s így a mama csókját, melyet rendszerint már ágyamban fekve, elalvás előtt bízott gondjaimra, e becses, törekeny csókot az ebédlőből kellett magammal vinnem szobámba, úgy vigyáznom rá végig, mialatt levetkőzöm, hogy el ne vesszen édessége, ki ne áradjon, el ne párologjon illékony ereje, és épp olyan esteen, amikor még több elővigyázattal kellett volna átvennem, olyankor kellett hirtelen, mások előtt fogadnom, ellopnom, s közben a szükséges idő és szellemi szabadság is hiányzott, hogy úgy tudjak odafigyelni arra, amit teszek, mint a mániákus, aki, miközben bezárja az ajtót, igyekszik semmi másra nem gondolni, hogy amikor majd rátör a beteges bizonytalanság, diadalmasan felvonultassa ellene a kulcsra zárás pillanatának emlékét. [...]

Le nem vettem a szemem anyámról, tudtam, hogy miután a társaság asztalhoz ül, én nem várhatom ki a vacsora végét, a mama pedig, hogy ne ingerelje apámat, nem fogja engedni, hogy mindenki szeme láttára többször megcsókoljam, mintha fönt, a szobámban lennék. Így hát magamban megfogadtam, hogy amikor az ebédlőben vacsorához ülnek s közeledni érzem a pillanatot, ezt a rövid, lopva kapott csókot úgy ragadom meg s úgy alakítom, ahogyan csak kitelik tőlem, kinézem az arcnak azt a pontját, amelyet megcsókolok, gondolatban kellően felkészülök rá, hogy a magamban már elkezdett csóknak köszönhetően a mamától kapott percet teljesen arra for-

díthassam, hogy érezsem arcának bőrét ajkamon, mint ahogy a festőművész is, ha rövid ülésekkel kell beérnie, készenlétbe helyezi palettáját, s emlékezetből, vázlatfüzete alapján elkészíti mindazt, amihez a szó szoros értelmében a modell jelenlétére nincsen is szüksége. Igen ám, de még mielőtt megszólalt volna a vacsorához szólító csengő, nagyapám öntudatlan kegyetlenséggel így szólt: „A gyerek fáradtnak látszik, jól tenné, ha felmenne aludni. Amúgy is ma későn vacsorázunk.” Mire apám, aki nem ragaszkodott ugyanolyan aggályosan a szerződéses betartásához, mint nagyanyám és édesanyám, közölte: „Úgy van, gyerünk, indulás lefeküdni.” Meg akartam csókolni a mamát, de épp akkor felhangzott a vacsorát jelző csengő: „Ugyan már, nézzünk oda, hagyd a mamát, elégszer búcsúzkodtatok már. Eredj a szobádba!” Men-nem kellett hát, holott elmaradt az oltári szentség, nekivágnom egyenként a lépcső fokainak, felmennem „dacos szívvel”, ahogy a népi mondás tartja, dacosan, igen, mert a szívem húzott volna vissza édesanyámhoz, hiszen tőle, mivel még nem csókolt meg, ez a szív nem kapott engedélyt arra, hogy velem tartson.

E gyűlöletes lépcsőházban pedig, ahol oly szomorúan indultam mindig szobám felé, bútorlakk szaga terjengett, s ez a szag mintegy felszívta, lekötötte az én minden este átélt, különös bánatomat, miáltal kegyetlen voltát énem talán csak még fokozottabban érezte, mivelhogy így, szaglási inger formájában, értelmem már nem tudta belőle kivenni a maga részét. Hogyha alvás közben megfájdul a fogunk, de még csak annyit érzékelünk, hogy egy fuldokló lányt kétszázszor egymásután próbálunk kimenteni a vízből, vagy hogy megállás nélkül ismétéljük Molicre egyik verssorát, nagy megkönnyebbülés, ha felébredvén, értelmünk a fogfájás gondolatáról lehánt mindennemű hősi vagy ütemes álruhát. E megkönnyebbülés fordítottját éltem át, amikor a bánat, hogy a szobámba kell mennem, sokkalta gyorsabban, szinte egy szempillantás alatt, alattomosan is, de hevesen is tört rám a lépcsőházban belélegzett szag, a bútorlakknak a lelki beszivárgásnál jóval mérgezőbb sajátos szaga hatására. Odafönt azután, szobámban, az a tennivaló várt rám, hogy minden kijáratot eltömjek, becsukjam az ablaktáblákat, kibontsam az ágytakarót, és megássam saját síromat, felvegyem a hálóing halotti leplét. Mielőtt azonban eltemetkeztem volna a vaságyban, amelyet nemrég állítottak be szobámba, mivel nyáron erősen melegem volt a nagy ágy ripszfüggönyei alatt, erőt vett rajtam a lázadás, elítélt módjára megpróbáltam cselhez folyamodni. Írtam egy cédulára néhány sort, s arra kértem édesanyámat, hogy egy súlyos dolog miatt, amelyet írásban nem közölhetek, jöjjön föl hozzám. Rettegtem, nehogy Françoise, nagynéném szakácsnéja – az ő gondjaira voltam bízva Combray-ban – e levélke átadását megtagadja. Gyanítottam, hogy az ő szemében társaság előtt üzenetet vinni édesanyámnak nem kevésbé tűnhetik lehetetlennek, mint amikor a színház portását arra kérik, adjon át egy levelet a színpadon tartózkodó művésznek. Parancsoló, bőséges, kifinomult és kérlelhetetlen szabályzat írta elő számára, mit lehet, és mit nem, aminek alapján pedig e különbséget felállította, hol megfoghatatlan volt, hol tartalmatlan (ettől lett az ő szabályzata hasonlatos azon ősi törvényekhez, amelyek egyfelől véres dolgokat írnak elő, amilyen csecszopó gyermekek lemészárlása, másfelől túlzó figyelmességgel tiltják, hogy a kecskegídat anyjától származó tejben főzzék, vagy hogy az állat combcsontjában található ideget is elfogyasszák). Abból ítélve, hogy egyik vagy másik megbízatást mekkora, váratlanul támadt csökönyösséggel nem volt hajlandó teljesíteni, a szóban forgó szabályzat a társas kapcsolatok oly fokú összetettségét, olyan mondén rafinériát látszott előfeltételezni, amilyenre sem közvetlen környezetéből, sem falusi szolgálóként töltött életéből indíttatást nem kaphatott. Az ember kénytelen volt arra gondolni, hogy lényében ugyanúgy ősi, nemes, félreértett francia múlt rejtőzik, ahogyan vannak ipart űző városok, ahol egy-egy régi palota arról tanúskodik, hogy ott egykoron udvari élet zajlott, és ahol egy vegyi üzem munkásai Szent Teofil¹¹ csodatételét vagy a

négy Haimon fiút¹² ábrázoló mives szobroktól körülvéve végzik munkájukat. Ami az adott esetet illeti, a szabályzat azon cikkelye, amely miatt kevésbé volt valószínű, hogy Françoise, tűzvést leszámítva, mindössze csekélységem miatt zaklassa a mamát Swann úr jelenlétében, egész egyszerűen ama tisztelet kifejezése volt, amellyel ő nem csupán szüleim – továbbá a halottak, a papok és a királyok – , hanem a vendégül látott idegen irányában is viseltetett, mely tisztelet egy könyv lapjain meghatót volna talán, az ő beszédében azonban, mivel ilyenkor komoly és gyöngéd hangra váltott, mindenkor ingerelt, ma este viszont még a szokottnál is jobban, hiszen a vacsorának tulajdonított szakrális jellegből az következett, hogy a szertartást nem lesz hajlandó megzavarni. Én azonban, esélyemet növelendő, nem haboztam füllenteni sem, s azt mondtam: nem magamtól határoztam el, hogy írok a mamának, ő kötötte a lelkemre, amikor elváltunk, hogy el ne feledjek neki választ küldeni egy tárgyra vonatkozóan, amelyet kérésére megkerestem, és bizonyára nagyon haragudna, ha ezt a levelet nem venné kézhez. Úgy gondolom, Françoise nem hitte el, amit mondok, a primitív kor emberéhez hasonlóan ugyanis, akinek érzékszervei felülmúlták a mieinket, észrevétlen jelekből felismert minden olyan igazságot, amelyet próbáltunk előle elrejtteni.

Öt percen át csak nézte a borítékot, mintha a papír szemrevételezése és kézírásom külleme felvilágosíthatná tartalmának természetéről, vagy rávezethetné arra, melyik cikkelyét alkalmazza saját szabályzatának. Majd rezignált arccal távozott, mintha csak azt mondaná: „Hát nem kész sorscsapás a szülőkre nézve egy ilyen gyermek?” Nemsoká azzal jött vissza, hogy még csak a fagyaltnál tartanak, az inas nem tudja a levelet mindenki szeme láttára, most átadni, de majd következnek a likőrök, s akkor szerét ejtik, hogy a mama megkapja. Nyugalanságom azonnal elmúlt, most már nem úgy van, mint az imént volt, hogy holnapig tart az elválás édesanyamtól, a levélke ugyanis, noha biztosan megharagszik érte (még hozzá kétszeresen, mert a csel neveltségessé tesz Swann szemében), láthatatlanul és elbűvölten bejuttat engem is oda, ahol ő van, az én szavaimat súgja majd a fülébe, s ezzel az ellenséges és tiltott ebédlő, amely a fagyalt és a likőrök formájában még az imént is ártalmas, halálosan szomorú gyönyöröket látszott rejtegetni, merthogy tőlem távol volt a mamának része bennük, máris megnyílik előttem, és mint burkát felszakító, édes gyümölcs, kilöki magából, megrészegetett szívemig lövelli a soraimat olvasó mama figyelmét. Nem voltam többé elválasztva tőle: az akadályok leomlottak, gyönyörűséges fonál kötött bennünket egymáshoz. És ez még nem volt minden: a mama bizonyára följön hozzám!

Úgy gondoltam, ha olvasta volna leveletem, és kitalálta volna, milyen céllal írtam, Swann gúnyt űzött volna iménti szorongásomból. Nos, miképpen arról később értesültem, éppen hogy hasonló szorongás kínját állotta ki maga is hosszú éveken át, vagyis nálánál jobban senki a világon meg nem értett volna talán. Érezni azt, hogy akit szeretünk, másutt van, távol tőlünk, ahol örömeinkben részesedik, s ahol nem is társulhatunk hozzá – e szorongásba őt a szerelem avatta be, mert hát az úgyszólván eleve elrendelten a szerelemhez tartozik, amely később nem is tesz mást, csak kisa-játítja magának, mintegy szakosítja. Ám hogyha bensőnkbe, miként velem történt, már korábban befészkelte magát, még mielőtt életünkben felbukkana a szerelem, a rá való várakozás ideje alatt kószán és szabadon lebeg bennünk, határozott rendeltetés nélkül, ma ennek, holnap annak az érzésnek a szolgálatába áll, legyen az a gyermeki szeretet vagy a pájtásunkhoz fűződő barátság. Jól ismerte amellet Swann az örömet is, az én inaskodásom első élményének örömét, amikor Françoise visszajött jelenteni, hogy a leveletem továbbítja, ismerte e csalóka örömet, amellyel barát vagy rokon kecséget bennünket, ha éppen most érkezünk a palota vagy a színház elé, ahol ő van, a szeretett hölgy, ahol zajlik az estély, a jelmezbál vagy a premier, s

ez a barát, aki mindjárt találkozni fog velem, észrevesz minket, látja, hogy csak toporgunk az épület előtt, kétségbeesetten lessük az alkalmat, hogy üzenhessünk neki. Rögtön felismer, közvetlen hangon megszólít, érdeklődik, mit keresünk ott. S amikor előállunk azzal, hogy sürgősen mondanunk kell valamit a hölgynek, aki rokona vagy barátja, biztosít róla, hogy ennél mi sem egyszerűbb, az előcsarnokba invitál, és megígéri, nem telik bele öt perc, máris leküldi a hölgyet. Mennyire szeretetünkbe fogadjuk – akárcsak én most Françoise-t – ezt a jó szándékú közvetítőt, aki egyetlen szavával elviselhető, emberi, majd hogyanem szerencsés színbe vonta e mostanáig elképzelhetetlen, pokoli ünnepet, amely messze látszott sodorni tőlünk ellenséges, romlott, gyönyörteljes forgatagával a rajtunk közben csak nevető, szeretett személyt! Abból ítélve, hogy kifele-mifele a velünk szót váltó rokon, e kegyetlen misztériumok beavatottjainak egyike, az ünnepség többi vendégéről aligha mondható, hogy mind démoni figura. Most, lám, rés támadt a hozzáférhetetlen, gyötrelmes órák rendjében, az ismeretlen gyönyöröket csak neki tartogató órákban, és mi behatolunk ezen a résen, mert íme, itt egy pillanat a sokból, az órákká kerekedő pillanatok sorából, olyan valóságos, mint a többi, sőt még fontosabb a többinél számunkra, mivel kedvesünk is beletartozik, elképzeljük, birtokba vesszük, beleszólunk, mi magunk hoztuk szinte létre: ez az a pillanat, amikor tudomására hozzák, hogy odalent várjuk. Lehet-e lényege szerint más, gyönyörteljesebb az ünnepség többi momentuma, szabad-e akkora szenvedést okoznia nekünk, ha egyszer a jóindulatú baráttól azt hallottuk: „Boldog örömmel le fog jönni. Sokkal szívesebben beszélget önnel, hogysen odafenn unatkozzék.” De jaj! már Swann megtapasztalta: a nőre nem hat a jó szándékú harmadik igyekezete, s csak haragra gerjed annak láttán, hogy a férfi, akit ő nem szeret, még egy ünnepségen is a nyomában van. A barát gyakran egymagában tér vissza.

Édesanyám nem jött, de még csak önérzetem iránt sem volt kíméllettel (mert hát önérzetem volt érdekelt abban, hogy ne lepleződjék le a mese, mely szerint ő kért arra, hogy valamit megkeressek, majd közöljem vele az eredményt), amikor Françoise útján tudatta, hogy „Nincs válasz”, épp azokkal a szavakkal, amelyeket annyiszor hallottam később luxusszállók portása vagy mulatók pincére szájából elhangzani, a szegény lány pedig, akinek mondták, e szavak hallatán meglepetten kiált fel: „Hogyan? Egy szót sem üzen? Az lehetetlen! Pedig a levelemet átadta, ugye? Se baj, még várok.” És – éppen úgy, ahogyan ez a lány is ismételten megnyugtatta a portást, érette nem szükséges felkapcsolnia még egy villanyégőt, s csak álldogál magában, nem is hall mást, mint a portás és egy inas gyér párbeszédét az időjárásról, mígnem, látván, hány óra, a portás az inassal jeget vitet egy vendég italát behűteni – miután elhárítottam Françoise ajánlkozását, hogy teát főz, vagy mellettem marad, hagytam őt visszatérni a konyhába, én pedig lefeküdtem, és behunytam a szemem, hátha így nem hallok a lenti hangokat, a kertben kávéjukat fogyasztó szüleim hangját. De alig telt el néhány másodperc, és én már éreztem: a mamának írott levéllel, azzal, hogy olyan közel férköztem hozzá, még ha megharagszik is, mintha a viszontlátás máris karnyújtásnyira lenne, elvágtam magam előtt a lehetőséget, hogy elaludjam, mielőtt nem látom, s a szívem percről percre fájdalmasabban dobbant, mert zaklatottságom mindegyre nőtt amiatt, hogy nyugalomra intettem magam – mármint balsorsom elfogadására. Szorongásomnak hirtelen vége szakadt, a boldogság érzése tört rám, mint amikor hatni kezd egy igen erős gyógyszer, és egyből elveszi a fájdalmat: elhátároztam, hogy, ámbár utána, ez biztos, hosszú időn át haragban leszünk, meg sem próbálok elaludni, ameddig a mamát nem látom, ameddig bármi áron meg nem csókolom – amikor ő is följön majd lefeküdni. Ez a belső csend, amely a szorongást követte, továbbá a szomjazott és félt veszedelem együttesen valami nagy-nagy vidámsággal töltött el. Zajtalanul kinyitottam az ablakot, és leültem az ágy lábánál. Szinte meg sem mozdultam, nehogy a lentiek meghallják, hogy ébren vagyok. Odakint

mintha a tárgyak is néma várakozásba dermedtek volna, hogy ne háborítsák a holdvilágot, amely úgy terítette elébük náluknál sűrűbb és kézzelfoghatóbb visszfényét, úgy kettőzte meg és taszította ezzel hátrább őket, hogy a táj ettől keskenyebb is lett, de ki is tágult, mint amikor szétteregetnek egy tervrajzot. Aminek, mint a gesztenyefa néhány levelének, mozgás kellett, az mozdult. Ám ez a kidolgozott, kerek, a legapróbb részletekig és végső finomságokig előadott rezzenés nem áradt szét a környezetére, nem oldódott fel benne, csak magára szorítkozott. A zörejek pedig, miután háttérük a csend lett, ez a semmit el nem nyelő csend, ha mégoly távol, akár a város túlsó végén álló kertekben keletkeztek is, oly tisztán, „csiszoltan” kivehetők voltak, mintha a hatást, hogy távolról jönnek, egyedül az előadás pianissimója keltené, hasonlatosan ahhoz, mint amikor a Conservatoire zenekara oly szépen játszik egy szordínós motívumot, hogy a hallgató, noha egyetlen hang sem sikkad el, azt képzei, valahol a koncertteremtől távol csendül fel, a már idős bérlettulajdonosok pedig – köztük nagyanyám nővérei is, ha Swann éppen átengedte nekik a jegyeit – úgy hegyezik ilyenkor a fülüket, mintha messziről egy hadsereg menetelése hallatszanék, de a Trévisse utca sarkánál az oszlop még nem kanyarodott volna be.

Tudtam, hogy olyan helyzetbe hozom magam, amely rám nézve mind közül a leg súlyosabb következményekkel járhat szüleim részéről, sokkalta súlyosabbakkal annál, amelyeket egy kívülről feltételez, aki szerint ilyen csak valóban szégyenletes vétségek idézhetnek elő. Csakhogy az én neveltetésem olyan volt, hogy abban nem ugyanúgy jelölték ki a vétkek rangsorát, mint a többi gyermek számára, és engem ahhoz szoktattak (bizonyára azért, mert ezektől kellett óvni a leggondosabban), hogy minden mást megelőzve az első helyen álló vétkek közös vonása – ma már értem ezt –, hogy idegi készletének engedve követjük el őket. E szót azonban nem ejtette ki akkor senki a száján, erről az eredetről senki sem nyilatkozott, mert én még azt hittem volna, hogy ez melegség arra nézve, amit tettem, netán meg sem tudom állni, hogy ismét megtegyem. Én viszont az őket megelőző szorongásról is, az őket követő büntetés szigoráról is felismertem ezeket a vétkeket, jól tudtam, hogy iménti tettem azok közé sorolható, amelyek miatt máskor szigorúan megbüntettek már, csak sokkalta súlyosabb. Amikor kiállok majd édesanyám elé, aki indulna lefeküdni, és ő meglátja, hogy ébren maradtam, mert még egyszer el akarok tőle búcsúzni a folyosón, abból az lesz, hogy nem maradhatok többé idehaza, másnap intézetbe küldenek, az szent. Ám legyen! Ha öt percre rá ki kellene is ugranom az ablakon, még akkor is így van jól. Én most a mamát akartam, el akartam tőle köszönni, már túl messze mentem e vágy teljesezésének útján, semhogy még vissza tudnék fordulni.

Szüleim lépteit hallottam, amint Swannt kikísérik. Amikor a kapucsengő hangja elárulta, hogy távozott, az ablakhoz léptem. A mama épp azt kérdezte édesapámtól, jól sikerült-e a langusza, és Swann úr vett-e másodsor is a kávé- és piztáciafagyaltból. „Én olyan semmilyennek találtam – mondta édesanyám –, azt hiszem, legközelebb mással próbáljuk izesíteni. – Arra nincs is szó, hogy ez a Swann mennyire nem a régi – mondta nagynéném –, egészen megöregedett.” Nagynéném annyira megszokta, hogy Swannt örökké kamasznak lássa, hogy meglepődött, amikor most úgy találta, kevésbé fiatal, mint amilyen korúnak ő továbbra is hitte. Rokonaim egyébként úgy vélték, hogy lassan felismerszik rajta az agglegények rendellenes, mértéktelen, szégyenletes és megérdemelt öregsége, az agglegényeké, valamint mindazoké, akik azt hiszik, hogy a másnappal nem törődő szép mai nap nekik tovább tart, mint másoknak, az övéké ugyanis üres, és reggeltől kezdve csak összeadódik benne minden perc, anélkül hogy később gyermekek között kellene szétosztani őket. „Nagy gond a nyakán, azt hiszem, az a kikapós asszony, aki a világ szeme látára egy bizonyos Charlus úrral él. Erről beszél egész Combray.” Édesanyám szövé tette, hogy mindamellett egy idő óta jóval kevésbé szomorúnak látszik. „Azt a moz-

dulatot is, hogy előbb megtörli a szemét, majd végighúzza a kezét a homlokán, tisztára mint az apja, ritkábban látni mostanság nála. Szerintem a lelke mélyén már nem is szereti azt a nőt. – Az nem is kérdés, hogy már nem szereti – válaszolta erre nagyapám. – Jó ideje írt is nekem erről egyik levelében, én persze nem siettem teljesíteni azt, amire kért, de a felesége iránti érzelmeit, legalábbis a szerelmet illetően, semmi kétséget nem hagyott. Hanem köszönetet csak nem mondatok neki az Asti borért” – tette hozzá két sógornője felé fordulva. „Hogyhogy nem mondtunk köszönetet? Sőt, magunk között szólva, nagyon is tapintatos módját fundáltam ki” – válaszolta Flora néném. „Hogyne, igazán szépen megtaláltad a módját, magam is csak álmélkodtam – szólt Céline néném. – Te magad is remekül csináltad. – Hát büszke is vagyok arra a mondatra a kedves szomszédokról. – Mi? Maguk szerint ez köszönetmondás? – kiáltott fel nagyapám. Hallottam, persze, hogy hallottam, de vigyen el az ördög, ha sejtettem, hogy Swann-nak szól. Biztosra vehetik, hogy egy kukkot sem értett belőle. – Ugyan, ugyan, Swann nem ostoba, egész biztosan méltányolta a dolgot. Arról csak nem beszélhettem, hány palack volt és mibe kerülnek.” Amikor szüleim magukra maradtak, leültek egy percre, majd édesapám így szólt: „Ha gondolod, induljunk mi is lefeküdni. – Hogyne, kedvesem, habár cseppet sem vagyok álmos. Talán csak nem az tart ébren, hogy ettük azt az ártalmatlan kávéfagylalot? De a konyhában, látom, még világos van, s ha már ez a szegény Françoise mostanáig várt, megkérem, kapcsolja ki a fűzőmet, ameddig te levetkőzöl.” Édesanyám már nyitotta is a lépcsőházba vezető rácsos ajtót. Nemsoká hallottam, amint elindul a lépcsőn, hogy becsukja szobájában az ablakot. Zajtalanul kimentem a folyosóra. Olyan erősen vert a szívem, hogy minden lépés nehezemre esett, de most legalább nem a szorongástól vert, hanem a rémülettől és az örömtől. Már láttam a lépcsőházban anyám gyertyájának fényét. Majd megpillantottam őt, rohantam feléje. Az első pillanatban csak nézett meglepetten, nem értette, mi történt. Azután arckifejezése haragosra váltott, egyetlen szót sem szólt, és hát előfordult már, hogy ennél kevesebbért akár napokig nem szóltak hozzám. Ha megszólal, azzal elismeri, hogy velem szóba lehet állni, az pedig nekem talán csak még ijesztőbbnek tetszett volna, jelzésnek, hogy a kiszabandó büntetés súlyosságával szemben egyszerűen gyermekség a „haragszom rád” és a hallgatás. Egyetlen szó ugyanúgy békességet hozott volna, mint amikor válasza méltatják a cselédet, holott már eldőlt, hogy elbocsátják, vagy mint a fiúnak adott szülői csók, akit szolgálni küldenek, s nem is járt volna neki az a csók, ha kétnapi haraggal be lehetett volna érni. De amikor hallotta, hogy édesapám elhagyja a fürdőszobát, ahol levetkőzött, s felfelé tart a lépcsőn, édesanyám, el akarván kerülni a várható jelenetet, haragtól elakadó hangon így szólt: „Menekülj, menekülj, legalább ne lássa édesapád, hogy itt álldogálsz, mint egy eszelős.” Én azonban tovább hajtogattam: „Gyere be elbúcsúzni”, s noha rémülettel töltött el, hogy a falon egyre feljebb kúszik apám gyertyájának fénye, közeledését egyúttal zsarolásra is használtam, és reménykedtem, hogy a mama végre kimondja, mert ha továbbra is visszautasít, nem kerülheti el, hogy apám még ott talál: „Eredj a szobádba, jövök én is.” Már késő volt, apám ott állott előtünk. Akaratlanul kicsúszott a számon, de nem hallotta meg senki: „Elvesztem.”

Nem ez lett belőle. Édesapám folyamatosan megvont tőlem olyan engedélyeket, amelyek részei voltak az édesanyám és nagyanyám oktrojálta, nagyvonalúbb paktumoknak, mivel ő nem sokat adott „elvekre”, vele nem lehetett „nemzetközi egyezményt” kötni. Egészen esetleges indokkal, de akár minden ok nélkül is, olykor az utolsó percben törölte azt a sétát, amely annyira megszokott és elfogadott volt, hogy nem lehetett attól szőszegés nélkül megfosztani engem, vagy pedig, mint na este is, jóval a lefekvés rituális órája előtt szólt nekem: „Gyerünk, eredj lefeküdni, nincs mese!” De éppen, mert nem voltak elvei (már ahogyan ezt nagyanyám értette), nem volt

kérlelhetetlen sem a szó szoros értelmében. Vetett rám egy rövid, csodálkozó és haragos pillantást, megvárta, amíg a mama néhány szóban, kapkodva elmagyarázza, mi is történt, majd azt mondta: „Hát akkor kísérd a szobájába, hiszen magad mondtad, hogy nem vagy álmos, maradj vele egy ideig, nekem nincs most semmire szükségem. – Jó, de, kedvesem – válaszolt félénken édesanyám –, akár álmos vagyok, akár nem, az nem változtat a dolgokon, nem lehet a gyereket rászoktatni arra... – Ugyan már, ki akarja valamire rászoktatni – vonta meg a vállát apám –, látod jól, hogy a gyerekek el van keseredve, egészen ki van kelve magából, nézze meg az ember, hóhérok csak nem vagyunk! Ha beteget csinálsz belőle, azzal ugyan sokra mész! Úgyis két ágy van a szobájában, szólj Françoise-nak, hogy vesse meg neked a nagy ágyat, s aludj ott ma éjszaka. Rajta, jó éjt, én, aki nálatok kevésbé vagyok ideges, megyek is lefeküdni.”

Édesapámnak nem lehetett köszönetet mondani – az ilyesmit érzélgősségnek nevezte és bosszantásnak vette volna. Mozdulni sem mertem egy pillanatig, ő még mindig ott állott előttünk, magasan, fehér hálóingben, fejére lila-rózsaszín indiai kasmírsál volt tekerve, azóta viselte, mióta fejfájástól szenvedett, a kezét pedig úgy tartotta, mint Ábrahám azon a Benozzo Gozzoli¹³ nyomán készült metszeten, amelyet Swann úrtól kaptam, amikor Sárával közli, hogy álljon félre Izsák mellől. Sok éve van már ennek. A lépcsőház fala, amelyen a gyertyafényt felkúszni láttam, régóta nincs már. Leomlottak énbennem is dolgok, amelyekről azt hittem, hogy örökké tartanak, s új kínoknak és új örömöknek életet adó új dolgok épültek, akkor még előreláthatatlanok, mint ahogy a régiak megértése egyre nehezebbé vált közben. Hosszú ideje édesapám sem mondhatja már a mamának: „Menj és maradj vele.” Hasonló órák lehetősége soha nem születhetik már újjá számomra. Egy idő óta azonban, ha jól fülelek, kivehetően kezdem hallani a zokogást, amely, miután apám jelenlétében volt elég erőm magamba fojtani, csak akkor tört ki belőlem, amikor a mamával maradtam. Ám valójában nem szakadt meg soha, és hallani is mindössze azért hallom újra, mert körülöttem jobban hallgat most az élet, amiként zárdák harangjaival történik – hangjukat napközben annyira elnyomja a város zaja, mintha teljesen elhallgattak volna, az este csendjében viszont újra fölcsendülnek.

Aznap éjjel a mama végig a szobámban maradt. Épp amikor olyan hibát követtem el, hogy azt vártam, el kell hagynom miatta a házat, szüleimtől többet kaptam, mint amit jutalomként egy szép cselekedettel érhettem volna el. Édesapám ez alkalommal is, amikor kegyet gyakorolt, úgy viselkedett velem, hogy az rá jellemzően némiképp önkényes és meg nem érdemelt volt, viselkedése ugyanis rendszerint inkább eredt esetleges megfelelésből, mint előre átgondolt tervből. Talán még az is, amit én szigorának neveztem, ha szólt, hogy menjek lefeküdni, kevésbé szolgált rá e névre, mint édesanyám vagy nagyanyám szigora, mert neki olyan volt a természete – és ebben jobban különbözött tőlem, mint én édesanyámtól és nagyanyámtól –, hogy mindedig feltehetően nem is gyanította, mennyire boldogtalan vagyok minden este, holott ők, mármint édesanyám és nagyanyám ezt pontosan tudták, de szerettek engem annyira, hogy ne legyenek hajlandók megspórolni nekem a szenvedést, meg akartak tanítani, hogy uralkodjam rajta, s ily módon csökkenjen idegrendszeri érzékenységem, és akaratom erősödjék. Nem tudom megmondani, vajon apámnak, aki másként szeretett, lett volna-e bátorsága ehhez: mihelyt alkalma volt megérteni, mi az én bánatom, édesanyámnak azt mondta: „Menj és vigasztald meg.” A mama egész éjszaka a szobámban maradt, és hogy az előttünk álló órák – ha már annyira eltérnek attól, amit remélni jogom volt – minden lelkiismeret-furdalás nélkül teljenek, Françoise-nak, aki felfogta, hogy valami rendkívüli történik, hiszen látta: a mama az ágyam szélén ül, fogja a kezemet, és még csak meg sem dorgál amiatt, hogy sírok, amikor megkérdezte: „De asszonyom, miért sír így az úrfi?”, a mama így válaszolt: „Ő sem

tudja az okát, Françoise, ez valami idegesség. Gyorsan vesse meg nekem a nagy ágyat, s azzal menjen lefeküdni.” Ilyenformán először fordult elő, hogy nem büntendő vétségnek tekintik szomorúságomat, hanem olyan, akaratlan betegségnek, amelyről hivatalosan is elismerik, hogy zaklatott idegállapot, és engem nem terhel érte felelősség. Megkönnyebbülés volt számomra, hogy a sírás keserűségébe többé nem kell aggályaimat is belekevernem, bűn nélkül csoroghat a könnyem. Amellett Françoise-zal szemben nem csekély büszkeséggel töltött el a földi dolgok ama forgandósága, amely, alig egy órával azután, hogy a mama nem akart a szobámba jönni, és lenézően azt üzenté, térjek nyugovóra, most a felnőtt rangjára emelt, és egy csapásra a bánat amolyan kamaszkorába, a könnyek afféle emancipáltságába röptett. Boldognak kellett volna lennem: nem voltam az. Úgy éreztem, hogy az első eredmény volt ez javamra édesanyám részéről, amely neki bizonyosan fájdalmat okozott, hogy első ízben adta fel a számomra kigondolt eszményt, és hogy ő, aki annyira bátor volt, először ismerte el vereségét. Úgy éreztem, hogy győztem ugyan, de vele szemben győztem, nekem máris sikerült az, amihez betegség kellett volna, sok bánat vagy a múltó évek: akaratát meglágyítani, értelmét meghátrálásra készíteni, és hogy ez az este, mint új korszak kezdete, szomorú dátumként marad fenn. Ha lett volna merszem, most megkértem volna: „Ne aludj nálam, nem akarom.” De ismerem azt a gyakorlatias – ma úgy mondanák: realista – bölcsességet, amely benne mérsékletre fogta nagyanyám lángolóan idealista természetét, ezért tudtam: most már, miután a baj megtörtént, szívesebben engedi, hogy átadjam magam a vele járó, megnyugtató örömmel, semhogy megzavarja édesapámat. Igaz ugyan, hogy aznap este, amikor oly szelíden fogta a kezem és igyekezett könnyeimet megállítani, édesanyám szép arcán még ott ragyogott az ifjúság. Én azonban úgy éreztem, hogy nem így kelletne lennie, kevésbé szomorított volna el haragja, mint ez a mostani szelídség, amely új volt, mivel nem kísérte gyermekéveimet. Mintha kegyelet nélküli, titkos kézzel belevestem volna lelkébe az első ráncot, beloptam volna az első ősz hajszálát. Erre a gondolatra csak még bővebben záporoztak könnyeim, s azt vettem észre, hogy a mama, aki irányomban soha nem hagyta magát elérzékenyülni, most hirtelen az én elérzékenyülésem hatása alá kerül, és maga is könnyekkel küzd. Megsejtette, hogy ez nem kerülte el figyelmemet, ezért nevetve így szólt: „Ejnye, kincsem, bogaram, ha így folytatjuk, mindjárt átragad a mamára is a sírhatnék. Tudod mit, te sem vagy álmos, én sem, elég volt a sok idegességből, találjunk ki valamit, mondjuk, adj egy könyvet, és olvassunk.” Csakhogy a szobámban nem volt egy könyv sem. „Csökken-tené az örömet, ha már most elővinném azokat a könyveket, amelyeket nagymama névnapi ajándéknak szán neked? Jól gondold meg: nem lesz csalódás, ha nem kapsz semmit holnapután?” Sőt, nagy örömmel helyeseltem, mire a mama már hozta is a könyvcsomagot, amely, noha a csomagolópapír miatt látni nem lehetett, csak sejteni, hogy kis formátumú, vastag könyvek vannak benne, már így, sommás és leppezett voltában is homályba borította az újévre kapott színes ceruzákat és a tavalyi selyemhernyókat. Négy könyv volt a csomagban: az *Ördögmocsár*, a *François le Champi*, a *Kis Fadette* és a *Muzsikuskok*. [...]

A mama leült az ágyam mellé. A *François le Champi*t tartotta a kezében – vörös borítója és érthetetlen címe folytán e könyvnek, úgy éreztem, különös lényé és rejtélyes varázsa van. Sohasem olvastam még valódi regényt. Másoktól azt hallottam, hogy George Sand igazi regényíró. Ennyi elég is volt, hogy azt képzeljem: megnevezhetetlen és gyönyörűsége valami vár abban a könyvben. Az elbeszélésnek a kíváncsiságot vagy a meghatódást felajzó módja, a nyugtalanságot vagy bánatot ébresztő kifejezések bizonyos előfordulása, amit a kissé jártasabb olvasó sok regény között vonásaként tart számon, olybá tűnt az én szememben – miután egy új könyvet nem sok hozzá hasonló közül egynek, hanem egyszeri, léte értelmét önmagából me-

rító személynek véltem – mint felkavaró kisugárzása annak, ami a *François le Champi* sajátos lényege. Csupa hétköznapi esemény, csupa közönséges dolog, csupa megszokott szó – ám minthogyha különös hangzás és nyomaték volna benne. Elkezdődött a cselekmény, de már csak azért is homályba veszett előttem, mivel akkoriban úgy olvastam, hogy gyakran oldalakon át máson járt közben az eszem. Ha a szöveget a mama olvasta, a történetnek ezek a szórakozottságból eredő hézagai csak tovább növekedtek amiatt, hogy ő minden szerelmi jelenetet átugrott. Ennélfogva mindazt a különös változást, ami a molnárné és a kisleány viselkedésében végbemegy, és amire egyedül az ébredező szerelem alakulása ad magyarázatot, számomra mély titokzatosság lengte be, ennek forrása pedig, képzeltem saját kedvem szerint, csakis az ismeretlen, édesen csengő „Champi” név lehet, az kölcsönözta ugyanis a szereplőnek, bár nem tudtam, miért éppen ezt a nevet viseli, a maga élénk, bíborpiros, megnyerő színét. Ha a szöveghűséghez nem ragaszkodott is, anyám azért csodálatos felolvasó volt, mert az olyan művet, amely az igaz érzelem hangját ütötte meg, tisztelettel és egyszerűen, szép és szelíd hanghordozással adta elő. Megható látvány volt, hogy az életben is, amikor nem könyvek, hanem személyek csigázták fel benne a gyöngédség és a csodálat érzését, mennyi tisztelettel vigyázott arra, nehogy hanghordozásából, mozdulatából, szavaiból úgy csendüljön ki vidámság, hogy az rosszul essék egy anyának, akinek gyermekét elragadta valamikor a halál, nehogy úgy emlékeztessen egy ünnepre vagy egy születésnapra, hogy az mindjárt hajlott korát juttassa eszébe egy idős úrnak, nehogy úgy fogja otthoniasra a hangját, hogy egy ifjú tudós azt unalmasnak találja. Akkor is így tett, amikor George Sand prózáját olvasta, amely mindenkor jóságot, lelki finomságot áraszt, ő pedig nagymamától azt tanulta, hogy ezeknél magasabb rendű nincs is az életben, tőlem viszont csak sokkal később tanulta meg azt, hogy a művészetben nem állnak minden fölött – ezért ügyelt arra, hogy hangjában ne maradjon semmi kicsinyes és mesterkélty, ami akadályozná, hogy a sodró erejű áramlás jól beletaláljon, és a nekik leginkább megfelelő természetes gyöngédséggel, kiáradó szelídséggel szólaltatta meg e szinte egyenesen az ő hangjára írott mondatokat, amelyek mondhatni mindenestül kitöltötték érzékenysége egész regiszterét. Az odaillő hangszínt keresve rátalált ama szívélyes hanglejtésre, amely e mondatokat megelőzte és tollba mondta, jóllehet ennek jelét a szavakban nem találni, de ő épp e hanglejtés jóvoltából menet közben letompította az igeidők minden érdekességét, a félmúltba és az elbeszélő múltba belelopta a jóságban megbúvó szelídséget, a gyöngédségben rejlő melankóliát, úgy terelte a végéhez közeledő mondatot a mindjárt kezdődő új irányába, hogy az egymást követő szótagokat hol fölgyorsította, hol meg lelassította, hogy ily módon, noha különböztek időtartamban, egyenletes ritmust vegyenek fel, miáltal az olyannyira hétköznapi prózába életet lehelt, érzelmes és folyamatos életet.

Elcsitult bennem a lelkiismeret-furdalás, vitettem magam e szelíd éjszakával, amely úgy telt, hogy édesanyám ott volt mellettem. Tudtam: nem ismétlődhet meg soha, s ha nincs is a világon nagyobb vágyam annál, hogy édesanyám mellettem legyen szomorú éjszakai óráimban, ez a vágy túlságosan is ellentétes az élet kényszeireivel és az emberek akaratával, hogysem ma estére engedélyezett teljesülése más-milyen is lehetne, mint álságos és kivételes. Szorongásom holnap újra előjön, és a mama nem marad mellettem. Miután azonban lecsillapodtam, már magam sem értettem ezt a szorongást, amellet a másnap este távol van, ráérek még ezen töprengeni, mondogattam, ámbár több hatalomra a későbbiekben nemigen teszek szert, hiszen csupa olyan dolgról van szó, ami nem az én akaratomon múlik, s könnyebben elkerülhetőnek is csupán amiatt tetszik, mert elváltasz még tőle egy bizonyos idő.

■ JEGYZETEK

1. Az elbeszélő vidéki vakációinak színhelye gyermekkorában.
2. Állóképek vetítésére alkalmas egyszerű gép.
3. A kora középkorban (5–6. század) keletkezett legendát később több francia és német költő is feldolgozta. Férje, Siegfried, Genovévát a várnagy, Golo gondjaira bízta, aki, miután nem sikerül elcsábítania, házasságtöréssel vádolja visszatérő férje előtt. A halálos ítélet ellenére életben marad, éveken át magányosan él egy erdőben gyermekével. A csalásra végül fény derül, Genovéva visszatér a kastélyba, Golo elnyeri méltó büntetését.
4. Meroving: az első frank királyi dinasztia neve (5–8. század).
5. Kékszakáll, a feleségeit sorra meggyilkoló lovag középkori legendáját a 17. században Charles Perrault is feldolgozta mesegyűjteményében.
6. Bressant (1815–1886): népszerű francia színész.
7. Jockey-Klub: akárcsak angol elődje, eredetileg a lótenyésztés fellendítése céljával alakult 1883-ban; annyira zárt körű volt, hogy tagjai közé tartozni az előkelőség jelének számított.
8. Párizs grófja: jóllehet Franciaország 1871 óta folyamatosan köztársaság, a királyi családban ezen a néven továbböröklődik mindmáig a trónörökösi cím.
9. Walesi herceg: az angol trónörökös neve.
10. Saint-Germain negyed: a Szajna bal partján található párizsi városrész, a regényben a főúri társaság szinonimája.
11. Szent Teofil: Rutebeuf színpadi művének hőse; a 13. század végén írott mű arról szól, hogy Teofil az őt ért igazságtalanságot úgy próbálja orvosolni, hogy szövetséget köt az ördöggel; később megbánja tettét, és kérésére a Szűzanya visszaszerzi az ördögtől a szerződést.
12. Haimon-fiúk: 12. századi lovagregény hősei, akik sokáig küzdenek Nagy Károly ellen, de végül behódolnak.
13. Benozzo Gozzoli (1420–1497): firenzei festő.

HEINRICH ANDREA

„...VALAMI CSILLAGSZERŰ GRAVITÁCIÓ...”

Száz éve született Weöres Sándor

A köztudat a *Medeia* című költeményt Weöres Sándor egyik “nehéz nagyversének” tartja, ugyanakkor egy szerzői nyilatkozat¹ a költői pálya „legigazibb alkotásai” között említi. Valóban, a szöveg intenzíven sugárzó hatását érzékelő olvasó első élménye a megdöbbenés. Többszöri újraolvasás után is kérdéses lehet a beszélő kiléte, újszerűnek mutatkozhat a cím és szöveg kapcsolata (hiszen a költemény a hagyományos, euripidészi képtől eltérő Médeia-képet közvetít), rejtélyesnek tűnhet a költemény három része közötti összefüggés. Weöres Sándor *Medeia* című poémája jellegzetesen olyan szöveg, amely a sokszori újraolvasás igényét kelti, és fenntartja a kitarító olvasó érdeklődését.

A pontosan rögzíthető értelem, értelmezés nehézsége talán a Weöres-líra egyik alapvető törekvéseiből adódik. Weöres Sándor költői pályájának ebben a szakaszában a *reflexív* líra meghaladására törekedett. Dolgozatom is, amellet, hogy *A hallgatás tornya* kötet kontextusába helyezi a *Medeiát*, a *reflexión túli* költészet egyik darabjaként mutatja be.

A Weöres-líra általános jellemzője továbbá a nyitottság, a pluralitás, a variabilitás, ezért a dolgozat a *Medeia műfajosságának* szempontját a felsorolt fogalmak fényében vizsgálja. A *Medeia* műfajilag sem pontosan körülhatárolható szöveg: lírai, drámai és epikus jellegűnek egyaránt tekinthető. Két műfajjal hozható közvetlen kapcsolatba: az egyik a hosszúvers (melyben a lírai elemek dominálnak), a másik a szerző egyik nyilatkozatában is említett epüllion (ő verses novellának is nevezi).

Eddig csak a forma
repült nálam, a
tartalom az értelmi
összefüggés pórázán
a földön kocogott.

Azonban – bár a szöveg nem Euripidész drámájának újraírása – drámai sajátosság lehet az egyes szám első személyű beszédmód, amennyiben a szöveget úgy olvassuk mint egy szereplő (a második részben több szereplő) „drámai monológját”.

A beszélő kiléte az értelmezés központi kérdése. Saját értelmezésem csatlakozik azokhoz az interpretációkhoz, amelyek a Weöres Sándor-líra kiemelt sajátosságának tartják a *személyesség meghaladását*. Ennek működése a *Medeia* mindhárom részében megfigyelhető. A beszélő kiléte azért összetett kérdés, mert nem válaszolható meg adekvát módon Médeia, a Sárkányszűz vagy Sárkánylegény megnevezésével. A személyesség meghaladását megvalósító költészet egy tágabb tudatú beszélőt szövegeztet meg, amelyet „kozmosz én”-nek is nevezhetünk.

A beszélő kiléte mindvégig összefonódik a mitikus beszéd kérdésével – azzal az individuumon túlisággal, archaikus időfelfogással, amit a mítosz képvisel. A szöveg a mítosz újraalkotásának igényével lép fel – megteremt egy saját, Weöres Sándor-i mítoszváltozatot. A mítoszi gondolkodás a poláris ellentétek mentén való gondolkodásban is megjelenik; erre irányítja a figyelmet a Hérakleitosztól származó mottó.

Weöres Sándor *Medeiai*jában a hősnő alakja értelmezésem szerint a teljességből való kiszakítotttság és az egység felé való törekvés metaforájává válik.

„Rögtől szívig minden dalol;
nem ésszel: lényével válaszol,
mint egy nő, vagy egy költemény.”
(Weöres Sándor)

„A növekvő mértékű intellektualizálás és racionalizálás annyit jelent [...], hogy vagy tudunk valamiről, vagy hiszünk benne: azaz csak tőlünk függ, és akár mindenről megbizonyosodhatunk, tehát nincsenek közbülső titokzatos hatalmak, amelyek belefolyanak a dolgokba, így mindezeket a dolgokat – elvben – számításokkal uralmunk alá hajthatjuk. Ez azonban annyit jelent: a világ feloldódik a varázslat alól.”²

(Max Weber)

Max Weber kölcsönkapott kifejezése: *a megtört varázslat – Entzauberung der Welt* – Weöres Sándor költészetének mélyebb megértését segítheti elő. *A megtört varázslat ellenében*³ ható költészet ez, amely erejét egy szinkretikusan felfogott egyetemes hagyományból, az antikvitás, ősvallások, népköltészet, keleti kultúrák tanulmányozásából nyeri. E hagyomány jelenléte a *Medeia* című poémában is nyomon követhető – a görög mítoszból, a hérakleitoszi filozófiára való utalásból, a kínai kultúra szimbólumaiból, az archaikus tér- és időfelfogás által épül fel a narratív elemeket is tartalmazó lírai alkotás. A címben megidézett alak – Médeia – az ókori görög mítoszok híres varázslónője, aki személyével jelképezheti a költészet reflexión túlmutató dimenzióját.

Ennek az egységes világképpé rendezett egyetemes hagyománynak a horizontjában helyezkedik el a *Medeiat* magában foglaló kötet. *A hallgatás tornya* című verseskötet hosszú és kényszerű hallgatás, mellőzöttség után, 1956-ban jelenhetett meg.⁴ A kötet Weöres Sándor harmincéves költői munkásságának eredményeit összefoglaló válogatás, alcíme: *harminc év verseiből*. A továbbiakban leginkább a kötet *Csontváry-vásznak* című ciklusa áll majd figyelmem középpontjában, lévén hogy a *Medeia* az itt található hosszúversek/hosszúénekek egyike.

A Weöres Sándor-i világlátás nyitottsága olyan jelentésgazdagságot eredményez, amelyet a kötet címének értelmezésével szeretnék szemléltetni. *A hallgatás tornya* cím egy referenciális olvasatát a fentebb felvázolt élethelyzet adja, a költő mellőzöttségéből fakadó kényszerű hallgatásának éveit idézheti fel. Ugyanakkor a korábbi pályaszakasz

nagy verseivel is kapcsolatot teremt, például a *Széltornyával*, valamint – Domokos Mátyás észrevétele szerint – egy hiteles költői magatartás metaforája lehet.⁵

A kevésbé nyilvánvaló, költészetre vonatkozó jelentéslehetőség mellett a cím nyilvánvalóan utal egy létező földrajzi helyre, a bombayi Hallgatás tornyára, ahol Weöres Sándor 1937-es távol-keleti útja során maga is járt.⁶ A híres bombayi Hanging Garden a párszik (őszperzsák) temetkezőhelye, ahol a toronyba kitett holttesteket saskeselyűk falják fel úgy, hogy néhány órán belül csak fehérlő csontok maradnak. Az útleírások azonban a hely szépségét, meseszerű, varázslatos jellegét is kiemelik, amely függőkeretek jelenlétéből, valamint egy sajátos természeti jelenségből, a légygökereket növesztő fákból adódik (a vízszintes ágakról lecsüngő gyökerekről van szó).⁷

A fentiek ismeretében *A hallgatás tornya* cím köré egy olyan jelentésmező teremődik, amely az iszonyat, a szépség és a meseszerűség, horizontalitás és vertikálitás, ősiség-keletiség asszociációs körei által járható be. Ebbe a körbe akár Médeia alakja is elhelyezhető.

A *Hallgatás tornya* című kötetben a szakirodalom a modern líra megújításának kísérletét látja, a Weöres Sándor-líra korábbi szakaszaiban elkezdett költői törekvések beérését, a pálya „zenitjét”, a „megtalált hangot”, amely korábban magyar költők által be nem járt szellemi területeket hódít meg a magyar költészet számára.⁸ A kísérletezés új útja a *nem reflexív* költészet megteremtésére irányul. Erről Weöres már 1939-ben, *A vers születése* című doktori disszertációjában beszél: a rímnek és ritmusnak azt a szerepét emeli ki, amely lehetővé teszi a gondolatfűzést „értelmen kívüli irányba” való elhajlását. Az „értelmen túli” költészet keresésében a legfontosabb hatást Mallarmé költészete jelentette.

E költői korszakkal kapcsolatban érdemes hosszabban idézni egy szerzői nyilatkozatot, azt a Várkonyi Nándorhoz írt, sok kérdést megvilágosító, költői erejű levelet, amelyre a szakirodalom is gyakran hivatkozik a *nem reflexív líra* leírása kapcsán:

„...A forma mellé végre megjelent nálam a tartalom, de minden eddigitől eltérő módon. Ennek a tartalomnak nincs logikai láncolata, a gondolatok, mint a zeneműben a fő- és melléktémák, keringenek, anélkül hogy konkrétá válnának, az intuíció fokán maradvá. Ezeket a párszerű gondolatokat egy-egy versen belül többféle ritmus hengergeti, hol innen, hol onnan csillantva őket.

Eddig azért volt nálam a tartalom satnyább a formánál, mert valahogy visszásnak éreztem, hogy versben mondjam el azt, amit prózában is elmondhatnék. Így aztán a forma lett a fő, és a tartalom csak mint a forma szőlőkarója szerepelt. Most végre megtaláltam a csak versben közölhető tartalmat, mely a formától el nem választható: a gondolatok nem az értelem rendje szerint, hanem az értelemre mintegy merőlegesen jelennek meg. A vesszorok az értelmüket nem önmagukban hordják, hanem az általuk szuggerált asszociációkban; az összefüggés nem az értelmi láncban, hanem a gondolatok egymásra villanásában és a hangulati egységben rejlik. Ezzel elértem azt, hogy verseimnek nincsenek többé megtűrt elemei, hanem minden elem egyenrangúvá és szétbonthatatlan egységgé válik. [...] Eddig csak a forma repült nálam, a tartalom az értelmi összefüggés pórázán a földön kocogott. Most a tartalmat is pilótaképzőbe küldöm. Az összefüggés megmarad, sőt tán még szorosabbá válik; csak a kötőanyag többé nem az értelmi láncolat, hanem a gondolatok valami csilagszerű gravitációja.”⁹

Kenyeres Zoltán monográfiájában a *Hosszúénekek* című fejezetet szenteli ennek a költői korszaknak.¹⁰ Kérdésselvetése: *érzelembeszélés vagy érzelemsugárzás?* – szintén Weöres Sándor kifejezését kölcsönvéve fogalmazza meg a modern líra egyik alapvető problémáját. Vas Istvánról írta Weöres Sándor, hogy *nem sugározza érzelmeit*, hanem ismerteti őket. Kenyeres Zoltán értelmezése szerint a korszak költészetének új útja az emocionális kérdése körül forog. Az érzelmek „sugárzásának” aka-

dálya a reflexió – ezért a reflektív tartomány kitágítására, átformálására, alárendelésére van szükség. Kenyeres Nicolai Hartmannra, Sartre-ra hivatkozva fejti ki a *nem reflexív líra* megteremtésének szükségességét.

Weöres Sándor költészete erre a kihívásra válaszol, így újíja meg a modern magyar lírát. Konkrétan ez két fontos weöresi versformában: az ún. *hosszúénekekben*¹¹ és *játékversekben*¹² nyilatkozik meg. Mindkét verstípus megtalálható a *Csontváry-vásznak* című kötetben – a *Medeia* mellett a következő hosszúversek alkotják a ciklust: *Hetedik szimfónia (Mária mennybemenetele)*, *Az elveszített napernyő*, *Orpheus*, *Minotauros*, *Tatavane királynő*.¹³

A többnyire mítoszi ihletettséggű hosszúénekek mellett a „játékverseknek” nevezett darabok szintén az értelmen túli versélmény lehetőségeit kutatják. A weöresi-i költészetben annyiszor megcsodált gyerekversek, képversek, halandszaverek, az idegen (például szanszkrit – *Gíta Góvinda*, kínai – *Kínai templom*) nyelv struktúráját és hangzását utánzó költemények, a nyelvkombinatorikai játékok világa ez, ahol a „tartalom” rovására előtérbe kerül a vershangzás, a zene, a ritmus – a gyermeki lét örömét, derűjét, romlatlan varázsát árasztva. A *Csontváry-vásznak* című versciklusban a hatalmas ívű hosszúversek sorozatát a játékversek rövidsége oldja fel.

Mindkét verstípus által egy tágabb értelemben vett „zenei költészet” nyilatkozik meg, amelyet zeneivé nemcsak a vershangzás, a ritmus stb. tesz, hanem a pluralitáson és változékonyságon alapuló szerkezet, rendszerszerűség is. A szerkezet jelentést meghatározó szerepe mutatkozik meg a *Fughettá*hoz hasonló játékversekben, de az olyan nagy kompozíciókban is, amilyen a *Medeia*.

A hosszúénekekben – ahol „a gondolatiság teljes egészében felolvad a költemény makro- és mikrostruktúrájában”¹⁴ – a reflexív líra áttörése és bővítése a mítoszi ihletettségnak is köszönhető. Ahogyan Kerényi Károlytól tudjuk: „mitológiai nyelven oly könnyű kifejezni, ami filozófiai szempontból oly nehéznek tűnik”.¹⁵ A mítosz újraírása, a pályaszakasz későbbi pontján újraalkotása a személyesség meghaladását is jelentette. A mítoszalkotás törvényei alapján felépülő szövegek beszélői – a hosszúversekben megszólaló alakok – individuum fölöttivé válnak, olyan általános alannyá, amely mégis külön-külön minden egyént magában foglal.¹⁶ Az a törekvés, hogy az *én* egyénfölöttivé váljon, a *Csontváry-vásznak* ciklust lezáró *Ars poeticá*ban explicit módon megfogalmazódik: „Az okosak ajánlják: legyen egyéniséged / Jó; de ha többre vágysz, legyél egyén-fölötti...” Ennek a törekvésnek a versbeli megvalósulása követendő nyomon a *Medeia* beszélőjének vizsgálata során.

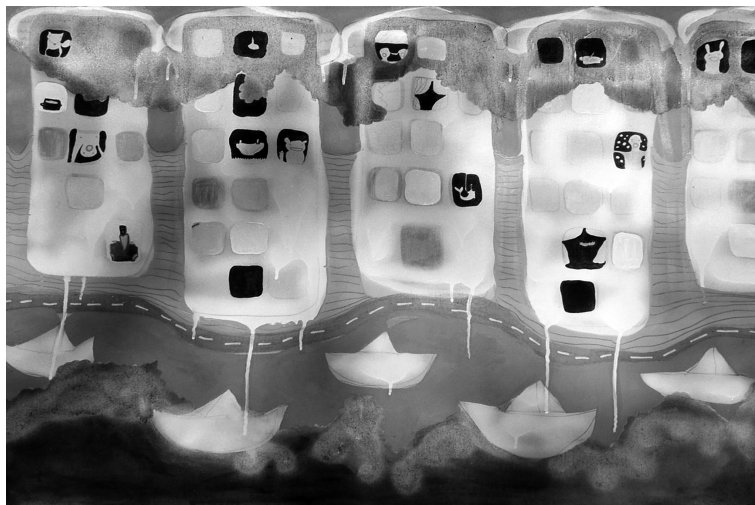
Bata Imre a Weöres-líra és a mítosz kapcsolatáról szóló gondolatmenetében¹⁷ kiemeli, hogy a mítoszi gondolkodás lehetővé tette az elvont eszme érzéki alakban való megjelenését, egy archaikus időfelfogás érvényesítését. Weöres Sándort a mítosz metafizikája érdekli, nem egyetlen mítoszkör, hanem a mítoszok univerzuma, a mítoszban kifejezésre jutó gondolkodás. Ezért Weöres mítoszfelfogása a Kerényi Károlyéhoz és Hamvas Béláéhoz áll közel, akik számára a mítosz olyan „ősjelenség”, amelyben egy tagolatlan társadalom egységes világképe fogalmazódik meg – így mintája lehet a modern ember elszigetelődése ellen szót emelő költészetnek. A mítoszban az ember soha nincs a semmibe hajítva, nem marad „izolált én” – a mítoszi gondolkodás „természetesíti”, sőt „természetfelettesíti”.¹⁸ Mindez a *Medeia* című költeményben is megfigyelhető. Nem a görög mítosz varázslónőjének történetét beszéli el újra a szöveg, hanem egy kozmikus tudatú beszélő kísérleteit az egység elérésére. Ezért a Médeia-mítosz ismert története helyett a poéma második része egy Weöres Sándor-i módon újraalkotott „mítoszt” mond el, amelynek témája szintén a szerelem által elérhető egység-egyesülés kérdése.

Visszatérhetünk most már a kiindulópontoz, a *megtört varázslat* fogalmához. Médeiat, az ókori mítosz híres méregkeverőjét a görög mítoszban is a varázslat lég-

köre veszi körül. Borzalmas tettei Weöres költeményében átminősülnek – varázslónővé itt kozmikus tudata, kitágított énje által válik. Reflexión túlmutató módon alakja így közvetítheti azt a hitet, mely szerint „a világ létezése végtelenül meghaladja a »kritikus«, az »ént«, az ítélet szavait.”¹⁹

■ JEGYZETEK

1. A költői szándék nem mindig teljesül. Hornyik Miklós beszélgetése Károlyi Amyval és Weöres Sándorral, In: *Egyedül mindenkivel. Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1993. 231.
2. Elhangzott 1919-ben, Münchenben.
3. In: Imhóf: *Elvesztett világok*. Ford. Gellériné Lázár Márta, Bp., 1992. 185.
Idézi Csibra Zsuzsanna: *Tényérnyi selymen végtelen tér*. Kínai költők magyar fordításokban. Argumentum Kiadó, Bp., 2006. 149.
3. Lásd Csibra: i. m. 147.
4. Weöres Sándort az 1950-es évtől kezdve kirekesztették az irodalmi életből. Állása sem lehetett, versei sem jelenhettek meg. Erre az időszakra tehető sokrétű műfordítói munkásságának kibontakozása.
5. A kötetcímnnek ezt a, kevésbé nyilvánvaló jelentését Domokos Mátyás írja le. Eszerint a cím Kosztolányi *Nero* című regényének arra a jelenetére utal, amelyben a véreskezű diktátor az igazi költő, Britannicus szemére hányja, hogy „minden igéd mintegy a hallgatás tornyából lép ki, mindenkit megtevesztve, sápadtan és jelentősen”. Erről lásd Domokos Mátyás: *A porlepte énekes*. Nap Kiadó, 2002.
6. Lásd Weöres Sándor és Nyisztor Zoltán keleti útja, <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/naplo.html>, 2008.08.01.
7. Lásd pl. Halmos Antal: *Bombay*. <http://mek.oszk.hu/04200/04290/html/bombay8.htm>, 2008.08.01.
8. Bata Imre: *Weöres Sándor közelében*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1979.
Kibédi Varga Áron: *Az idő árnyékában*. Magyar Műhely, 1964. 7–8. sz
9. Idézi Bata Imre, i. m.
10. Kenyeres Zoltán: *Tündérsíp Weöres Sándorról*. Bp., 1983. 124–136.
11. Bori Imre kifejezése; a fogalom részletesebb meghatározása a dolgozat II fejezetében következik.
12. Kenyeres Zoltán kifejezése. Híres játékvész a *Csontváry-vásznak* ciklusban a *Fughetta* című darab.
13. A *Medeia* műfajiságáról, hosszúének vagy epüllionjellegéről a dolgozat II fejezete szól.
14. Grendel Lajos: *Magyar líra és epika a XX században*.
http://www.jogazda.sk/szemle/index.php?option=com_content&task=view&id=233&Itemid=2, 2008.08.01.
15. Kerényi Károly: *A Nap leányai. Gondolatok a görög istenekről*. Szukits Könyvkiadó, 35.
16. Lásd Kenyeres: i. m. 132.
17. Bata Imre, i. m. 38.
18. Kenyeres: i. m. 135.
19. Balassa Péter : *A mint B*. In: *Uő: A bolgár kalauz*. Pesti Szalon, 1996. 22.

KÁNTOR LAJOS

VISSZATÉRÉS – JÉKELYVEL

Mintha az irodalomtörténet-írás nem figyelt volna eléggé Jékely Zoltán feltétlen ragaszkodására Kuncz Aladárhoz, emberi alakjához, irodalmi és irodalomszervezői örökségéhez.

- 1913. április 23. – Nagyenyed.
- 1982. március 19. – Budapest.
- És a két szélső dátum között:
- 1926-ban, apjával, Áprily Lajossal Kolozsvárra érkezik, a Református Kollégium diákja lesz.
- 1929-ben családjával Budapestre költözik.
- 1941-ben visszaköltözik Kolozsvárra.
- 1946-ban visszaköltözik Budapestre.
- 1948-ban kizárják a Magyar Írószövetségből.
- 1956-ban visszatérhet az irodalmi életbe.

A költözéseknek és a visszatéréseknek, a nyereségeknek és veszteségeknek fájdalmas-nosztalgikus és örömteli órái, évei alakították Jékely Zoltán költői-írói életművét. 1980. október 3-án, pesti lakásában – az erdélyi irodalomtörténet-írást is emlegetve – ezt írta be nekem *Őszvégi intelleim* című verskötetébe: „...holnaptalan pillanataimra emlékezőn”.

Első és egyben utolsó személyes találkozásunkat megelőzően (Pomogáts Bélával, Jékely későbbi monográfusával jártunk ott) kétszer láttam, mindkét alkalommal sajátos körülmények közt: a bombázásoktól fenyegetett Kolozsvárról, 1944 nyarán Gyaluba vittek ki szüleink, és egy erdei séta közben, a magyar-román határtól nem messze hívták fel a figyelmemet apámék, hogy Jékelyék mennek el mellettünk. A hétéves gyerekek a név persze semmit nem mondott, furcsa mód mégis megmaradt emlékezetemben. Aztán a hetvenes években lehetett, hogy a kolozsvári sportpark uszodájában, a reggeli teniszezés után rőt-tam a hosszakat, amikor a medence partján elsétált valakivel a fényképről – és verseiből – már jól ismert Jékely Zoltán.

Az igazi találkozás a költő halálát követő évekre maradt. A Magyar Népi Szövetség 1944. október 18. és 1951. december 1. közt megjelent kolozsvári napilapját tanulmányoztam, és fölfedeztem benne, az 1944. október 25. és 1946. október 4. közötti lapszámokban, Jékely több versét, sokkal több publicisztikai írását, irodalompolitikai cikkeit, interjúit, recenzióit, színikritikáit, néhány műfordítását – szám szerint több mint 200 (!) közlését. (Tanulmányom *Jékely Zoltán kolozsvári testamentuma* címmel a pécsi *Jelenkorban* kapott helyet 1985-ben és 1986-ban, több folytatásban, majd bekerült *Itt valami más van...* című, a budapesti Héttorony Könyvkiadó által vállalt kötetbe, 1992-ben.)

S ha már a *Korunk* Proust emlékére szerkeszt 1913 súlypontú lapszámot, beidézem a *Világosság*ból Jékely egyik interjújának, pontosabban tanulmányomnak idevágó részletét: „A hivatalos alkalmakon túl Jékely a személyes érintkezés, véleménycsere lehetőségét keresi. Kitűnő példája az emberközeli, irodalom- és kultúraközpon-tú, őszinte és mégis mélységesen politikus megnyilatkozásoknak a *Beszélgetés Proust román fordítójával* (1945. november 8.). A román Pen Klub főtítkári minőségében Kolozsvárra érkező, az erdélyi magyar írókat a nemzetközi íróársaság munkájába ismét bekapcsolni óhajtó Cioculescu (»a világjáró literary gentleman«) a kolozsvári alispán, Csögör Lajos vendége, az ő házukban folyik a beszélgetés, főként franciául, román és magyar kifejezésekkel tarkítva. Cioculescu 1922-ben itt járt egyetemre, azután került Párizsba. Proust-fordításához 1938-ban kezdett, akárcsak Gyergyai Albert. [Jékely megjegyzi, hogy egy fejezetet Kuncz Aladár már 1928-ban lefordított az *Erdélyi Helikonba*.] A baráti hangulatú társalgás során Szentimrei nekiszögezi Cioculescunak a kérdést: mi a véleménye a magyar–román barátságról? A válasz egyenes – és telibe találó: »Nevelés és idő kérdése. Nem rólam és Önről van szó személy szerint, hanem tömegekről! A mi barátkozásunk még nem minden. A tömegeket pedig csak nevelés és idő fogja egymásrautaltságuk tudatára ébreszteni.«

A beidézett részlet nem csupán a Proust-téma, Cioculescu és Gyergyai (meg a magyar–román viszony) s a Pen vonatkozásában emlékeztető, hanem Kuncz Aladár említése miatt is. Mintha az irodalomtörténet-írás nem figyelt volna eléggé Jékely Zoltán feltétlen ragaszkodására Kuncz Aladárhoz, emberi alakjához, irodalmi és irodalomszervezői örökségéhez. Ne felejtjük, Jékely maga is vállalt irodalomszervezői munkát, az említett *Világosság*-szakaszban (az *Utunk* megindulása előtt), azt megelőzően pedig a *Termés* társszerkesztőjeként, Szabédi László mellett. (Még egy kitérő, bár nem is igazán az. 1936-ban Jékely és Makkai László közös – de külön-külön fogalmazott és leírt – levélben kereste meg Szabédit, a legnagyobb elismeréssel a *Rovásírás* és az *Alkotó szegénység* költője iránt, ugyanakkor emberi tartását tisztelve. „Disznó világunkban rettentő jó érzés ismeretlenül beszélgetni olyan valakivel, aki a disznóságokat és hülyeségeket talán a kellenél jobban érzi tiszta művész-birodal-mába behatolni – s ezért a teljes visszavonulás útján haladva az alkotó szegénységet találja egyetlen élet-megoldásnak” – írja Jékely. Makkai viszont, a kortárs fiatalokra utalva, Szabédi „kristályosságát” emeli ki, valamint Szenczei „logizmusát”, és így folytatja, már-már szervezkedve: „...rajtatók kívül a nagy dzsungelben senkit sem találtam, aki a rouge et noir harcában a mi rouge nézetünk szerint méltó volna az írói rangra. Weöres Sándor, Zelk Zoltán, Szemlér, Dsida, Kiss Jenő, még talán itt látunk valamit.”)

Egy évvel Szabédinak küldött levele és tizzel a *Világosság*-beli irodalomszervező cikkei előtt jelent meg Jékely doktori értekezése, *Az erdélyi magyar irodalom kezdetei a háború után és Kuncz Aladár*. (A Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet kiadásában, Budapest, 1935 jelzettel ellátott, 35 lap terjedelmű füzetet fénymásolatban kaptam meg – talán Jékely Zoltántól, 1980 októberében? vagy később, a lányától, Ádikától? –, mindenesetre kézírással a címlapon 1979. nov. 29. olvasható, bent a

szövegben egy-két javítás, így a „Bagolyvár” helyesbítése Varjúvárra, föltehetőleg Jékely kézírásával.) Kisdoktori dolgozatnál nem több ez a hiteles összefoglalás az indulásról, érdemi utalásokkal néhány szaktanulmányra, közel hatvan lábjegyzettel. Amire érdemes figyelni benne – már a cím is hangsúlyozza –, az Kuncz Aladár kiemelt szerepe az erdélyi irodalom és különösen az *Erdélyi Helikon* minőségi változásában, erdélyiség és európaiság összekapcsolásában. Bőven idéz Kuncz helikoni fontos szövegeiből (és recenzióiból, kritikáiból is), kommentárjában pedig hozzát teszi: „Öngyilkosság volna az erdélyi irodalomnak csak regionalizmusban kiélnie magát s ugyanakkor megfelekednie az európai távlatokról.” Kunczot a kisebbségi irodalmak legöntudatosabb szemlélőjének és munkásának nevezi, aki „először gyakorolt itt független, elvi magaslatokon álló, tárgyilagos kritikát”. Elég részletesen kitér Jékely a szász és román kapcsolatok alakulására is.

Ezt a korai dolgozatot azonban messze meghaladják az érett Jékely írásai Kuncz Aladáról és arról a közegről, amelyben Budapesten, majd Kolozsvárt élt és alkotott. Az irodalomtörténeti kutatás számára különösen érdekesek azok a közlései (levelek, szóbeli emlékek), amelyek érthetőbbé teszik Kuncz Aladár, a *Nyugat*-munkatárs sikeres esztéta visszatérését Kolozsvárra, illetve az eredetileg átmenetinek tekintett kolozsvári újságírói-szerkesztői munka meghosszabbítását, mondhatni véglegessé válását. A *Bárány Vére* című, még Jékely Zoltán életében (1981-ben) megjelent kötetben remek, az esszé és a novella határán álló írások egész sora gazdagította a „Kuncz-irodalmat” (*Hol van Kuncz Aladár?, Kuncz Aladár hét levele, Kuncz Aladár emlékezete, Szép napok a Szappanyos-penzióban*, de ide sorolható a Hunyady Sándort középpontba állító *Búcsú a világfiságtól* is). Egy kis túlzással akár azt állíthatjuk, hogy a nála közel három évtizeddel idősebb Kuncz Aladárban – akit még a kolozsvári Farkas utcai tanári lakásban ismert meg, és aki sikeres irodalmár voltában egyúttal a nők kedvencének számított – közeli rokonát látta, tisztelte. A sok lehetséges közül álljon itt egy 1941-ből való, jellegzetes Jékely-szöveg néhány bekezdése:

„Idestova egy hónapja élek újra Kolozsvárt, s ezalatt – egy-két régi ismerős híján (ezek közül való ő is) – majdnem mindenkiel találkoztam. Az embernek nem kell őket lakásukban háborgatnia: elég, ha ott lézeng naponta a mi Szent Márk terünkön mint ezeknek a nagy alkonyati perceknek örökös meghívású vendége, s rendre-rendre bekerül a kolozsvári társaságba. »Lanszírozza« magát.

Annál csodálatosabb és hihetlenebb, hogy még mindig nem találkoztam Vele.

Valamikor, nem is olyan régen, a két-három vérzivatarral fenyegető vagy lassúbb ütemű, de majdnem biztos eltűnéssel kecsegtető esztendő alatt, Párizsban, Rómában, Budapesten, hányszor nem fogott el ama nagy szorongás, melynek hallucináló állapotában mindig csak ezt a sziszegő Erinnüs-zózatot véltem hallani: »senkit sem találsz életben az otthoniak közül!« De, istennek hála, most éppen az ellenkezőjét tapasztalhatom: »mindenki« itt van, »mindenki« él! Annál hihetlenebb, hogy az, akire annyit gondoltam, s akinek módszerét, szerepét, az életben követett magatartását első éves Eötvös-kollégista korom óta példaképként *szerttem volna* magam előtt tartani – nem található a Viszontlátások és Találkozások napjában, hónapjaiban.

Kolozsváron utoljára a mostani Minerva könyvesbolt előtt láttam. Jobb kezében újságot tartott, s fontoskodó szemöldökkel, elmélyedve olvasta. Baljában, csipője táján, cigaretta égett. Egyik lábát – mintha nem is az övé volna – a század eleji gavalérok tartásával vén cipőtisztogató székecskéjére nyújtotta. 1930 nyarán lehetett. Olyan alaposan megnéztem, mintha megsejtettem volna, hogy Kolozsváron már soha többé nem láthatom viszont.”

Újraolvasva ezt a régi kolozsvári Kuncz-idézést, ismét eszembe jut a sportparkbeli látomás, egy későbbi, ugyancsak békebelinek látszó jelenet – Jékelyvel: ő a meden-

ce partján sétál, veszi számba, mi maradt az egykori Kolozsvárból, én a vízben ro-
vom az uszodahosszakat. Az emlékez pedig hozzáolvasható az „In memoriam” so-
rozatban megjelent, Jékely-szövegeket tartalmazó és a 20. századi klasszikussá lett
költőt dicsérő kötet (*Az én országom*. Nap Kiadó. Bp., 2002). Egy kicsit büszke is va-
gyok: az Áprily- és Jékely-versek (és prózák), Szerb Antal, Halász Gábor, Weöres Sán-
dor, Kormos István, Nemes Nagy Ágnes, Kányádi Sándor, Domokos Mátyás,
Pomogáts Béla, Lator László, Lengyel Balázs és sokan mások szövegei, Jancsó
Adrienne búcsúja mellé beválogatták a *Jékely Zoltán kolozsvári testamentuma* egy
részletét is.

HEVESI JUDIT

Szemtanúk

Nem hallja az ég
hogy szólok
süketek a felhők
hiába sír hozzád
sodoma
mikor megnyílik a föld
és talpad égeti már
a nyelvük
keresd a tükröt
úgyse látod
köszöntsd most
és tartsd magad
mert neki te vagy
a rossz oldal
a lángfüggöny előtt
énekelsz a szabadságról
hogy a testek
mint fehér galambok
enyésznek el bennük
fordulj vissza
tekinteteddel pusztítsd
míg mented
magad
de ha varrat lesz
a szélvihar
majd elernyednek a karok
én magamat temetem
és kaddist teérted mondok

Gyerek a királynál

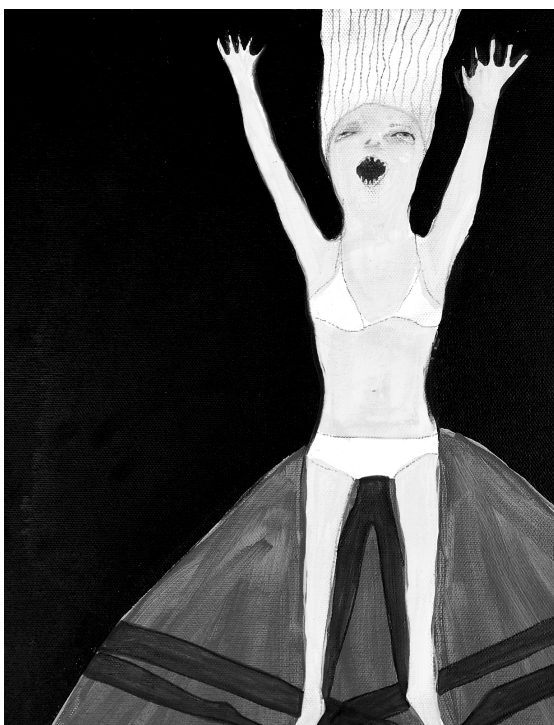
otthonos a nyugtalanság, ismerősek ezek az idegenek is,
de ezt a mesét itt ők sem, tán senki nem ismeri.

mert lehetne ez egy mese, csak nincs, ki mesélje,
vagy lehetne egy másik, ha lenne kinek mesélned,
az ideje múlt legyen, persze hiába, senki nincs, ki megélje.

legyen ez egy rekviem,
a meg nem ismert álmokért,

most élő halottaidért imádkozz,
hátha benned magukat egyszer tán mégis felismerik.

pedig tudod, hogy nem látnak, a homokember kiette a szemük.
te meg folyton a kaleidoszkópba bámulsz, ha mondja
gyermekem, mindenkinek vannak halottjai.
beletörődsz, ő mégis él,
és bár elfelejtetted az imát, amit tőle tanultál,
még mindig nem érted, mért hallgat oly kitartóan feletted az Isten.

A harmadik előadás

■ Vakon tapogatta ki az első tárgyat, ami a keze ügyébe került, és vágta be ugyanazzal a mozdulattal a sarokba. Tompa puffanás hallatszott, amiből gyorsan megállapította, egy könyv lehetett, amit elhajított. De eltalálta-e a neszező valamit? Itt egyszerűen nem lehetnek éjjeli szörnyetegek, nem, ezt garantálták neki, ide nem furakodik be semmiféle kártevő, semmilyen irtózatot féreg. Akkor most mi az, ami ott liheg a sötétben, egészen közel őhozzá, annyira közel, hogy bármelyik pillanatban felmászhat az ágyára, belemászhat az arcába, s akkor nem marad más, mint a kétségbeesett zihálás, a tehetetlenség ostoba lihegése?

Kinyitotta a szemét: reggel volt már. Kényelmes volt az ágy, a matrac, dédelgette, kényeztette, szinte a fülébe suttozta, süppedjen csak bele, maradjon, és álmodjon édeseket. Nem tudta azonban megatni, minél inkább magával ragadta volna ez az érzés, annál erősebb lett benne az ellenállás is, a késztetés, hogy felkeljen. Amikor végül kipattant az ágyból, pökhendien nyugtázta, mindössze ennyiből áll.

Már most látta, hogy odakint nincs minden teljesen rendben. Valakik odakint grasszálnak, elfogadhatatlanul közel. Ő úgy jött ide, hogy most már minden a helyére kerül, a méltó helyére, és akkor ez fogadja. Most már második hete, hogy itt van, s azóta csak gond gond hátán. Minden valahogy kitüremkedik a formájából, semmi nem hajlandó a kellő alázattal viszonyulni a neki rendelt feladathoz – úgy is lehetne mondani, semmi nem hajlandó a jó ízlés szabályai szerint cselekedni. Vagy egyáltalán – létezni. Hogy mi a jó ízlés, ez okozza akkora fejtörést? Hát csakugyan?... Erre nyákos, ragacsos nyál gyülemltet fel a torkában, és tolult fel, a torkán felfelé, kisi-etett a fürdőbe, s nagyot turházott a mosdóba. Még itt is úgy érezte, mintha valaki rajta tartaná a szemét. Az odakint grasszáló illetéktelenek.

Azok talán azt sem tudják, ki az, akit szemmel tartanak. Nem tudják, hogy őt Mesternek hívják, és hogy ő ide elvonulni jött, lezárni magában valamit, túllépni egy életszakaszon, mentálisan befejezni egy művet. A szellemieken kívül nem maradt elszámolnivalója. Előadásainak lejegyzésével és feldolgozásával (jegyzetapparátus, kommentárok, magyarázó tanulmányok) egy komplett tím foglalatostkodott, több jelles tanszék legjobb fiatal szakembereiből összeverbuválódva. Szükségtelen volt, hogy őt zaklassák ezzel. Ő a maga részét elvégezte azzal, hogy megtartotta a három előadást. Az alkotómunka lényegi szakasza ezzel lezárult. Legalábbis a kívüllág számára. Önmagában most kellett lezárnia, és ehhez zavartalan nyugalomra volt szüksége. Mindezt a kintiek, a szemmel tartók nem tudják, nem érdeklí őket, ők csak bámulni akarnak, ők csak a bámuláshoz értenek.

Telefoncsöngésre futott vissza a hallba. Norbi volt, aki persze már reggel nyolckor teljes fordulatszámmal pörög, ül a kocsijában, tolakszik előre a dugóban, reggelizik, kávézik és intézi az ügyeket. Most azzal hívta, természetesen minden rendben a telekügeikben.

– Akkor meg mért hívsz egyáltalán? – kérdezte tőle morcos hangon.

– Tudod, Mester, csak azt akarom, hogy pontosan tájékoztatva legyél mindenről. Ez a bizalom alapfeltétele: nem akarom, hogy azt hidd, van bármi is, amiről nem tudsz. Ahogy már jeleztem neked, a polgármester a mi emberünk, ő elsimítja nekünk a dolgokat. Akadt ugyan egy helyi nagykutya, aki próbál keresztbe tenni, de...

– Norbi, az ég szerelmére, ezt ne! – fakadt ki a Mester. – Jól figyelj ide. Ne gyere nekem holmi helyi nagykuttyákkal. Ne gyere ilyesmikkel, érted, egyszerűen ne! Hagyj békén a piti ügyekkel, amik a befektetések körül zajlanak, mindegyik általában nem vagyok kíváncsi. Ti akartátok ezt az egészet a Márkkal, én úgy, ahogy van...

– Na de Mester, ezt igazán... Nem mondhatod ilyet, bár én nem voltam ott az utolsó beszélgetéseken Márkkal, de teljesen más információim vannak. Tudtommal te is...

– Nem tudom, milyen találkozóról beszélsz, de tudod mit, nem is érdekel, én már második hete itt vagyok, itt a tónál, és csak levegőhöz szeretnék jutni, más igazán nem érdekel. Behúztatok engem ebbe a sötét telekűgybe...

– Félbe kell hogy szakítsalak, azt ugye tisztáztuk, hogy akarják, mindenki akarja, az az egy örült, aki petíciót indított, időközben szintén meggondolta magát...

– Hát ez kiváló hír, igazán kiváló hír. Norbi, én teljes körű meghatalmazást adtam neked ebben az ügyben, a cég, amit a nevemben létrehozattok, a te kezdedben van, de engem nem érdekel, mi lesz a helyi nagykuttyákkal.

– És ha felhúzzuk az első objektumot, az érdekelni fog? – kérdezte kissé sértődötten Norbi.

– Persze, megveszek az objektumokért – mondta a Mester. – Szép napot, Norbi, vezess óvatosan.

Azzal levágta a telefont a fotelba, s már nézett kifelé: a tóparti bozótosban mint ha mozgolódást érzelt volna, igen, ezek a helyiek lesznek, vakarcsok, akik bámulnak. Mint a férges, amelyek itt nyüzsgöttek körülötte az éjszaka. És nem közlik, mit akarnak.

Hívta Nettit, hosszú csengés után vette fel, a hangja kissé fásult volt.

– Roppant hideg van itt, tudod – kezdte a Mester, köszönés nélkül, de még ki se mondta, érezte, hibát követ el. Most viszont már csak folytatni lehetett. – Én nem tudom megkülönböztetni, mondtam annak a faszinak, nekem ne hozzon kétfajta tűzifát, ami gyorsan ellobban, meg ami soká ég, nekem a kettő kombinációját hozza, amivel könnyű befűteni, de soká kitarat. Azt mondta, olyat nem tud, de hát miféle szolgáltatás ez, hogy amit az ügyfél kér...

– Lassíts, oké? – szólt hidegen Netti. – Ennyire rosszul vagy? Tényleg van valami, vagy csak rosszul aludtál?

– Tudod, mért vagyok bajban? – kapott a szón a Mester. – Mert hogy, hogy nem, mintha mindenki ki akarna baszni velem. Tudod, Norbi ébresztett, azzal, hogy valami helyi köcsög meg akarja fűrni a céget. De hát mit akarnak tőlem, hogy...

– A céget? A Norbi üzletére gondolsz? Azt hittem, téged az hidegen hagy.

– Persze hogy hidegen hagy, nem is erről van szó, de mért kell nekem ezzel korán reggel foglalkoznom? Érted, mikor felébredek, a ház mint egy jégverem, és odakint valami idegenek kószálnak. Miközben a Márk nekem megesküdtött rá, hogy ide aztán be nem teszi a lábát senki, azt az ő emberei garantálják, hogy a kapuknál kettesével állnak az örök, akik itt jól meg vannak fizetve, és...

– Mint egy rezervátumban, igen, de azt nem lehet kizárni, hogy valami kölyök vagy valakik belógnak, ugye nem tőlük félsz ennyire?

– Mikor jössz?

– Nem tudom, nekem elintéznivalóim vannak, meg egyébként is, emberek között szeretnék lenni, én nem tudok elvonulni a teljes kietlenségbe.

– Ezt már tisztáztuk, jól emlékszem, ugye? – kérdezte a Mester, de mire észbe kapott, a vonal elnémult. Nem hallotta jól, Netti egyáltalán elköszönt-e.

Mikor lesz még, mire Netti megérkezik. Elképzelte a mozdulatait, ahogy majd belibben, ledobja a bundáját, mintha arra számítana, valódi híján majd egy képzeletbeli komornyik kapja el. A Mester ilyenkor csak bámulja. Arra gondol, ez a lány hu-

szonnégy éves, és minden az övé. Még ebben a kicsi nyaralóban is úgy viselkedik, mintha királyi lakosztályban lenne. És ő azt is képzeli oda mögé, pezsgőfürdőt, rózsaszirmokkal telehintett fürdőszobát, rengeteg szépséges, kézhez álló giccset. Féltekenny lett minden egyes tárgyra, amire Netti ránézett, a szemekről nem is beszélve, amelyek rátekinthettek. Ő az egyetlen, akit nem tudott végképp, egyszer s mindenkorra elkápráztatni az előadásaiival, még a harmadikkal sem. A többiek, még az ismeretlenek is, ha tudomást szereztek róla, ki ő, kivétel nélkül mind elfogadták a nagyságát. S ez így is volt rendjén. El kellett fogadtatnia mindenkivel. Egyedül Netti tehette meg, hogy kivonta magát a hatalma alól.

Talán ennie kellett volna, egy lány tojást legalább, mielőtt – mert ezt már határozottan eltervezte, s komoly büszkeség szállta meg e tervére gondolva – sétálni indul, odakintre, a saját felügyelete alatt lévő telekre, ahova illetéktelenek nem léphetnek be. Nem szerette volna látni, ahogy a kutyás örök a behatólókra rontanak, ám szükség esetén maga fogja irányítani a műveletet. Nem azért jött ide, hogy bárki bámulja. Csak úgy, a maga kedvére, csak azért, mert nem tud mást, mindössze bámulni. Na de ki készíti reggelit?

Úgy festett az egész táj, mintha egy hatalmas bozóttűz tarolt volna le mindent. Ki tudja, mikor történhetett, talán valamikor ősregeen, s azóta így halódik a táj egyfolytában, mintha egy soha be nem hegedő sebbel küszködne. Vagy pedig soha ki sem fejlődhetett itt valódi élet, mindig csak ez a kókadtság, ami nem bír átfordulni elevenségbe? De most tél van, döbrent rá, mindez a töprengés meddő, csak az ő agya önmagát kioltó zakatolása. Amennyire gyérnek és lepusztultnak tűnt azonban a bozót, annyira jó búvóhelyként is kínálkozott: ez a rengeteg halódó kóró, ez a sok kiszáradt, bénán kókadózó gyom, mind ideális rejtekhelyet biztosítottak megannyi settenkedőnek. Nem kell hozzá különösebb rejtőzködő tehetség, hogy valaki észrevétlenné váljon egy ilyen környezetben.

Azok azonban még csak nem is akartak észrevétlenné válni.

Elsőre úgy tűnt, egyáltalán nem bámulnak. A talajra szegeztek tekintetüket mind a hárman, mintha egyre csak azt figyelnék, már-már megrogzóttan, jó helyre lépnek-e. Közben nem is igazán lépegettek, járásuk inkább szökédcselésnek volt nevezhető, aprókat szökellve haladtak előre. A középső messziről kiemelkedett közülük, robusztus alak volt, ritkás kócos hajjal, kicsike pisze orral, mélyen ülő szempárral, ócska, elhasznált pufajkában, a ráakódott sárrétegből alig kilátszó bakancsban. Mellette a két kisebb mintha kicsinyített másai lettek volna, épphogy csak – amit már csak közelebbről lehetett megállapítani – nem ütközött ki a szőr még az állukon, mint a nagydarabnak. Azok ketten szinte teljesen egyformák voltak, mintha most húzták volna őket elő egy bűvészkalapból. Látszott, hogy céltalanul csatangolnak, ami ugyanakkor megmagyarázhatatlannak, sőt felháborítósnak számított, lévén tanítási idő, ezek meg egyértelműen tanköteles suhancok. De ez még csak hagyján, hogy lógnak, lézengenek, ki tudja, milyen okból, talán a szüleik tehetnek róla, vagy bármilyen oka lehet, na de hogy itt, hogy bejutottak, és most, bár úgy tesznek, mintha nem látnák őt, mintha keresztülnéznének rajta... Felszegett fejfelé tartott, úgy, hogy ne tudják elkerülni a szembenézést – nem vágott túlságosan szigorú arcot azonban, attól tartott, azzal elveszíthetné a hitelességét a kölykök előtt.

Felfigyeltek rá, bár alaposan megvárakoztatták, mintha csak szándékosan próbálgatná a türelmét. Végül a nagydarab volt, aki megszólította. Furcsa orrhangon beszélt, alaposan oda kellett figyelnie, hogy megértse.

– Nem látta Szöcskét? – kérdezte, s mintha még némi vidámság is bujkált volna a hangjában.

– Szöcskét, Szöcskét, Szöcskét – kezdte hadarni a két kicsi.

– Mi? Nem látta? – kérdezte újra a nagydarab, és úgy tűnt, komolyan választ vár.

– Mit kerestek itt? – kérdezte kissé rekedten. A vakarcok valószínűleg meg sem hallották. Azon töprengett, hány éves lehet a legnagyobb. Talán már húsz is van. Talán még csak tizenhárom. Szöcske? Itt van-e a telefonja, ha hívni kell Márkot? A tóra pillantott, gyengén fodrozódott a felszíne. Most vette csak észre, hogy itt a tó. Néha ugyancsak láthatatlanná tudott válni. Talán ezek a gyerekek is, talán a tó miatt vannak itt, talán szeretik. Hallgatni a csendjét, nézni a felszínét, ahogy meg-megrezzen. Megrázta a fejét. Nem. Ezek valami Szöcskéről beszélnek.

– Szöcskét keressük – mondta a nagydarab; ezek szerint mégiscsak hallották, amit mondott.

– Honnan vagytok?

– Hát innen – mutatott a nagydarab valami kivehetetlen irányba. A két kicsi mintha elkuncogta volna magát. – Ismeri Szöcskét?

– Tudjátok, hol lakom én? – kérdezte a Mester, kissé önmaga számára is időtlen pózba merevedve.

– Tudjuk, itt a parton. Magáé az a ház – mutatott a nyaraló felé a nagydarab. Irritáló volt a hangja, mutáló, akár egy sérült állat nyöszörgése. A Mester enyhén beleremegett, amikor a háza felé mutatott.

– Tudjátok, hogy nem illik háborgatni azokat, akik elvonulnak a nyugalomba? – kérdezte, kissé összeszedve magát. Valami azt súgta neki, most már minél hamarabb el kell tűnni innen, valami biztonságos helyre, és nem szólni többet ezekhez.

– Mi csak Szöcskét keressük, aki felugrándozik mindenkinek az ablakához, és nekicsapja magát az ablaknak, és kilesi, ki mit csinál a szobájában – mondta élénken a nagydarab, a két kicsi pedig furcsa duruzsolásba kezdett, egyszerre helyeslőleg és idegesen, egyszerre üde gyermeki jókedvvel és eszelős idegrázásszerűen. – Itt lakik a környéken, és mindenfelé kószál, szerte mindenfelé, és gondoltuk, lehet, most épp erre csatangolt el, talán hogy megnézze ezt az idegen házat az idegen emberrel.

– Nem vagyok idegen – vágta rá azonnal a Mester. – Megvettem ezt a helyet, nem vagyok itt idegen, megszolgáltam ezért a helyért. Én... előadó vagyok.

– Ó – kerekedett el a két kicsi gyermek szeme, a nagyobbik azonban mintha titkon mulatott volna a hallottakon.

– Előadásokat tartok... tartottam a... válságszakértő vagyok... két előadásom... megtelt az előadóterem, és...

– Nekünk mennünk kell – szakította félbe a nagydarab, és kissé lekezelő kézmozdulatot tett, mire már tovább is indultak, otthagya őt a hebegése kellős közepén. Elmosódott előtte minden, hallotta, ahogy távolodnak, de nem fordult feléjük, minden erejére szüksége volt, hogy talpon maradjon.

A házban persze még mindig ugyanolyan hideg volt, hiába hitette el magával örült módon, hogy ha visszaér, gyengéd meleg fogadja majd. De legalább idebent volt. Nem mintha ez minden veszélyérzet alól felmenthette volna. A telefonjáért rohant, mikor azonban a kezébe vette, elképesztő gyengeség rohanta le. Miért csinálta ezt? Miért kezdett bele mindebbe? Gyenge remegés vett rajta erőt, amint belegondolt, hogy igen, tulajdonképpen senkinek nem mondta még el teljes egészében. Az egész történetet – még össze sem rakta magában. Az előadásait, nemcsak azt, ahogy összeálltak, nemcsak azt, amit kiváltottak benne s a közönségében, hanem ahogy *nem* álltak össze, ahogy nem bírta átlátni őket, s legfőképp ahogy nem bírt megbirkózni a harmadikkal, a legnagyobbval. Hiszen ő maga is transzban volt, amikor az előadások lezajlottak, ő maga sem tudta igazán összezegezni, hogy halmozta fel mindazt a mondanivalót, amit a közönségre zúdított – mert, igen, ez volt az egyetlen megfelelő kifejezés, amivel azt a csapásszerű erőt leírhatta, azt az erőt, ami akkor a birtokába került –, ahogy azt sem tudta, hogyan bírta megzabolázni ezt az erőt, ha egyál-

talán képes volt erre, s nem gyűrte le az erő őt magát is anélkül, hogy ezt egyetlen percre is bevallotta volna magának. S mi volt a harmadik, amikor kiállt, de egyetlen szó sem hagyta el az ajkát, s mégis: mind a közönség tagjai, ezek a velejükig szkeptikus, tudós emberek, mindenféle tudományágakból, a bibliaszakértőktől a természettudósok legkülönbözőbb fajtáiig, mind elnémultan és átszellemülten adták át magukat annak az elsöprő hallgatásnak, ami áradt belőle, s csak azután akasztották rá a Mester nevet, de akkor már végérvényesen. Hol volt a gyökere annak a láznak, honnan eredt, milyen pokoli mélységekből, és hova tűnt tova? Mért kellett kitombolnia magát így? Miért tette ezt ő, aki azelőtt alázatos tagja volt a társadalomnak, művészi ambíciók nyomorgatta tagja, de alázatos, miért és hogyan volt rá képes, hogy kiálljon oda, két nagyszabású és nagy hatású előadást követően, és csak hagyja, hogy sugározzon belőle kifelé valami ismeretlen erő, ami mindenkit levesz a lábáról? És – legfőképp, mert ez maradt mostanra a legfőbb, szinte az egyedüli kérdés – hogy tarthatja meg magát ebben a hatalomban? Hogy őrizheti meg ezt a kiállását? Hol van az erő, ami már egyszer az övé volt?

Körbejárta a lakást; mintha először látná. Alaposan megvizsgálta a falak színét – a hálót háromszor festette újra, a harmadik előtt két órán keresztül magyarázott Márknak, milyen az elképzelése. Megint újra kellene festetni, döbrent rá, ez a tökéletes ellentéte annak, amire gondolt. Miért nem értik meg, ha nem azt mondom, amit gondolok? Miért hiszik, hogy a szavak bármit is jelentenek? Hogy a szavaknak bármi közük van a *kimondáshoz*? A festmények a falakon – ajándékok régi barátoktól, akik mind saját maguk árnyképeit kergetik. Kedve támadt sorban leszaggatni minden képet, maradjon minden csupasz és őszinte. Hiányzott a házból a világosság, annak ellenére is, hogy a hall egyik teljes oldalát üvegfal zárta le. De hát odakintről ne várjunk világosságot. Ahhoz fel kellene fakasztani egy rejtett forrást. Talán épp ennek a tónak a partján rejtőzik valahol, gondolta gunyorosan, és keserű nyál gyülemlett fel a szájában. Ahelyett, hogy kiköpte volna – mert végső soron bárhol kiköphette volna, akár a hall parkettjára, akár a méregdrága tévékészülékre, egyenesen bele a képernyő közepébe, bárhova –, a szájában tartotta, hátat fordított a tónak, az üvegezett falnak, és várt.

Nem kellett soká várnia.

A süvítés mintha megelőzte volna a csattanást – csattanást hallott, még akkor is, ha utólag nem volt megelégedve ennek a szónak a kifejezőerejével; drámaibb lett volna robajról, dörrenésről vagy akár csak durranásról beszélni. A pontosság azonban megkívánja a magáét – csattanás volt, amit hallott. Utána pedig hangok egész kavalkádjá árasztotta el, nem tudta azonban őket igazán befogadni, mert saját rettegése minden mást elnyomott. Annyit fogott fel, hogy most vége, megunták a bámulást, és már itt vannak, rátörtek, és nem, nem fogják nyugton hagyni, bármit is tehet, bárhová is menekülhet.

– Rám lőttek, érted, rám lőttek! – visította a telefonba, saját zihálásától nem hallotta a másikat. Végül erőt vett magán.

– Ez teljesen lehetetlen, Mester, nyugodj meg, hallod, teljesen lehetetlen, véletlenről lehet szó, kellemetlen félreértésről, nyugodj meg, nem történhet bajod...

– Márk, téged hívtalak elsőnek, mert... tudod... de értsd meg, ez most nem valami hülye képzelgés, tényleg van egy lyuk az üvegben, és szilánkok a padlón, és én láttam, hogy itt mászkálnak, találkoztam is velük...

– Hogy mi? Kikkel találkoztál? Beléd kötöttek?

– Nem, nem igazán, csak... kimentem, és Szöcskét keresték, aki nekiugrik az emberek ablakának, szóval, három gyerek, vagyis két gyerek meg egy...

– Ez nagyon zavaros, Mester, ne haragudj, nagyon zavaros, de odaküldök valakit, oké, mindjárt küldöm is, van fegyverük, oké, megbízhatasz bennük, küldöm őket.

– Nem! – csattant fel a mester. – Ne küldj ide senkit, nincs szükségem semmiféle seggfejekre, akik a fegyverükkel hadonásznak, tudod mit, egy üvegest küldjél, én meg megvárom Nettit, és addig elleszek.

Azzal levágta a telefont, és érzett némi elégtételt, mintha épp a támadóját küldte volna el a francba. Három perc után hívta Nettit.

– Megsérültél? – kérdezte Netti; azt gondolta, milyen jól megjártssza az együttérzést.

– Nem, dehogy, csak...

– Azonnal indulok, fél óra múlva ott vagyok. – Azzal letette.

Juthat-e egyáltalán ennél mélyebbre? Lehet-e teljesebb az üresség?

Talán még mindig csak délelőtt lehet, gondolta. Nem értette, hogy találta most meg a lejáratot a pincébe, amit nem is olyan rég egy fél napon keresztül hiába keresett. Pedig amikor Márk idehozta, mindent részletesen megmutatott, és semmi nem tűnt bonyolultnak. Erre jó egy mindenes ügyintéző, akiben az ember feltétel nélkül megbízik. Már nem tudta, ezt is csak azzal a mindent átható gunyorossággal gondolhatja-e. Vagy hogy egyáltalán lehetséges-e még bármit is gondolnia. A pontfények segítettek – az ő gondolatai is efféle kis pontfények a mindent átölelő éjszakában. Mintha óvóhelyre menekülne, miközben pedig odafent tombol a béke. Annyira tombol, hogy nem lehet mást, mint belehalni. Előtte meg beleőrülni, persze. De mindez mennyire fárasztó.

Lepakoltak ide néhány dolgot: bicikliket, szerszámokat, néhány felesleges bútor-darabot. Furcsamód mintha a ház felülről fűtötte volna a pincét, itt nem érezte azt a csontig ható hideget, amitől odafent egyfolytában reszketett. Helyette zavarba ejtő meghittséget érzett, bár nem tudta, attól-e, ahogy a pontfények apró tűszúrásokként hatolnak az agyába, avagy inkább a sötétség súlyos tömbjétől, ami egyre csak szorongatta. Mindenesetre egy örökkévalóságnak tetszett az idő, míg meghallotta Nettit odafentről.

Először mintha a lélegzését hallotta volna meg, távolról. Vagy az csak az autója dízelmotorjának diszkrét berregése lehetett? Netti már ledobta magáról a kabátját, mire ő felért. Valószínűleg a sérült üveget is megnézhetette. Épp bekapcsolta a vízforralót, mikor mögéje ért.

– Hé, nem illik ijesztgetni – mondta erőltetett jókedvvel. – Na mi van. Furcsa, olyan, mintha csak nekiütődött volna valami.

A Mester nézett rá, bele az arca tág terébe, de nem szólt.

– Rám lóttek. – Nehezére esett ezt kimondani. Mennyivel jobb lett volna valami kellemeset. Mondjuk, hogy szeretné őt megérinteni. Vagy ki sem mondani, egyszerűen megtenni.

– Ki tenne ilyet? – kérdezte Netti, enyhén vállat vont, és rutinos mozdulattal előkapott még egy bögrét, a Mesternek. Pedig tudta, hogy a Mester nem iszik teát.

– Mít tudnak rólam?

– Hogy érted? – Netti megadta magát.

– Az előadásaimról.

– Most összegzik őket. Komoly csapat dolgozik rajta. Tudod jól.

– Te mit tudsz az előadásaimról?

– Ezzel meg mit akarsz? – csóválta a fejét Netti. Kislányos volt ilyenkor, egészen megkapó.

A Mester elfordult tőle. Nem kell, hogy lássa, ahogy a szája megformálja ezeket a szavakat.

– A harmadik előadásomon. Mi történt akkor?

– Semmi olyan, amit ne beszéltünk volna meg ezerszer. Le lesz írva minden egyes szava. Annak is, amit te a harmadiknak nevezel.

– A harmadiknak nevezek? – fordult Netti felé. – Mi az, hogy amit én a harmadiknak nevezek?

Netti mélyen felsóhajtott. Közelebb lépett hozzá.

– Kimentél? Találkoztál valakikkel? – A Mester lopva pillantott rá, értetlenséget játszva. – Beszéltem Márkkal. Kikkel beszélgettél? Valami helyi suhancokkal? Beléd kötöttek?

– A harmadik előadásomon. Emlékszel rá? Ott voltál, te ott voltál, emlékezned kell!

– Persze hogy ott voltam. Emlékszem rá. Mindenre, tisztán. De én nem vagyok elég jó szakember hozzá, hogy összegezzem. Hisz te magad hagytad jóvá a csapat összetételét, emlékszel.

A Mester bólintott. Végre mond valamit, ami cáfolhatatlan. Valóban ő hagyta jóvá, hosszas egyeztetések után. Pedig neki az már valójában mit sem számított. Talán sokkal jobb lett volna, ha nem jegyzik le, ha nem teszik elérhetővé, akkor megmaradt volna valami a spontaneitásából.

– Na de ott, a harmadikon – jutott eszébe, hol tartott. – Te és a többiek. Tudod-e. Hogyan történhetett, hogy nem szoltam egy árva szót sem, és...

– Ó – szegte le a fejét Netti. Közel van, bármikor magához vonhatja őt, nem kell attól tartania, hogy elveszítené. Ekkor felpillantott. – Már hogyan szoltál volna.

A Mester kővé meredt. Jól hallotta vajon? Mit mond ez a lány. Fel akarja dühíteni megint, azt gondolja, még van annyi ereje, hogy feldühödjön.

– Tudod, mit beszélsz?! – rivallt rá. – Ott álltam, a harmadik előadásomon, és egyetlen szó nem hagyta el a számat, mégis mindenki... mindenki körülöttem... hallgatott...

Netti tekintete akasztotta meg. Arra ocsúdott, hogy ott áll közvetlenül mellette, a kezében bögrével, és valami italt kínál neki, nem akarta elfogadni, ez a lány azt hiszi, bármit megtehet vele, de ennek mégsem lehetett ellenállni, mert bármilyen nőstényördög tudott lenni időnként, most annyira megjuhászodott, és elfogadta az italt, behöhörpintett, és kellemes ízű volt, megint otthonosan kezdte magát érezni, ahogy Netti közelsége simogatta, és egyre csak hörpintgette az italt, otthonosan, mint a pincében, odalent, a pontfények lyuggatta sötétségben. Ezzel a lánnyal vonulhatott csak el ide, mert képtelen lett volna mindezt egyedül átvészelni, szüksége volt rá, hogy magához vonhassa, és a társaságában heveredhessen le a díványra, és így nem számított a huzat, amit a betört üveg okozott, mert melegséget adott a lány teste.

– Minden kérdésemre választ adsz, ugye – motyogta a Mester, de ekkor már nem volt ki válaszoljon. Egyedül találta magát a díványon. Megint hideget érzett, pedig hallotta, hogy pattog a tűz a kandallóban, Márk mégiscsak ideküldhetett valakit, aki tüzet gyújtott. Érezte, hogy Netti nincs a házban. A tó halkán susogott a távolban, és csendes szökkenések nesze hatolt át a tűzropogáson, mintha valami apró rovar neki-nekiütődött volna az üvegfalnak.

DENNIS O'DRISCOLL

Állomás

Amikor tavaly, 2012 decemberében 58 éves korában Dennis O'Driscoll váratlanul elhunyt, az ír és a brit sajtó egyöntetűen „óriási veszteségnek” nevezte távozását. O'Driscoll egy Thurles nevű kisvárosban született, a dublini University College-ban végzett jogot, majd utána évtizedeken át az ír vámhivatal alkalmazottjaként kereste kenyerét. Polgári foglalkozása mellett rengeteget olvasott, kilenc versgyűjteményt, több esszékötetet adott ki, valamint egy kitűnő interjúgyűjteményt a Nobel-díjas Seamus Heaney-vel. Irodalmi munkásságát az University College később díszdoktorátussal ismerte el.

Ezt az ír költőt szenvedélyesen érdekelték a kelet-közép-európai költők. Verseket szentelt a lengyel Szymborskának és Herbertnek, a cseh Holubnak, de a Romániából emigrált, németül író Paul Celannak is. Alábbi verse, az Állomás először Weather Permitting (Ha az idő megengedi, 1999) c. verskötetében látott napvilágot, de O'Driscoll felvette verseinek 2004-es reprezentatív válogatásába is. Bár személyesen nem találkoztunk, levelet váltottunk, és véletlenül tudom, honnan ismerte Dsida Jenő Nagycsütörtök c. versét – abból a modern magyar versantológiából (The Colonnade of Teeth), amit 1996-ban George Szirtessel közösen szerkesztettünk. Úgy hiszem, az Állomás a nemzetközi költői empátia különlegesen szép ki-fejezése. – (G. Gy.)

Dsida Jenő versére

A vasúti bemondó hangja túl forró zsírként serceg:
bejelenti, hogy helyi vonatunk három órát késik.
Zavaros magyarázat, utalás kapcsolótábla-bajokra.

S így ezen a csütörtök éjjelen a peron hosszát taposom
a sötétség hullámveréséig, mintha egy pallón járnék.
Majd vissza a sárga, nyirkos, okádékszagú épülethez, ahol

térképet olvasok repedt falakon, nyíllal átszúrt szíveket
látok filctollal nevek közé rajzolva; egy fújtató mozdony
reményt kelt, majd lohaszt, átadva engem megint a magánynak,

ami visszatér, mint a vacsora íze a számban, meg az árulás
gondolata fejemben. Ki-kihagyva kering a vér ereimben.
Egy sápadt utas a vaksi jegypénztár mellett a padra dőlve

az órát nézi; egy fiatal nő összehúzza csöndje fátylát,
és félrenéz – oly jó lenne baráti hangokat hallani,
de ilyenek nincsenek. Hallgatom démonaim jóslatát, még milyen

kereszt vár rám. Kétoldalt a póznák mint bitófák sorakoznak.
Péter kakasszóig képes aludni. Jakab nyála belecserog
a kispárnába, amit sálából formázott magának. János

a csupasz betonon alva nyomasztó álmait vigyázza.
Újrakezdem a nyugtalan virrasztó sétát a peronon, a félelem
homlokomról belesurran a jelzőlámpa könyörtelen pirosába.

S akkor, mintha csak vágányt váltanék, imádkozni kezdek,
hogy sose érjen ide vonatom, hogy utamat végképp elhalasszam,
hogy lekésve minden csatlakozást, múltjék el tőlem ez a pohár.

Gömöri György fordítása

NEMZETRŐL, NEMZETEKRŐL (20–21. SZÁZAD)

KENDE PÉTER

A Korunk körkérdésére

Kedves Lajos,

öt kérdésedre azért nehéz röviden (vagy hosszan) válaszolni, mert két-három évszázad óta mindegyikükről számtalan országban és nyelven sok ezer szerző értekezett több-kevesebb tudással, de annál nagyobb indulattal. Még a témát érintő aforizmatikus megszólalásokból is vaskos köteteket lehetne megtölteni. Engedelmeddel ezért egészen rövid leszek.

■ I. A „nemzet” francia és angol megfelelője (talán még a német is) napjainkban elsősorban államközösséget jelent, más szóval történelmileg összeállt, önálló jogalkotással rendelkező és nemzetközileg elismert államot, annak népességét s kormányát. „Államnemzet” és „kultúrnemzet” megkülönböztetése még erősen divott a 19. században, főleg a Rajnától keletre, azóta viszont háttérbe szorult, egyebek között az államnyelven folyó közoktatás folyamányaként. – Mármint, a fentiektől eltérően, a „nemzet” szó magyarul a „magyarul beszélők” valóságos vagy képzelt közösségét jelenti, függetlenül attól, hogy hol élnek, s hogy mely ország törvényeinek vannak alávetve. Ebben a szóhasználatban több szomszéd ország egyezik velünk, amiből államközi problémák fakadnak, minthogy nemzetük egy részét saját államközösségük területén kívül tudják, s ezt történelmi vagy politikai anomáliának tekintik. A nemzet fogalmának ez az értelmezése kelet-európai sajátosság (legalábbis a mai világban).

II. A „nemzetköziséget” napjainkban leginkább oly módon lehet megragadni, mint a köz- és magánügyek államhatárokon átlépő, ha úgy tetszik, „transznacionális” lefolyását. A mai gazdasági életnek ez szinte uralkodó jellegzetessége, de érvényesül abban a szférában is, amit kultúrának nevezünk, valamint a sportban és az ún. turisztikában is. A transznacionalitás magában véve nem jelent közösséget („köziséget”), de hosszabb távon maga után vonhatja annak kiterjedését, amint ez az Európai Unióban is megfigyelhető (a „hosszabb távon” sokak csalódására itt is érvényesül).

III. A nemzetek fölötti intézményeket én nem keverném össze a kozmopolitizmussal, amely a politikai világlátás egy formája. (A szó maga Kanttól ered.) A szóban forgó intézmények a világ legkülönbélebb ügyeinek transznacionális jellegéből

fakadnak, s céljuk többnyire pragmatikus, aminek az a – nyilvánvalóan „értékelvű” – megfontolás is része, hogy a nemzetek közötti együttélés konfliktuális módozataival szemben preferálandók a kompromisszumos (és ennyiben békés) megoldások.

IV. Utolsó két kérdésre nem tudok válaszolni. Különösen arra nem, hogy „ki mi a magyar?”. A „nemzeti önismeret” fogalmát pedig értelmetlennek tartom. Szerintem ugyanúgy, mint ahogy identitása is csak egyedeknek lehet (a csoportidentitás merő képzelődés), az önismeret képessége is csak személyekhez kapcsolható. Nemzetük mibenlétéről jeles és kevésbé jeles személyek próbálnak fogalmat vagy kész teóriákat alkotni: nem hiszem, hogy ezek valaha is „nemzeti önismeretté” állnak össze, hiszen annyiféleké, ahány nézőpont az említett személyekben kialakul. Ráadásul e nézőpontokban több az indulat, mint az ismeret...

TŐZSÉR ÁRPÁD

Európa, én nagy mesterem

Jegyzetek egy ankét margójára

■ Dsida Jenő hányatott sorsú versét, a *Psalmus Hungaricus*t olvasom. Eddig úgy tudtam, hogy a költő 1936-ban, „*midőn az elviselhetetlenségig fokozódnak az erdélyi magyarság terhei, megírja fájdalmas zsoltárát*” (Pomogáts Béla), s hogy benne egy „*kínkeserves választás*” „*két pólusát állítja szembe: Európát és a magyarságot*” (Láng Gusztáv), s végül hogy a szerző nem éppen a vers és az egész oeuvre javára áll művében egyértelműen az utóbbi „pólus” mellé. S most meghökkenve látom, hogy elmentében a leegyszerűsítő véleményekkel milyen bonyolult hangszerelésű az opus maga (a személyes fájdalomtól az önparódiáig, a bibliától az „*Európa, én nagy mesterem*” hangjáig legalább hat szólamot számolok össze benne), s hogy az „Európát”, az *egyetemest* elvető szövegrészek modalitásából inkább az egykorú, kioktató, felelősségre vonó kritikák, az éppen ügyeletes „haza-szakos” erkölcscsőszök hangja szűrődik ki, s nem a költőé magáé.

Semmi kétség, Dsida a választás kínját s nem a választás eredményét szándékozott versbe állítani. Azt a folyamatot, amely során a között a „két pólus” között kellett volna választania („*szívszakadásig így kell énekelnem / Babylon vizeinél: / Epévé változzék a víz...*” stb.), amelyek között tulajdonképpen nem lehet választani, amelyek olyan komplementeri viszonyban állnak egymással, hogy az emberi egzisztencia még az egyensúlyuk megbillenésére is érzékenyen reagál. A locus és a globus, a hely és a nagyvilág, vagy ha úgy tetszik: a „haza és haladás” sok száz éves konjunkciójáról van szó, amely e versben, úgymond, diszjunkcióba csúszik. De szerintem csak azért, mert az emlékezés (a mű alapnarrációja) természeténél fogva szubjektív minőség, s így az emlékek kollektív és objektív tartalma (a „haladás”, az egyetemes lét és létezés problémái) is „szubjektívizálódik”, s a mérleg az érzelmi töltésű „haza” javára látszik billenni.

*

Dsidán merengve lépek föl az internetre. A hírportálok az EU mindennapjairól (most éppen a svédországi zavargásokról, a svéd rendőrség és a bevándorlók összecsapásairól, máshol a munkanélküli fiatalok spanyolországi, portugáliai tüntetéseiről)

ről) írnak. Kedvetlenül átkapcsolok az e-mailemre: ankétot szervez a kolozsvári *Korunk*, a szerkesztő (akivel egykor, nagyon régen, talán még a hatvanas években valamiféle Közép-Európai Unióról álmodoztunk) a nemzetről, államról, internacionalizmusról, kozmopolitizmusról, nemzetek fölötti intézményekről, nemzeti önismeretről kérdezi a véleményemet. Meg hogy mi a magyar?, ki a magyar? Úgy látszik, ezekkel a kérdésekkel minden kornak és minden egyes embernek többször is meg kell küzdenie.

Én utoljára 2004-ben próbáltam rajtuk fogást találni a *Litera* irodalmi portál *Eurovizió* c. antológiája számára, amellyel a szerkesztők az EU-ba való belépésünk úgymond irodalmi lenyomatát akarták megörökíteni. Tanulságos lenne most az egész gyűjteményt újraolvasni, az akkori EU-s illúzióinkat összevetni a mai nem éppen lélekemelő EU-valósággal, de ez túl nagy feladat volna számomra, leszűkíttem tehát a szemlém körét a saját egykori EU-s ábrándjaim és a mai EU-s élményeim közötti különbségekre, az ilyen jellegű impresszióimra, „európai és nemzeti identitásom” összehangolásának magántapasztalataira.

A *Korunk* kérdései ugyan nem pontosan ilyen irányba vágnak, de eszmefuttatásaim talán így is kínálnak tanulságokat kolozsvári barátainknak.

*

A 2004-es dolgozatomnak főleg a következő része borzolja mai identitásomat, kedélyemet: „Az 1999-es seattle-i városrombolás s a 2001-es New York-i repülőszárműves támadás után, azaz annak a tudatában, hogy a globalizációs színjáték legfőbb rendezője, a Kereskedelmi Világszervezet csak akkor konferenciázhat, ha a »hely« tüntetői is úgy akarják, valamint hogy néhány halálra szánt ún. terrorista akciója képes megrengetni egy világbirodalmat, szóval 2004-ben már nehéz nem látni a helyinek, a lokálisnak a globáliséhoz fogható, szintén »globális« erejét.

A már létező Európai Unióban máris azt tapasztaljuk, hogy a »helyi«, a nemzeti eszme erősödik. A franciák »hazafisága«, globalizációs ellenszenve közismert, de az utóbbi időben mintha a németek is úgy látnák, hogy a hagyományaik s főleg az irodalmuk jobban szolgálhatja a német kelet és nyugat szellemi újraegyesítését, mint ahogy azt a berlini fal ledöntése szolgálta. Günter Grass a németek háború utáni kitelepítésének sok-sok éves tabujáról ír regényt, a dánok Kierkegaard-ban felfedezik a »legnagyobb posztmodern gondolkodót« és saját magukat, Skóciában és Írországban sosem látott kultusza van a gael nyelvnek, a spanyolok rájönnek, hogy ők tulajdonképpen félig mórok, a belga-holland Benno Barnard pedig a jórészt már ma angolul beszélő Hollandiáról, »Amerika európai kurvájáról« Lyukas világ címmel ír regényt.”

2004-ben tehát úgy láttam, a „lokális és globális” erők – harcban bár, de – lassan kiegyenlítődnek, s hogy e harc során az Európai Unió egyre inkább a nemzetek Európája lesz – 2013-ban minderről nem vagyok meggyőződve. S paradox módon nem azért, mert hogy a globális világ erőit túlságosan megerősödni látnám (elég csak az európai bankrendszer válságjeleire s az Unió végét prognosztizáló jóslatokra gondolni), hanem azért, mert a helyi erők közönyének, sőt önfeladásának a jegeit észlelem.

Belelapozok közben a 2011-ben, a Kalligram által megjelentetett *Mi a magyar most?* című esszégyűjteménybe is, egy Habermas-idézetet keresek benne. Igen, itt van, Gyáni Gábor idézi, s így hangzik: „...fel kell adnunk »a saját tradícióba vetett naiv hitet«”.

Habermas persze soha nem volt „nemzeti”, azaz helypárti (1968-ban azonban marxistaként sem habozott „Linksfaschismus”-nak – „baloldali fasizmusnak” – nevezni a párizsi diákok erőszakos megmozdulásait, talán olvasta a mi József Attilánk *Világosítsd föl* c. versét a „fasiszta kommunizmusról”), de hogy az EU-ban miért kellene feladnunk a „saját tradícióba vetett hitet”, az még Habermas neomarxista teóri-

ája szerint sem egészen érthető számomra. Mint ahogy azt a közönyt (sőt esetenként ellenszenvet) sem értem, amellyel a mai magyar baloldal viseltet a népi-nemzeti hagyományok iránt. Habermas intenciójával ellentétben én tehát inkább hajlok a szintén Gyáni által idézett Szegedy-Maszák Mihály hagyományfelfogására, aki szerint „*át kell értelmezni a nemzeti hagyomány öröklött fogalmát... közelebb kerülve ezáltal a művelődés nemzetközi eszményéhez*”. Igen, átértelmezni hagyományainkat, ha valóban szükséges – azt lehet, de elvetni őket nem lehet. A hagyomány (elsősorban a történelmi és irodalmi hagyomány) ugyanis a kollektív emlékezettel egyenlő, s ahogy személyes emlékezet nélkül nincs ember, nincs egyén, úgy kollektív emlékezet nélkül nincs közösség (EU-közösség sincs!), nincs nép, nincs nemzet. A mai magyar nemzeti közösség (és közösségek) atomizálódása részben éppen a közösségi emlékezetkiagyásoknak a következménye. (Meg kell azonban jegyezni: látva a magyar társadalom újfenti turáni ködeit is – rovásírás-mánia, sumér ősök stb. –, a szükséges átértelmezés igényes feladatát a Habermas-averzióim ellenére is inkább bíznám a balliberálisnak mondott értelmiség józanabbjaira, mint a nemzeti délibábok hőzöngő hőseire. De vissza Európához:)

Igen, én 2004-ben is a „nemzetek Európájára” szavaztam, egyfajta európai-nemzeti kettős identitásra, de eufóriás víziómban túlságosan „Európára” csúszott a hangsúly. Most úgy látom, vissza kell venni akkori eufóriámból, s el kell utasítanom a helyinek, a nemzeti hagyományoknak a fumigálását, lebecsülését, vitába kell szállnom a „saját tradíciók” feladásának szükségét hirdető brüsszeli és hazai gondolkodókkal.

S ilyen értelemben bizony Spiró Györgynek van igaza (aki ugyancsak a fentebb idézett, Kalligram-kiadású *Mi a magyar most?* című gyűjteményben írja le, hogy): a mai „*Magyarországon nem túl sok a nacionalizmus, hanem túl kevés*”. (Értsd: a bal oldalon kevés, s a szerző a „nacionalizmus” alatt természetesen a közösségépítő, egészséges nemzeti érzésre gondol.)

*

Hitetlenkedve olvasom a 2004-es EU-s „örömódámban” a következő lelkes bekezdést is:

„...*a globalitás nyelvének (a nem angol-amerikai népek által beszélt angolnak) idővel valószínűleg kialakul majd egy olyan »békés« hellenisztikus európai irodalma is, amely nem lesz azonos sem az amerikai, sem a nagy-britanniai angol irodalommal, s amely egy időben funkcionál valamiféle európai világirodalomként s az európai transznacionális elit identitásának kifejezéseként is... Számunkra, kis nyelvek és népek szellemi képviselői számára akkor elsősorban az lesz a kérdés, hogy mit és hogyan juttassunk be a saját kultúránkból és életformánkból a globális kultúra organizmusába. Ez utóbbi vékony, felületi rétegének az elfogadása, elsősorban az angol nyelvnek és a globális életforma bizonyos elemeinek az átvétele valószínűleg kategorikus imperatívusz lesz, az átadás viszont az átadó felkészültségének, szellemisége, kulturális hagyományai súlyának, átütő erejének az arányában történik majd.*”

Valóban én siettem 2004-ben ennyire abba a hellenisztikus elvű, angol nyelvű, egységes Európába? 2013-ban, a 2008-ban kirobbant gazdasági világválság hatodik évében bizony már távolról sem lelkesedem annyira, s gondolom, nyugodtan mondhatom azt is, hogy „nem lelkesedünk annyira” az „egy nyelvű” és „egy elvű”, homogén Európáért.

Új válságaink során ugyanis bebizonyosodott: egyáltalán nem biztos, hogy az egykor (Spencer által) megfogalmazott ún. organikus társadalmi evolúcióban most a *homogén egyeneműség* stádiuma lenne soron. Sőt: a szoros egyeneműségnek egyre inkább a törékenységet látjuk: 2006-ban az USA-ban válságba került az ingatlanpiac,

fogyóban volt az amerikai polgár pénze, csődöket mutatott a New York-i bankszektor, s egy-két év múlva már Kiskunlacházán is dobra verték a devizahitelesek ingatlanjait. Az amerikai pénzügyi válság rövid idő alatt globalizálódott, 2009-ben már az egész fejlett világ gazdasági recesszióban vonaglik.

*

Paul Viriliótól, a filozófus sebességkutatótól származik a „totális baleset” fogalma. Eszerint az idők folyamán a különböző technikai vívmányokkal, találmányokkal együtt mindig feltalálunk egy-egy újfajta, járulékos balesetet is, például a hajóhoz a hajótörés, az elektromossághoz az áramütés akcidentjét. A globális piac akcidentje, járuléka a *totális baleset*: az abszolút sebességre, a telekommunikációra épülő világméretű kapitalizálódás idején egyetlen tőzsdekrach az egész Föld gazdaságának az összeomlásához vezethet, a nukleáris háború fenyegetésével szemben olyan-amilyen védelmet jelentő interneternyő egyetlen műhibája világhatalmát okozhat. A totális balesetek kivédéséhez az összefüggő egyneműséggel párhuzamosan az összefüggő különeműségeket is működtetni kellene, mert amazokat csak az önellátásra is képes *locus*, a saját forrásokkal bíró és rendelkező *hely*, a heterogeneitás képes túlélni.

A jelenkori globalitás viszont, úgy tűnik, képtelen együtt élni a *hely*, a kisebb közösségek, a nemzetek törekvéseivel: természetében van emezeknek a felőrlése és elnyelése. És sokszor nem is kell nagyon erőlködni: a *hely*, elkedvetlenedve vagy meggyőzötve, vagy egyszerűen csak trendiből önként adja fel állásait, önmagát.

*

Szerb Antal méssalliance-nak, rangon alul való házasságnak nevezi a francia főurak, arisztokraták forradalom előtti lefelé, „vissza a természethez” való vágyódását. Nem tudom, milyen „házasságnak” kellene neveznünk azt a jelenséget, amikor legújabb korunkban sokszor mintha maga a természet igyekezne valahová fölfelé, a globalitás szimulakrumába, a monetikus rendszerek anyagtalanságába, olyan magaslatokba, ahol talán már levegő sincs.

*

Dsida Jenő idejében még nem az volt a kérdés, hogy Európa a globalitás vagy a nemzetek Európája legyen-e, ő az egyetemesség magaslatait más fogalmakban, „*a minden embert megsimogató / tág mozdulat*”-okban, „*az élet s halál titkát kutató, / bölcsen nemes, szép, görög hangulat*”-okban élte meg, de a történelem bizonyos téré és helyidejében valószínűleg ott is megritkul a levegő.

S elsősorban talán éppen ez a különös, történelmi, de az egyén torkát is elszorító levegőtlenség, légszomj okozta, hogy költőnk a múlt század harmincas éveinek a közepén, a *Psalmus Hungaricus* c. művében olyan éles, szinte hisztérikus *helyi* (nemzeti) fordulatot tett.

A nemzet közössége

■ Hát nem volt még elég? Már megint egy könyvvé szerkesztendő ankétot igényelnek, szerveznek nemzet-tematikában, ezúttal a kolozsvári *Korunk*nál. Arra kérnek engem is, hogy fejtssem ki röviden, mit gondolok „históriailag és 21. századi megközelítésben” olyan fogalmakról, mint a nemzet, állam, államnemzet, kultúrnemzet, nemzetköziség, nemzetekfölöttiség, nemzeti önismeret, mi a magyar?, ki a magyar? Hát nem kifejtették már rövidebben és hosszabban annyian Zrínyi óta a magyar szellemi életben, különösen a 18. század végétől, a modern, polgári nemzetté válás folyamatában, majd Trianon után a 20-as, 30-as, 40-es, illetve a 70-es, 80-as években, s végül az elmúlt kb. negyedszázadban szinte évről évre, meg-megújulóan, írói esszékben, szaktanulmányokban, kerekasztal-beszélgetéseken, folyóirat-összeállításokban, antológiákban? Míért, hogy újra és újra nekifeszülünk ezeknek a kérdéseknek, hogy a válaszaink rövid időre se nagyon tudnak megnyugvást eredményezni, talán még bennünk, magunkban sem, nemhogy szélesebb körben? Be kell vallanom, hogy én sem most először próbálom megfogalmazni a véleményemet – s korántsem pusztá udvariasságból, a megtisztelő felkérés miatt teszem ismét –, mióta az eszemet tudom, foglalkoztatnak engem is ezek a kérdések (is).

Az egyik magyarázat a nemzet-problematika továbbélésére nyilván a történelmi traumáinkban (kezdve Moháccsal), a független állami lét évszázadokon átívelő hiányában, az ezt meghaladni vágyó politikai küzdelmeinkben és a társadalmi-gazdasági fejlődésünk ellentmondásosságában, deficitjeiben keresendő. A másik, jórészt ebből következően, és térségspecifikusan is, talán abban, hogy ebben a kelet-közép-európai régióban nagy a korérzékenysége a nemzet mindenkori létének és fogalmának, konkrétan a sűrűn változó aktuális politikai helyzeteknek való kitettsége. A viszonylag sűrűn változó történelmi helyzetek, fordulatok, kihívások szükségszerűen új és újabb válaszokat igényelnek. A mi esetünkben például az elmúlt negyedszázadban a rendszerváltozás, majd annak korrekciós kísérletei, a változó kormányok és azok változó nemzetpolitikai elvei és gyakorlatai, illetve az aktuális ellenzéki pártok ehhez való viszonyulása bizonyára hozzájárultak ahhoz, hogy sokak számára 2013-ban sem kerülhetők meg a „mi a magyar?, ki a magyar?” típusú kérdések. S végül azzal is számolnunk kell, hogy bár a globalizáció, a transznacionális, multikulturális és európai integrációs folyamatok nagymértékben kikezdi a hagyományos nemzeti identitást, a nemzetállami szuverenitást (a mi-énket is), talán éppen erre adott válaszként, az elmúlt évtizedek, illetve napjaink Európájában, sőt világszerte korántsem a nemzeti ambíciók, nemzeti identitások feladásáról, a nemzetállami törekvések végéről szóltak, szólnak. Összegezve: nem feledkezhetünk meg tehát arról, hogy a nemzettel kapcsolatos teóriák, amennyiben túllépnek a költői megfogalmazások keretein, ha történelmi gyökérzettel bírnak is, mindig koradekvát politikai válaszok, politikai következményeket igénylő, illetve eredményezhető válaszok aktuális kérdésekre, ezáltal, akarva-akaratlanul könnyen válhatnak hatalompolitikai célok, legitimációk eszköztárának részeseivé, ennek ellenére nekünk jó volna ezúttal nem aktuálpolitikai jellegű, de legalább azon túl is mutató válaszokat találni.

A második Orbán-kormány, pontosabban a 2010-ben összeülő országgyűlés, széles körű választói felhatalmazása, kétharmados többsége birtokában rövid úton eldöntötte a magyar nemzetfogalommal kapcsolatos azon dilemmát, amelyet a történelmi, politikaelméleti, szociológiai szakirodalom általában a kulturális és a politikai nemzetkoncepciók (kultúrnemzet vagy államnemzet) vitájaként tárgyal hosszú évtizedek óta. A tudományos, kulturális, művészeti, irodalmi életben már a Kádár-korszak utolsó évtizedétől egy-

re inkább terjedt, sőt uralkodóvá vált az a nézet, s lassan a politikai közbeszédben is elfogadottá (nagyban hozzájárultak ehhez az első Orbán-kormány idején, 2001-ben elfogadott státustörvény körüli viták), hogy a magyar kulturális nemzet. Azaz a nyelv, a történelmi-kulturális tradíciók közössége okán a Magyarország határain kívül élő magyarok éppúgy a nemzethez tartoznak, mint a határokon belül élők. A hazai és a különböző határon túli magyar irodalomrészek összetartozását évtizedek óta hirdető szemlélet, a sokunk (többünk) által használt „egyetemes magyar irodalom”, „egységes magyar irodalom” fogalom is (ez utóbbi helyett, az egységes szó félreérthetősége miatt, én néhány éve inkább az „egyetlen magyar irodalom” szókapcsolat mellett érvelek) ennek a nemzeti összetartozás-tudatnak az egyik „látványos” szakmai, de szélesebb körökben is hullámokat keltő következménye volt. A 2010-es választások után immár az új magyar parlament is hitet tett a kulturális nemzetkoncepció mellett, előbb elfogadta a június 4-ét, az 1920. évi trianoni békediktátum napját a Nemzeti Összetartozás Napjává nyilvánító 2010. évi XLV. törvényt (a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről): „A Magyar Köztársaság Országgyűlése kinyilvánítja, hogy a több állam fennhatósága alá vetett magyarság minden tagja és közössége része az egységes magyar nemzetnek, melynek államhatárok feletti összetartozása valóság, s egyúttal a magyarok személyes és közösségi önazonosságának meghatározó eleme.” (3.§). Majd 2011. április 25-én elfogadta az új alkotmányt (Magyarország Alaptörvénye), amelynek Nemzeti hitvallás elnevezésű bevezető része és Alapvetése is állást foglal ebben a kérdésben: „MI, A MAGYAR NEMZET TAGJAI, az új évezred kezdetén, felelősséggel minden magyarért, kinyilvánítjuk az alábbiakat: Ígérjük, hogy megőrizzük az elmúlt évszázad viharaiiban részekre szakadt nemzetünk szellemi és lelki egységét.” (Nemzeti hitvallás); „Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal.” (Alapvetés, D/ cikk)

Innentől kezdve a legfőbb nemzeti alapelv és a célkitűzés világos és nem (lehet) kétséges, a továbbiakban esetleg az vitatható, hogy az aktuális kormányzat nemzetpolitikája, illetve külpolitikája mennyiben szolgálja eredményesen ezeket az elveket és célokat. Sokak számára valószínűleg továbbra sem egyértelmű azonban, hogy „ki a magyar?” („mi a magyar?”), kik is azok „a magyarok”, kik tartoznak a törvény a „magyarság minden tagja és közössége” meghatározásának körébe, és pontosabban kik is vagyunk azok a MI: „MI, A MAGYAR NEMZET TAGJAI”, ahogy az Alaptörvény Alapvetése fogalmaz.

A bizonytalanságok egyik eredője valószínűleg az, hogy a nemzetről, a magyarságról és a hazáról való elmélkedésekben nem mindig szétszálazhatóan keveredik az idea és a valóság, ráadásul a valóság nem is mindig az idea valósága. Amikor például napjaink írói, költői „édes hazám”-oznak, többnyire ironikus, negatív hangsúllyal, netán búcsúznak hazájuktól, nemzetüktől, akkor összekeverik a tudatukban, szívükben létező haza- és nemzetképet és a jelenlegi országgépet. A tájból, múltból, szellemi kincsek-ből, hagyományból a lelkünkben megképződő hazakép elvehetetlen tőlünk, de nem is tagadható meg általunk. Amivel elégedetlenkedhetünk, amivel szakíthatunk, az maximum a jelenlegi ország és annak népe, lakossága. Ugyanakkor nem is sajátíthatjuk ki a nemzet vagy a haza fogalmát, többek között ezért sem célszerű „lehazaárulózni” a mindenkori hatalmon lévőket bíráló politikai ellenfelet, mert ők is maximum az országvezetés kritikusai. Az idea és a valóság összekapcsolódása figyelhető meg a következő múltbeli példákban is, de némiképp ellenkező jelentéstartalommal. Amikor Berzsenyi Dániel „Ébreszd fel alvó nemzeti lelkedet!” felszólítással fordul *A Magyarokhoz*, vagy amikor Ady Endre szerint „Most alszik a magyar a magyarban”, vagy József

Attila szerint „Adj magyarságot a magyarnak!”, vagy Szabó Zoltán szerint „Mozgósítani kellene a lelkekben azt, ami magyar”, s amikor Széchenyi István és Szabó Zoltán példáját követve 1990-ben Csoóri Sándor is az mondja, „magyarosítani kell a magyarokat”, akkor szintén egymásra vonatkoztatják a kettőt. Az a nemzeti lélek és az a magyar, amihez viszonyítják koruk valóságos magyarját, az az ideák birodalmában létezik, illetve a történelmi, irodalmi helyzetekből, alakokból, szövegekből megképződött eszményekben. Az a nemzeti közösség tehát, amely ily módon elképzelt, nem valamilyen faji-etnikai alapon áll, és nem fizikai térben és időben létezik, hanem egymással láthatatlan módon összekapcsolódó szellemi, lelki régiókban. „A magyarság nem a test, nem a vér, hanem a lélek kérdése” – vallotta a néprajztudós Györffy István is. Míként József Attila állította: „a nemzet: közös ihlet”.

Mindebből azonban sokak számára a legkevésbé sem világos még, hogy ma kik által képződik, képződhet meg ez a közös ihlet. Pedig a nemzet fogalmának mai – legalábbis az általam tételezett – kulturális koncepciója (de a fentiek is ennek szellemében fogalmazódtak már meg) választ adhat pragmatikusan is az aktuális kérdéseinkre, ugyanis valójában nemcsak a képzelt, hanem a valóságosan létező közösséget is tartalmazza (a 2010. évi XLV. törvény is valóságként jelöli az államhatárok fölötti összetartozást). Már a nemzet fogalom kapcsán talán legtöbbet idézett Ernest Renan meghatározásában is benne van ez a jelenkori aspektus: „A nemzet: lélek, szellemi alapelv. Ezt a lelket, ezt a szellemi princípiumot két dolog alkotja, mely azonban voltaképpen egy. Az első a múltban gyökeredzik, a másik a jelenben. Az egyik: emlékek gazdag örökségének közös birtoklása, a másik: a jelenlegi megegyezés, vágy arra, hogy közösen éljünk, annak szándéka, hogy a továbbiakban is kamatoztassuk az osztatlanul kapott örökséget.” A kulturális nemzetértelmezés alapján, véleményem szerint, logikus, hogy azt tekintsük magyarnak, aki annak vallja magát (ahogy már Illyés Gyula is javasolta, s ahogy már a FIDESZ 1989-es programja is tartalmazta), azaz, aki vállalja magyarságát, magyarként azonosítja magát, és beszéli a magyar nyelvet, ugyanis, ahogy már említettem, a kulturális nemzet tagjait éppen a nyelv és a sajátként elismert és vállalt történelmi, kulturális örökség közössége tartja össze. Tehát a magyarországi, a szomszéd országokbeli, nyugat-európai, tengerentúli és egyéb lakóhelytől függetlenül, magyar a magyar származású, magát magyarnak valló, magyarul beszélő ember, de mellette magyar, így a magyar nemzeti közösség tagja, az a zsidó, szlovák, román, német, cigány stb. származású ember is, aki már magyarként azonosítja magát, sajátjának vallja a magyar történelmi és kulturális hagyományokat, és magyar nyelven beszél. A nemzet, a magyarság kérdéseivel sokat foglalkozó, fentebb már idézett Szabó Zoltán szerint magyarnak lenni nem születés, adottság, hanem eredmény. A magyarsághoz el kell jutnia a született magyarnak éppúgy, mint az asszimilánsnak. Amikor én a mai magyarság feltételeként említem, hogy „magyarként azonosítja magát, sajátjának vallja a magyar történelmi, kulturális hagyományokat”, akkor valami hasonlóra gondolok, mert amikor valaki őszintén eljut idáig, akkorra szükségszerűen magyarrá is válik. Hiszen megismeri és a lelkébe fogadja a fent említett szellemi hazát, nemzetet, s így, ezáltal válik maga is tagjává ezen nemzet közösségének. A közös nyelv, a közös történelem, közös sors, a kultúra, a közösen formált hagyományok, szokások, a hitélet, az értékrend és a morál közösnek tetsző vonásai a nemzeti identitásának meghatározó és elkötelező elemeivé válnak. Természetesen nem egyformán, hiszen nem vagyunk egyformák. Az önazonosítás és sorsközösség-vállalás tartalmazza tehát azt a „roppant szolidaritás”-t, és „mindennapi népszavazás”-t, ami a renani nemzetfogalomban szintén oly hangsúlyos, ami nemcsak a múltra vonatkozik, hanem a jelen- és jövőbeli együttműködésre, közös építkezésre is. Nemcsak a trianoni országhatárokon kívül rekedt nemzetársainkról nem mondhatunk le tehát, ha-

nem a nem magyarnak született, de azzá vált nemzetársainkról sem, mert egyébként a múlt- és jelenbeli tudományos, művészeti, kulturális értékeink egy jó részéről is lemondhatnánk, azokról is, amelyek éppen hogy a magyar identitásunk részévé váltak már, pontosabban általuk is teremtődött az a sajátunkká vált nemzeti hagyomány. Egy mai aktuális irodalmi példával élve, ha lemondanánk, nem tarthatnánk számon a saját irodalmi értékeink között többek között a zsidó származású Konrád Györgynek a magyar irodalomtörténetben, sőt a nemzeti politika- és társadalomtörténetben is jelentőséggel bíró regényeit, esszéit vagy a német anyanyelvűként született, de nemrég még a Magyar Írószövetség elnöki posztját is betöltő Kalász Márton verseit, a hazai svábokról szóló szép regényét, fordításait. Az Alaptörvény Nemzeti hitvallása szerint „A velünk élő nemzetiségek a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők”, azaz az Alaptörvény szükségszerűen továbbra is fenntartja a Magyarország állampolgárainak, a magyar politikai közösségnek a fogalmát is, a nemzeti kisebbségeket a politikai nemzet részeinek tekinti, tehát biztosítanunk kell számukra a kisebbségi jogokat, ugyanakkor a magyar kulturális nemzet fogalmából sem rekeszthetjük ki még azokat sem, akik ragaszkodnak ugyan a származási közösségük hagyományaihoz, esetleg nyelvéhez is, de már a magyart is a magukénak vallják, és többnyire magyarul beszélnek, azaz többes (kettős) identitásúak, a magyarországi nemzeti kisebbségek többsége ugyanis ilyen. Leginkább ilyen a legnagyobb lélekszámú kisebbség, a cigányság többsége, s ráadásul – ahogy egyre többen belátják ma már – az ő társadalmi beilleszkedésük és integrálásuk a magyarsághoz több szempontból is a nemzeti sorskérdéseink egyike.

A 21. századi, korszerű magyar nemzetfogalomban tehát egy rendkívül összetett, dinamikus és nyitott, befogadásra mindig kész, integratív kulturális közösséggel kell számolnunk, amelynek tagjai a magyarországi, a szomszéd országokban tömbökben és szórványokban élő, világszerte diaszpórákban élő magyar emberek és a Magyarországon vagy akár másutt élő, a magyar mellett akár más identitással is rendelkező emberek. Ez a közösség ráadásul, miközben pártok, jobb- és baloldalak felett áll, természetesen különböző világszemléletű, felekezeti, pártállású és állampolgárságú emberek sokasága, akiket leginkább „csak” a magyar nyelv, a közös történelmi és kulturális hagyományrendszer köt össze. A nemzet közösségének mindenféle tekintetben meghatározó, irányadó centruma szükségszerűen a magyar nemzet államiságát biztosító Magyarország, amely ország, épp ezért, a nemzet egésze és egyes részei iránt is mindenféle tekintetben felelősséggel tartozik. Ennek a felelősségnek a 21. században ugyanakkor már az is része kell legyen, hogy ez az ország elismeri és tiszteletben tartja a nemzetrészek kényszerű történelmi különfejlődése következtében keletkezett önállóságának eredményeit és sajátosságait. Ennek az országnak A 2010. évi XLV. törvénye és az Alaptörvénye is „egységes magyar nemzet”-ről, a „nemzetünk szellemi, lelki egységé”-ről beszél, ez azonban nem jelent mást, többet, mint az előbbieket, ami nem kevés ugyanakkor, akár büszkék is lehetnénk rá. A nemzet a nyelven, a történelmi, kulturális hagyományok közösségén túl mutatkozó megosztottságai – például a legtöbbször kárhozott politikaiak – nem természetellenesek és korántsem idegenek sem a magyar, sem más nemzetek történelmétől vagy akár jelenétől. Esetleg az olyan eszményektől, amelyek a nemzeti múlt, a hagyományok legértékesebb, legnemesebb valós és esetenként csak vágyott mozzanataiból képződtek meg mindenkor. Ezzel nem akarom azt állítani, hogy eleink rosszul tették volna, amikor a nemzet, a magyar ideáját, ideáit megfogalmazták, de még azt sem, hogy nekünk ne kellene törekednünk arra, hogy jobb magyarrá váljunk, amiként jobb emberre is. A jobb magyarrá válás lehetőségét viszont napjainkban talán éppen az is jelentheti számunkra, ha a magyarideáinkat megpróbáljuk immár minél inkább bizonyított tényekhez kötni, mintsem vágyottakhoz és elképzeltetekhez.

Napjainkban egyre többen gondolják azt, hogy a nemzet különböző természetű, de főként a politikai megosztottságai olyan mértékűek, hogy azok kikezdi immár a nemzeti identitás alaptényezőit is. S hogy a nemzeti múlthoz és annak egyes elemeihez, a nemzeti kultúrához és annak egyes elemeihez való viszonyunk, az azokról való narrációink olyannyira eltérőek, hogy veszélyeztetik az egységes nemzettudatot, gyengítik a nemzetet összetartó erőket. Nemzettudatunk azonban soha nem volt egységes, és valószínűleg nem is lehet az, a múltra és a hagyományokra vonatkozó eltérő narrációknak pedig nem lehet megmondani, hogy ne legyenek. Még az kellené, hogy betiltassanak! Egy olyan, a fentiekből is láthatóan, sokoldalúan összetett, bonyolultan rétegzett nemzeti közösség, mint a magyar tagjai (például egy kanadai vagy ausztráliai második generációs, egy, a szlovén határ közeli vend származású, egy debreceni kálvinista, egy gyulai román származású és egy székely magyar stb.) óhatatlanul, politikai megosztottságok nélkül is másként viszonyulnak még a közösként számon tartott nemzeti múlthoz, hagyományokhoz is. S az is természetes, hogy a világnézeti, politikai értékválasztások mentén is eltérő értelmezések születnek a múltunkról, csak a monolitikus ideológiájú, pártállami hatalmi berendezkedésekben voltak elképzelhetők az egységes múltértelmezések, de ott is csak látszólag. S abban sem hiszek, hogy egyszerűen a politikai megosztottságok képeződnének le a múlthoz, a kulturális örökségünkhöz való viszonyokban, például nem a különféle nemzeti radikális pártok, mozgalmak találják ki, teremtik meg a maguk időnként ezoterikus történelemszemléletét, inkább a már létező, meglévő eszmék, nézetek keresnek maguknak szervezeti artikulációt. Szélsőséges politikai formációk és kuriozitások pedig szinte mindenhol voltak, vannak és lesznek. Ugyanakkor úgy vélem, hogy minden eltérő nézet és értelmezés ellenére is marad még mindig annyi közös pont a nemzet tagjai között, amelyek biztosítják, fenntartják a szükséges kohéziót. Mindez természetesen nem adhat felmentést senkinek sem az alól, hogy ne a nemzet egészének szellemi és lelki integrációja erősítésén fáradozzon inkább, mintsem a széthúzás növelésén, a meglévő árkok mélyítésén. S ez, éppen a közös hagyományok, a nemzeti múlt, akár a leginkább vitatott 20. század felől is talán még mindig célravezetőbb lehetne, mint az aktuálpolitikai kérdésekben való megegyezéskeresés terén. Például a magyar közélet centrumában álló szellemi, politikai erőknél miért ne lehetne kompromisszumra jutniuk a 20. század akár legneuralgikusabb kérdéseiben is. Például effajta értelmezésekkel és megfogalmazásokkal: a korabeli nagyhatalmak által ránk kényszerített trianoni békediktátum olyan igazságtalan és jóvátehetetlen nemzeti tragédiánk, amelynek bekövetkezéséhez a korábbi és korabeli magyar hatalmi elit vétkes politikája is hozzájárult; a német politikai vezetés által elrendelt és levezényelt holokauszt olyan igazságtalan és jóvátehetetlen nemzeti tragédiánk, amelynek bekövetkezéséhez a korábbi és korabeli magyar hatalmi elit vétkes politikája és magyar állampolgárok bűnös közreműködése is hozzájárult; az 1956-os forradalom és szabadságharc (minden ellentmondásával együtt is) a magyar történelem legdicsőbb napjai közé tartozik, a nemzeti közösség újjászületésének szép példája, a szovjetek általi leverése olyan igazságtalan és jóvátehetetlen nemzeti tragédiánk, amely korabeli magyar politikai erők és állampolgárok közreműködése nélkül így nem történhetett volna meg stb. Nem is értem, hogy az arra hivatott intézmények, elsőként a Magyar Tudományos Akadémia, miért nem tettek még kísérletet hasonló értelmezések megfogalmazására, amelyekkel elősegíthetnék a nemzeti közmegegyezést, a nemzet közösségének létrejöttét legalább a múltra vonatkozóan.

A jobb magyarrá válás fentebb említett, mai lehetőségét talán az is jelenthetné, ha ki-ki a maga módján igyekezne hozzájárulni a korszerűbb, összetettebb nemzetudathoz és a realisabb, kritikusabb nemzeti önismerethez.

Ez a kérdés

■ A Jóisten nem nemzetről, inkább népről beszél. Definíciója egyszerű: akinek ő az istene, az az ő a népe. GOJ KADOS, a szent nép. Legalábbis így áll Mózes könyvében. Miért nem a Jóisten írta az egész Bibliát?! Tudott írni, hiszen a kőtáblákra saját ujjával rötta a Tízparancsolatot. Lehetett volna bővebb is: a részletekben van elásva az Ürdöng, onnan bújik elő, mint eső után a bolondgomba. A földre szállt Isten, Jézus is csupán egyszer folyamodott az íráshoz. Amit írt, a porba írta. Nyilván jelképnek szánta, mármint a port. Mintha az ismert közmondást szerette volna ekképp kiigazítani: a szó elszáll, de az írás, ha megmarad, sokkal rosszabb. Hogy mit írt a porba, nem találgtják az evangéliumok. Az idősebb Peter Brueghel megfestette a jelenetet: a farizeusok odaállítanak Jézus elé egy asszonyt, aki állítólag megcsalta a férjét. Kérik, hogy ítélkezzék felette. Jézus sokáig nem szól semmit, miközben valamiket beleír a porba, majd azt mondja a farizeusoknak, hogy aki nem bűnös, az vesse az asszonyra az első követ. Brueghel képén kiolvashatók a porba írt szavak: DIE SONDER SONDE IS DIE. Flamandul ez annyit tesz: Aki közületek nem bűnös, az... Hogy olvasható legyen-e és milyen nyelven szóljon az a néhány porba írt szó, nyilván sokat meditálhatott Brueghel. De az is lehet, hogy nem.

Mózesnél a nép még GOJ volt, később a szó jelentést váltott, és egyre inkább azokat a zsidókat jelentette, akik nem voltak igazi zsidók. Ami megint arra utal, hogy nincsenek kőbe véshető parancsolatok, mert nincs egyjelentésű nyelv, amin a parancsolat megfogalmazható volna. Nincs egyetlen olyan szó sem, ami a parancsolatot, e felemás jelentésű, már-már rosszarcú szót helyettesítené, megadva az esélyt, hogy ne tegyük tönkre a szóval azt, amit mondani szeretnénk. Isten szent népétől a gój motorosokig perverz virtuozitással mutatkozik meg a szó paradoxona.

(Van egy Jézuséhoz hasonló jelenet az *Ulysses*ben is. Leopold Bloom a távolabb napozó Gerty Mc Dowellnak a homokba írja üzenetét, amiből annyi marad: I AM A... a többit elmossa a víz.)

Jézus író volt megírt opusok nélkül is. A porba írt, cáfolva saját megcáfolhatatlanságát. És ugyancsak megerősítette írótságát, amikor egy másik jelenetben azt mondta, azért jött, hogy a vakot látóvá tegye, a látót pedig vakká.

*

Tavaly jelent meg az *Édes hazám* című antológia, kortárs közéleti versekkel. Több mint hatvan költő harmadfélszáz verse foglalkozik a közélettel, ezen belül nemzettel, hazával, demokráciával, hatalommal, történelemmel, politikával. Nem új keletű ez a költészet, inkább csak új divatú, aminek kialakulásában Kemény István versének, illetve a rá feleletként elhangzott verseknek és a versek nyomában kialakult vitáknak szokás elsődleges szerepet tulajdonítani.

Kemény versében a haza öreg néni, aki gyűlöletbe burkolózva akar élni még ezer évig. Vajon miféle gondolatnak van ilyen víziója? Kinek a mihez való viszonya szülte a költői képet? Érzékelhetően öreg és poros ez a viszony, pontosabban a viszonyt megfogalmazó nyelv. Legalábbis erre utal az antológia legtöbb verse, a sokféle szójáték, szótörzés, az igazgatás, amivel a szavak illeszkedésén, képeken és szókapcsolatokon *köll* frissíteni. Mintha elfogynának a szavak... „Hazám, kiírtam már magam, / s ha olykor dinnyehéj nyomán, / verses lovam megszattam, / novell kéne s inkább román, / vagy tán egészen az...”

Van persze komolyság is, transzcendens, súlyos ezer év, ezer év terhelve vállakban valódi fájdalom, van sírva vigadás, bűn és fátum. Ha összehasonlítjuk korábbi antológiákkal (*Tűz-tánc* – 1958), *A magyar valóság versei* – 1966), kiderül, alig változott a hang, legfeljebb kevesebb a propaganda és a falanszter, és több a groteszk, az irónia. Petőfi és Ady leginkább, de József Attila is, na és Illyés Gyula, vagyis hangsúlyozottan „19. századi” filing... „Magyar sors”, „Trianon”, „haza magasban és mélyben”... Az *Édes hazám* antológiából előlépő költő nem is költő, hanem sámán, sámán és homeless, bohóc és guru. Ócskaság, mondja az életre, ócskaság, de mégis szép... Ez persze lehet nála irónia is. De nem mindig van kedve ironizálni. Elvonul, máskor meg egyenesen ereszd el a hajam módon viselkedik. Apátiába rejti hiperaktivitását. Vagy fordítva. Öreg, illetve öreg, de fiatalnak képzei magát, slam-formákkal kísérletezik, narancsszínű nadrágban, lila pólóban járkal. Európáról legfeljebb egy Schengen-es szójáték jut eszébe, vagy szivarfüstben, évig érő kürtőkalapban a koncon osztózkodó társaság meg a „rothadó kapitalizmus”. Szeret demonstrálni, olykor tüntetésekről küld riportot. Önképét a pozitív és negatív sztereotípiák egyszerű és kényelmes rendszerének használatával rajzolja meg. „Sehonnai beteg ember”, aki „a kopott kabátot zizzenő dzsogingra cseréli”... Publicisztikát ír, nem közéletit, hanem közérzetit.

*

Weöres, amikor a nemzeti költészetről kérdezték, azzal felelt, hogy a nemzet romantikus fogalom, a Junges Deutschland termelte ki, Schelling és kortársai, és ennek a német romantikának a hatására alakult ki a magyar nemzetfogalom is, de ennek már vége, ideje volna túllépni rajta.

Mifelénk sokan mondták már, én vagyok a te urad, te vagy az én népem. Mifelénk sok mindenre felesküdték már a népek. A legújabb magyar alkotmány preambulummal kezdődik (később „nemzeti hitvallás” lett a neve), ennek első mondata: „Mi, a magyar nemzet tagjai...” Az alkotmány első cikkelye pedig így szól: „Hazánk neve Magyarország.” Elbizonytalanító kezdés, ugyanis a „mi” először a nemzet nevében szól, aztán a magyarországi honfiak nevében, ami nem teszi egyértelművé, kik tagjai a nemzetnek, és *kik hazájának Magyarország a neve*.

A német alkotmány első cikkelye kijelenti, hogy az emberi méltóság a legfontosabb! „Das Würde des Menschen ist unantastbar” – érinthetetlen. És az állam köteles ezt a méltóságot tiszteletben tartani és óvni. „Achten und schützen.” Ez messzeemenően egyezik azzal a Habermas által megfogalmazott korszakos gondolattal, amely elveti a nemzet etnikai meghatározását, és azt mondja, *a nemzet demokráciát építő közösség*. Mindenki tagja lehet, aki demokráciában akar élni. Korszakos és vonzó gondolat. Van benne valami optimizmus, amire minden embernek szüksége van. Van benne távlatosság, amire szintén szüksége van mindenkinek. Benne van minde nélkül az emberi közösség, amely képes osztani birtokán és örökségén, az egész földgolyón, a grönlandi Éden-öböl csodazöld mezőitől a Szahara szédítő illatú homokdűnéin, a vándormadaraknak otthont adó szigetek szél barázdálta sziklafalain át az alföldek selyemfű legelőiig... Tiszteli és óvja az emberi szabadságot, amely egyedül alkalmas megjeleníteni az ember vízióját önmagáról.

*

2009-ben a *Le Nouvel Observateur* vitára hívott két sztárfilozófust. A beszélgetés témája a nemzet volt. A vitára a szerkesztőségben került sor, a vita szövegét a lap október 17-i számában közzélték. Alain Finkielkraut kezdi, azzal indít, hogy idéz egy Ernest Renan mondást, miszerint az emberiség történelme nem zoológia. Majd a hagyományról beszél. Alain Badiou első megszólalásában rögtön rákérdez a vita körül-

ményeire, és kifejti, nem véletlenül foglalkozik ezzel mostanában a Sarkozy-apparátus. Mi a nemzet? Ki az igazi francia? Ki nem az? E kérdésekre születtek már feleletek, sőt törvények is: a zsidók és az idegenek nem jó franciák. Aki kérdez, annak tudnia kell, hogy a válasz eldöntheti, ki tagja a nemzetnek, ki nem. És innen kezdve hiába érvel Finkielkraut a nemzeti identitás meghatározásának szükségességével, a hagyománnyal, az emlékekkel, a kulturális örökséggel, a francia lélekkel, Badiou nem tágít: szerinte a nemzeti örökség felemás dolog, mert van, amit el lehet fogadni belőle, és van, amit nem lehet. Gondoljunk csupán a kereszténységre, nem lehet azonosulni a keresztes háborúkkal vagy az inkvizícióval. Erre Finkielkraut egy újabb idézettel felel, jelezve, hogy a kereszténységnek sok ellensége volt, és sokan akarták megsemmisíteni. Ez az okfejtés, mondja Badiou, nagyon szűk sávban érvényes, ráadásul legitimálja az erőszakot. A nemzet, összegez Badiou – miközben a fényképek tanúsága szerint Finkielkraut a tenyerébe ejti arcát –, a nemzet eleve rasszista fogalom, aki a nemzeti identitást erőlteti, előbb-utóbb fasisztává válhat, maga Finkielkraut is feleszmélhet egyszer, hogy az újjáéledő fasizmus elősegítője volt.

*

Bármilyen létre tud hozni egy közösséget. Egy hevenyészve összeütött vagy éppen séggel nagy gonddal létrehozott alkotmány... Egy misztikus történet... Egy zászló... Egy sztereotípiá... Bármiben lehet hinni. Akár abban is, hogy a murok nem léteznek, csak a sárgarépa. Csak elégszer kell hangoztatni. Egyetlen kérdés létre tud hozni egy közösséget. Akár egy egész nemzetet is. Nemzet lehet azokból, akik kitartóan és folyamatosan ugyanazt a kérdést teszik fel maguknak, észrevétlenül bezáródva a kérdés vasrácsai mögé.

ERŐS VILMOS

A MODERN OSZTRÁK TÖRTÉNETÍRÁS VÁZLATA

■ Természetesen az osztrák történetírás nem tartozik a kelet-európai történetírás-hoz, ugyanakkor mindenképpen ki kell térnünk utóbbira röviden, mert egyfajta támpontot adhat az előbbi értékeléséhez, az osztrák történetírásnak ugyanis számos kelet-európai vonatkozása van (pl. a következőkben említendő Kelet-Európa-kutatások) sőt a magyar történetírás egyfajta összehasonlító vizsgálatához is bizonyos mércének tekinthető.¹

Az osztrák történetírás hasonló a kelet-európai történetírás-hoz abban, hogy számos vonatkozásban követte a nyugat-európaiakat, bár bizonyos esetekben (főként a 19. században) az élenjáró német történetírással szinte karöltve fejlődött.

A középkori előzmények után (pl. Troppai Márton, Thomas Ebendorfer)² a 16–18. században itt is megfigyelhető a forrásgyűjtő, erudita irányzat megjelenése, azaz megkezdődött a történetírás egyfajta tudományos művelése.³ A 18. században különösen jelentős volt az ún. bécsi kameralisták működése, akik (Turgot-hoz, Quesney-hez, a fiziokratákhoz hasonlóan) praktikus okokból, közgazdasági, statisztikai, demográfiai szempontból érdeklődtek a múlt kérdései iránt.⁴

A 19. században, különösen annak második felében, az osztrák historiográfia is nagy lépésekkel haladt a történetírás professzionalizálódása irányában, magától értetődően itt is (sőt itt elsősorban a térségben) rankei minták alapján. Megkezdődött a – mindenképpent a Habsburg-ház történetére vonatkozó – forrásanyag összegyűjtése, amelynek során nagy mennyiségben adták ki immár módszereken a korábbi osztrák történelemre vonatkozó okleveles, elbeszélő és akta jellegű forrásokat.⁵ (*Fontes Rerum Austriacarum*, *Monumenta Habsburgiensis*⁶, számos anyag a *Monumenta Germaniae Historica*-ban, s az újkori anyag feldolgozására jött létre a

20. század elején a *Comission für die neuere Geschichte Österreichs*.⁷) Az intézményesülésnek igen jelentős összetevője volt itt is a szemináriumi rendszer kialakulása, amely az elsődleges forrásokkal való bánni tudás, azaz mindenképpent a segéd tudományokban való jártasság elsajátításának volt a kerete/intézménye. A legjelentősebb ilyen jellegű intézmény azonban (az École des Chartes-hoz hasonlóan) egyetemen kívül működött. A híres Institut für die österreichische Geschichtsforschung-ról van szó, amelyet Th. Sickel alapított 1854-ben, s amely a szakszerű forráskritika, a segéd tudományokban (főként diplomatika, de paleográfia, genealógia stb. is) való jártasság elsajátításának intézménye volt, ahol a későbbiekben több/számos magyar és kelet-európai (lengyel, cseh, román) történész is megismerkedett a történészi munka alapjaival. Az intézet fő kiadványa az első szakszerűen szerkesztett (máig is a legjelentősebb) osztrák történészfolyóirat, a *Mitteilungen des Instituts für die österreichische Geschichtsforschung* (MIÖG) volt,⁸ amely a *Historische Zeitschrift* mintájára jött létre, és szakszerű, lábjegyzetekkel ellátott tanulmányokat közölt az osztrák és az európai történelemről, tájékoztatott a külföldi történeti irodalomról, forrásokat és recenziókat közölt, s részben itt lehetett lefolytatni az osztrák történetírás különböző kérdéseivel összefüggő vitákat.⁹

Igen lényeges elem volt az osztrák történetírásban is a specializáció megjelenése, amelynek persze voltak már előzményei, hiszen Hammer Purgstall már a 19. század első felében az orientalisztika, illetve a turkológia európai hírnevű meszterének számított.¹⁰ A század utolsó harmadában azután szintén európai hírnevet szerzett az osztrák diplomáciatörténet (Friedjung, A. Huber, A. Helfert, A. von

Arneht, A. Springer, F. Krones¹¹), de főképpen például a balkanisztika, illetve pl. Jirecek, aki a modern bulgarisztika egyik megalapítójának tekinthető,¹² vagy a magyar szempontból is igen jelentősnek számító gazdaságtörténet (Roscher, Inama Sternegg), sőt az egyháztörténet (Pastor) is.¹³

Természetesen az osztrák professzionális történetírásnak is voltak ideológiai felhangjai, hiszen döntő szempont a politikatörténet (a rankei „Primat der Aussenpolitik” volt), s alapvető kérdés a nemzeti szuverenitás problémája,¹⁴ azaz a történészeknek mindenekelőtt az egységes – alkalmanként nagy – osztrák nemzet kialakulásához kellett municiót szolgáltatniuk, amelyben döntő szerepet kaptak a nagy uralkodók (de Savoyai Jenő is,¹⁵) alapvető volt a katolikus szempont érvényesítése, illetve pl. a nemzeti/rendi függetlenségi mozgalmak (cseh, lengyel, magyar) elítélése. Ebből a szempontból igen jellemző a korábban már tárgyalt Sybel–Ficker-vita,¹⁶ amelyben utóbbi a középkori Német-római Császárság itáliai politikáját pozitívan értékelte, mert ebben a Habsburg-univerzalizmus egyfajta előképét látta, s mindezzel a német egység nagynémet, azaz Habsburg vezetéssel történő megvalósításáért tört lándzsát.¹⁷

A két világháború közötti osztrák történetírás (amely persze ekkor jelentős mértékben más kereteket kapott és átalakult)¹⁸ egyik legfontosabb, de mindenképpen sajátos irányzata az ún. „gesamtdeutsch” történetírás/történetfelfogás volt.¹⁹ A „gesamtdeutsch” történetfelfogás lényegében a „kisnémet” (Sybel) és a nagynémet (Ficker) történetírás egyfajta ötvözéséből jött létre, s nyilvánvaló politikai célja a porosz és Habsburg ellentétek meghaladása, a német nagyhatalmi törekvések megalapozása volt. Ennek jegyében²⁰ alapvetően pozitívan ítélte meg a Habsburgok szerepét a német történelemben, de a „Drang nach Osten”-t, vagyis a poroszok által is képviselt kelet-európai gyarmatosítást, valamint 1866-ot, illetve a német egyesítés porosz vezetésével történő megvalósítását sem bírálta. Fontos eleme volt a felfogásnak az ún. Mittel-Európa gondolat²¹, amelynek képviselői az első világháború alatt inkább a megegyezéssel béke híveiként kívántak politizálni (Verständigungsrieden), a közép-európai államok szövetségét és egymásrautaltságát hangsúlyozták, és nem ragaszkodtak mindebben feltétlenül a kizárólagos német vezető szerephez.

Hangsúlyozni kell mindezzel együtt, hogy talán ebben az időszakban az osztrák történetírás egyfajta „szellemtörténeti” korszakáról is beszélhetünk. Mindezt alátámasztja maga Srbik is – az ún. „gesamtdeutsch” történetírás vezető személyisége²² –, aki fiatal korában mindegyik diplomácia- és eszmetörténeti kérdésekkel foglalkozott. Igen jelentős, nagy visszhangot kiváltó műve az első világháború után a háromkötetes Metternich-életrajza,²³ amely a konzervatív politikust alapvetően megértően, rokonszenvvel, pozitív színekkel ábrázolja, ami magában rejtje a politikai nézeteivel való azonosulást is (tehát a Habsburg- és katolikus szempontok érvényesítését.) Srbik az Anschluss, illetve a náci hatalomátvétel után politikai szerepet is vállalt (ekkor fogalmazza meg tulajdonképpen a „gesamtdeutsch” történetfelfogás lényegét is), a német akadémia elnöke lett.²⁴ A háború után írta meg a máig is alapvetőnek tekinthető *Geist und Geschichte vom deutschen Humanismus bis zur Gegenwart* című historiográfiai összefoglalását,²⁵ amely a 15. századtól kezdődően foglalja össze a német történetírás és történeti gondolkodás történetét. Ebben különösen pozitív szerepet kap Ranke, a két világháború közötti szellemtörténet, de a népiégtörténet, a „Volkstumskunde” is.

A szellemtörténeti szemléletet képviseli az osztrák történetírásban természetesen az ún. osztrák művészettörténeti iskola – Alois Riegl, M. Dvorak, E. Panovsky, Sedlmayer stb.²⁶ –, amelynek fő érdeme (amint erről már korábban esett szó) pl. a művészettörténeti, világnézeti korszakok fogalmi, „ideáltipikus” elkülönítése – pl. gótika, reneszánsz, barokk –, s ebben jelentős sajátosságnak tekinthető az ún. osztrák barokkról szóló felfogás, amely ezt a korszakot különösen pozitívnak értékelte.²⁷ Hiszen – a nézet képviselői szerint – ez reprezentálja az alapvető osztrák szellemiséget, amely a katolicizmus túlsúlyán, a társadalmi hierarchia elismerésén, a tekintélyelv dominanciáján alapul.²⁸

A szellemtörténet mellett persze igen jelentős egyéb iskolák, irányzatok is voltak a két világháború közötti osztrák történetírásban. Így például a „Volkstumskunde”, a népiégtörténet egyfajta változata,²⁹ amelyet Helbok képviselt a legerőteljesebben,³⁰ de nem lehet kétséges az irányzattal való rokonsága Otto Brunnernek³¹ sem, aki a huszadik század

egyik legjelentősebb medievistájának tekinthető. Viszont *Land und Herrschaft* című munkája³² a maga „Hausmacht” koncepciójával (amely földesúr és alattvalók kölcsönös egymásra utaltságát, „közösségi” és patriarkális viszonyát állította a középpontba) a társadalmi és osztályelleneteket kizáró, ún. „népi” szemlélet retorikai apparátusával élt. Kevésbé tekinthető a Volkstumskunde képviselőjének, ugyanakkor annak számos módszertani törekvésével rokonítható a másik igen híres medievista, Alphons Dopsch,³³ aki gazdaságtörténettel, kormányzattörténettel és településtörténettel foglalkozott elsősorban. Leghíresebb, az európai város-történetet alapvetően befolyásoló tézise, az ún. kontinuitásteória. Ezek szerint az európai városok kialakulásának legfontosabb alapja a római (a Római Birodalom által alapított) városok folytatása volt, azaz ez azokon a területeken fejlődött/ment végbe leginkább, amelyek korábban római fennhatóság alá tartoztak (mindenekelőtt tehát Nyugat-Európában).³⁴⁻³⁵

A második világháború után magától értetődően szintén több irányzat bontakozott ki az osztrák történetírásban, amelyek közül több bizonyos kontinuitást jelentett a két világháború közötti korszakkal is,³⁶ illetve amelyek részben leképezései a háború utáni politikai viszonyoknak is. Jelentős újdonság volt viszont a marxizmus erőteljesebb jelenléte. Ez különösen a teoretikus Ernst Fischer (Lukács Györggyel szemben az avantgárd pozitívabb értékelője) és Pfitzer munkáiban jutott kifejezésre.³⁷ Náluk lényegesen nagyobb hatású (és jelentőségű) a hagyományos historizmushoz sok tekintetben közel álló Hans Kohn, Robert Kann,³⁸ E. Hasslinger, illetve Friedrich Engel-Jánosi történetírói tevékenysége.³⁹ Közös jellemzőjük volt a társadalomtörténeti, illetve szociológiai jelenségek iránti nagyfokú közömbösség, az állami-hatalmi, valamint politikai, eszmetörténeti problémák iránti (vagy főként a nacionalizmus) iránti különös érdeklődés s mindezek felül – illetve mindezzel szoros összefüggésben – az inkább a hermeneutikához közelebb álló módszer. Meineckéhez és pl. F. Chabod-hoz hasonlóan új elem náluk az állami-nemzeti szempontoknak bizonyos európai, univerzalista szempontokból való megközelítése, azaz az egyes országok (Ausztria) „államrezonját” az európai (mindenekelőtt nyugat-európai) közösség

értékeivel kívánták kibékíteni, összhangba hozni egy nyilvánvaló antikommunizmus és szovjetellenesség jegyében. Sok vonatkozásban kiemelkedik közülük F. Engel Jánosi munkássága, aki a német historizmus kialakulásának pazar eszmetörténeti elemzését adja, s ebben – többek között – Schillernek, Humboldtnek, Goethe-nek, Nietzsche-nek és Schopenhauernek tulajdonít nagy jelentőséget (persze az obligát Hegel és Ranke mellett).⁴⁰

Jelen van a hagyományos értelemben vett s időnként nacionalista felhangokkal telített politikai eseménytörténet is, amely különösen Fellner, Zöllner⁴¹ munkáiban vagy az 1970-es években alapított jelenkor-történeti intézet (Institut für Zeitgeschichte) tevékenységében/kutatásaiban jut kifejezésre. Utóbbi – nyugat-európai társaihoz hasonlóan – különösen az osztrák keresztényszocializmus, a két világháború közötti baloldali mozgalmak, az antiszemitizmus, a hidegháború stb. kérdéseivel foglalkozik elsősorban.⁴²

Az eszmetörténeti irány mellett a háború utáni osztrák történetírás legjelentősebb, európai mércével is számon tartott irányzata a társadalomtörténeti iskola, amely mindenekelőtt Werner Mitterauer történeti-demográfiai munkáiban, E. Hanisch vagy Bobek kutatásaiban jut kifejezésre.⁴³ Megközelítésükre jellemző a strukturális szempontokat érvényesítő, modelleket alkalmazó, a rokon tudományok (pl. földrajz Bobek esetében) eredményeire nagymértékben támaszkodó, a hagyományos diplomáciatörténeti forrásanyagot „felülíró” (azaz kvantitatív-statisztikai forrásokat használó) megközelítés, amely viszont kevésbé épít a Fischeréknél megfigyelhető doktrinális marxizmusra; sőt – pl. E. Hanisch esetében⁴⁴ – kifejezetten katolikus-etikai értékrendszerrel telített. Különösen is kiemelkedik közülük a strukturális történeti demográfia Európa-szerte ismert reprezentánsa, W. Mitterauer, aki P. Laslett ismert (itt korábban tárgyalt) tézisért vetette alá falszifikációs próbának, s bizonyította be, hogy a cambridge-i professzor által felállított családmodell kelet-nyugati vonala nem egészen ott húzódik, ahol eredetileg feltételezték.⁴⁵

Az 1980–90-es években jelentkeznek az osztrák történetírásban a „nyelvi fordulat”, illetve a posztmodern történetírás elemei. Megjelenik például a par excellence gendertörténelem, amelynek

az 1990-es évektől kezdődően külön folyóirata is működik *L'homme* címmel,⁴⁶ s amely – egyéb nyugat-európai társaihoz hasonlóan – nagy figyelmet fordít az eddig ismeretlen női problematika megjelenítésére, akár a történetírók vagy a nemzetépítők között is. Emellett a társadalomtörténeti megközelítéssel sok tekintetben merészen szakító, az új kultúrtörténet szempontjait érvényesítő történetírói attitűd figyelhető meg pl. Csáky Moritz, Brigitte Hamann,⁴⁷ Karl Vocelka, Edith Saurer, Herta Nagl-Docekal és mások műveiben,⁴⁸ akik strukturális (és persze eszme- vagy politikátörténeti) szempontok helyett inkább történeti antropológiai megközelítésűek, azaz tárgyuk inkább a mindennapi, esetenként népi kultúra, a lakás, öltözködés, mentalitás, mítoszok stb. Mindez az eseménytörténeti, elbeszélő történetírás visszatértét vagy

kvalitatív források (naplók, levelek, emlékiratok, naptárak, képeslapok, de akár szakácskönyv is) rehabilitálását jelenti. Különösen is ki lehet emelni ezek közül (ma már embléma) Csáky Moritznak a századforduló (19–20. század) bécsi kultúrájáról írott könyvét,⁴⁹ amelyben a Bécsre (és a Monarchiára) oly jellemző „operettkultuszt” veszi górcső alá. Ebben az Annales módszereivel elméletileg is tudatosan szembeszegülve írja le, hogy az operett által megjelenített „multikulturalizmus” (az pl., hogy a magas politika és kultúra által hierarchizált, háttérbe szorított, sőt lenézett, alacsonyabb rendű – balkáni, cigány – melódiák/zenei világ, azaz kultúra a „salade bowl”-hoz hasonlóan egyenértékűen, a közös kultúrát gazdagítva és színeve jelenik meg bennük) a Monarchia egyik legfőbb jellemvonása, sőt fennállásának egyik alapja is volt.⁵⁰

■ JEGYZETEK

1. Az osztrák történetírásról vö. K. von Ottenthal: *Autriche*. In: *Histoire et historiens depuis cinquante ans*. I–II. (Méthodes, organisation et résultats du travail historique de 1876 à 1926.) Librairie Félix Alcan, Paris, 1927. 39–50; Alphons Lhotsky: *Österreichische Historiographie*. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1962; Fritz Fellner: *Geschichtsschreibung und nationale Identität. Probleme und Leistungen der österreichischen Geschichtswissenschaft*. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 2002; Fritz Fellner und Doris A. Corradini: *Österreichische Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert*. (Ein biographisch-bibliographisches Lexikon.) Böhlau Verlag, Wien, 2006; Erich Zöllner: *Probleme und Aufgaben der österreichischen Geschichtsforschung*. (Ausgewählte Aufsätze.) Herausgegeben von Heide Dienst und Gernot Heiss. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1984; Heiss Gernot: *Im „Reich der Unbegreiflichkeiten“. Historiker als Konstrukteure Österreichs*. Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften 1996. 4. sz. 455–478; Gudrun Exner: *Austria*. In: *Atlas of European Historiography*. (The Making of a Profession.) Edited by Ilaria Porciani and Lutz Raphael. Palgrave Macmillan, New York, 2010. 146–148. (Uo. további irodalom is.); *Beiträge zur Bevölkerung- und Sozialgeschichte Österreichs*. (Herausgegeben von Heimold Helczmanovszki.) Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1973; Az osztrák eszmetörténet kérdéseiről általában vö. Nyíri Kristóf: *A Monarchia szellemi életéről*. (Filozófiatörténeti tanulmányok.) Gondolat, Bp., 1980; Uő: *Európa szélén*. (Eszmetörténeti vázlatok.) Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1986.
2. Vö. Lhotsky: i.m., valamint Thomas Ebendorfer: *Chronica regum Romanorum*. VI–VII. Innsbruck, 1890–1894. 38–222.
3. Anna Coreth: *Österreichische Geschichtsschreibung in der Barockzeit 1620–1740*. Wien, 1950.
4. A kamaralisták mellett ki lehet emelni a kritikai történetírás erudita képviselőit is, pl. Pezt, Kollár Ádámot vagy Johannes Schwandnert. Vö. Hieronymus Pez: *Scriptores rerum Austriacarum veteres et genuini*. Leipzig, 1721–1725; *Rerum Austriacarum scriptores*. Hrg. von A. Rauch. Wien, 1793–1794. Kollárhoz pl. Szalay László: *Kollár Ádám Ferenc mint jogtudós*. In: Uő: *Válogatott történeti tanulmányok*. Szerkesztette Soós István. Osiris Kiadó, Bp., 2000. 145–157; Johannes Georgius Schwandner: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini, partim primum ex tenebris eruti partim antehac quidem editi*. I. Vindobonae, Kraus, 1746; a kamaralistákról (Sonnenfels, Justi) vö. Madarász Aladár: *Kamaralizmus, történelmi iskola, osztrák gazdaságtan*. Három vázlat a német és osztrák közgazdasági diskurzus történetéből. *Közgazdasági Szemle* XLIX. évf. 2002. Október. 838–857.
5. Vö. Gudrun Exner: *Austria; Fontes rerum Austriacarum*. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Historische Kommission. K. K. Hof- und Staats-Druckerei, Wien, 1901.
6. Ua.
7. Vö. Fellner: *Geschichtsschreibung und nationale Identität*.
8. Vö. Alphons Lhotsky: *Geschichte des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 1854–1954*. Festgabe zur Hundert-Jahr-Feier des Instituts. Böhlau Verlag, Graz–Köln, 1954.
9. Vö. Heinrich Friedjung: *Ein österreichischer Ahner der „Oral History“*. In: Fritz Fellner: *Geschichtsschreibung und nationale Identität*. 293–322.
10. Vö. Hammer Purgstall: *Geschichte des osmanischen Reiches*. 10. Pest, 1827–33.
11. Vö. Alfonz Huber: *Ausustria története*. I–III. MTA, Bp., 1901; Henrik Friedjung: *Harcz a német hegemoniáért (1859–1866)*. MTA, Bp., 1903; Alfred Ritter von Arneth: *Geschichte Maria Theresia's*. Wien, 1879; Anton Springer: *Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden 1809*. I–II. Verlag von S.

- Hirzel, Leipzig, 1865; Franz Krones: *Österreichische Geschichte*. II. (Vom Tode Albrechts II. bis zum Tode des Kaisers Matthias 1439-1619. Berlin und Leipzig, 1915.
12. Vö. Walter Leitsch: *East Europeans Studying in Vienna. (1855-1918)*. In: Denis Deletant. 139–156; az osztrák kelet-európai kutatóknak még számos kiváló képviselője említhető ebben az időszakban, pl. Miklositsch, Jagic, Gindely, Kopitar, Rösler stb.; vö. mindezekhez pl. Radu Mărza: *The History of Romanian Slavic Studies*. (From the Beginnings until the First World War) Romanian Academy (Center for Transylvanian Studies).
13. Vö. Lhotsky; i.m., illetve pl. G. P. Gooch: *History and Historians in the Nineteenth Century*. Beacon Press, Boston, 1913.
14. Vö. Joseph Alexander Helfert: *Über Nationalgeschichte und den gegenwärtigen Stand ihrer Pflege in Österreich*. Prag, 1853.
15. Vö. mindezekhez a korábban már említett Arneht monumentális műveit, pl. *Prinz Eugen von Savoyen* (3 vols, ib. 1864); *Geschichte der Maria Theresa* (10 vols, ib. 1863-1879); *Maria Theresa u. Marie Antoinette, ihr Briefwechsel* (1866); *Marie Antoinette, Joseph II and Leopold II ihr Briefwechsel* (1866).
16. Vö. Gottfried Koch: *Der Streit zwischen Sybel und Ficker und die Einschätzung der mittelalterlichen Kaiserpolitik in der modernen Historiographie*. In: *Studien über die deutsche Geschichtswissenschaft* I. 311–336.
17. Az első világháború alatti kérdésekre vö. Günther Ramhardter: *Geschichtswissenschaft und Patriotismus*. (Österreichische Historiker im Weltkrieg 1914-1918). Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1973.
18. Vö. K. von Otenthal: i.m.
19. Vö. Tokody Gyula: *A fasizmuskori osztrák és német történetírás néhány kérdése*. Acta Universitatis Debreceniensis 1966. 131–145.
- Uő: *Der Einfluß der revolutionären Veränderungen nach dem ersten Weltkrieg auf die großdeutsche Geschichtsschreibung*. (Die gesamtdeutsche Geschichtsauffassung.) Egyetemes Történeti Tanulmányok. II. KLTE, Debrecen, 1968. 67–117, valamint Romsics Gergely: *Nép, nemzet, birodalom*. (A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941.) Új Mandátum Könyvkiadó, Bp., 2010; Romsics Gergely: *Mítosz és emlékezet*. (A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában.) L'Harmattan, Bp., 2005.
20. Vö. minderre még pl. Gernot Heiss: *Die „Wiener Schule der Geschichtswissenschaft“ im Nationalsozialismus: „Harmonie kämpfender und Rankescher erkennender Wissenschaft“?* In: Mitchell G. Ash – Wolfram Nieß – Ramon Pils (Hg.): *Geisteswissenschaften im Nationalsozialismus. Das Beispiel der Universität Wien*. Göttingen, 2010. 397–426.
21. Vö. pl. Irinyi Károly: *Mittel-Europa-tervek és az osztrák, magyar politikai gondolkodás*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1973.
22. Vö. még Fritz Fellner: *Heinrich von Srbik – „Urenkelschüler Rankes“*. In: *Geschichtsschreibung und nationale Identität*. 330–345.
23. Vö. Heinrich von Srbik : *Metternich. Der Staatsmann und der Mensch*. I–II. München, 1925; Uő: *Deutsche Einheit. Idee und Wirklichkeit vom Heiligen Reich bis Königgrätz*. I–IV. München, 1935–1942.
24. Fritz Fellner: i.m.
25. Heinrich Ritter von Srbik: *Geist und Geschichte vom deutschen Humanismus bis zur Gegenwart*. I–II. Salzburg–München, 1950.
26. Vö. erről Erős Vilmos: *A szellemtörténet*. Valóság 2008. 5. sz. 20–35, valamint Max Dvorák: *A művészet szemlélete*. Válogatott tanulmányok. Corvina Kiadó, Bp., 1980; Alois Riegl: *Művészettörténeti tanulmányok*. Balassi Kiadó, Bp., 1998; Leo Frobenius: *Afrikai kultúrák*. Válogatott írások. Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1981; pl. Egon Friedell: *Az újkori kultúra története*. I. Holnap Kiadó, Bp., 1998.
27. Vö. Romsics G.: i.m
28. Terjedelmi korlátok miatt itt nincs lehetőség az osztrák történetírással összefüggő olyan kérdések tisztázására, mint pl. ennek az irodalomhoz vagy a filozófiához való viszonya, illetve mindennek ilyen irányú vonatkozásai. Pedig egy Karl Krauss, Hermann Broch vagy éppen Arnold és Stefan Zweig, Franz Werfel és persze a filozófusok, Wittgenstein, Popper, Husserl stb. magától értetődő problémák ebben a vonatkozásban is, Sigmund Freudról nem is beszélve. Mindezt (pl. a történelemhez való viszonyukat elemezve) egy kibővített tanulmányban kívánom elvégezni. Freudtól említették még legalább egy munka (Sigmund Freud: *Rossz közérzet a kultúrában*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1992; irányadók még – természetesen – Nyíri Kristóf említett könyvei.
29. Vö. pl. Hugo Hantsch: *Österreich*.² Tyrolia Verlag, Innsbruck, Wien–München, 1937.
30. Vö.pl. *Die südostdeutsche Volksgrenze*. Der Grenzraum Wien-Pressburg-Radkersburg-Osttirol. In Zusammenarbeit mit Waldemar Wicher, hrsg. von Frierich Heiss. Berlin, 1934. Vö. erről Mályusz Elemér: *A középkori magyarság település- és nemzetiségi politikája*. Lucidus Kiadó, Bp., 2002, passim. Mályusz itt különösen Klebellel vitatkozik a magyar és német(osztrák) nyelvhatár kérdésében.
31. Természetesen meg kell említeni itt a magyarok számára jól ismert Steinackerét is. Vö. Tokody Gyula: *Edmund és Harold Steinacker a német Südostforschungban*. Századok 1997. 677–722, valamint Harold Steinacker: *Volk und Geschichte - Ausgewählte Reden und Aufsätze*. Rudolf M.Rohrer, Brunn–München–Wien, 1943.
32. Vö. Otto Brunner: *Land und Herrschaft*. (Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Südostdeutschlands im Mittelalter) Rudolf Rohr Verlag, Brunn–München–Wien, 1942. Brunnerhez

- legújában Stefan Weiss: *Otto Brunner und das ganze Haus. Die zwei arten der Wirtschaftsgeschichte*. Historische Zeitschrift 2001. 273/1.
33. Vö. Hanna Vollrath: *Alfons Dopsch*. In: Hans-Ulrich Wehler (Hrsg.): *Deutsche Historiker*. VII. Göttingen, 1980. 39–54.
34. Természetesen még számos fontos történetíró megemlíthető – különböző okokból – ebből az időszakból. Így pl. Bibl, Santifaller, Pribram, O. Redlich, Bittner, Zatschek, W. Bauer, Hirsch, Charmatz, Klebel, E. Molden stb. A rokon tudományok közül kiemelhető pl. az antropológia. Vö. mindezekhez a korábbi összefoglalásokon kívül Viktor Bibl: *Kaiser Franz*. (Der letzte römisch-deutsche Kaiser) Johannes Günther Verlag, Leipzig–Wien, 1938; Röss Imre: *Szekfű Gyula, Ernst Molden és az Eötvös Collegium*. In: *Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban*. Szerk. Paksa Rudolf. Argumentum Kiadó–Eötvös Kiadó, Bp., 2007. 17–42; Hugo A. Bernatzik: *Gari Gari*. (Életem és kalandjaim a Felső-Nílus négerei között) Bibliotheca, Bp., 1957.
35. A harmincas években jelentős szerepet játszottak a bécsi egyetemen német származású vendég-professzorok, pl. filozófusok és szociológusok is, akik részben a Volkstumkundéhoz közel álló vendéket képviseltek (Gehlen, Freyer, G. Ipsen stb.).
- Vö. Gernot Heiss: „...wirkliche Möglichkeiten für eine nationalsozialistische Philosophie”? Die Reorganisation der Philosophie (Psychologie und Pädagogik) in Wien 1938 bis 1940. In: Kurt Fischer und Franz Wimmer (Hg.): *Der geistige Anschluß. Philosophie und Politik an der Universität Wien 1930 bis 1950*. Wien, 1993. 130–169.
- Magától értetődő lenne itt még egy kitérő a Habsburg-kérdéssel kapcsolatos irodalomról, ezt azonban említett bővebb tanulmányomban kívánom elvégezni. Vö. legújában minderről pl. Werner Suppanz: *Supranationality and National Overlaps: The Habsburg Monarchy in Austrian Historiography after 1918*. In: *Disputed territories and Shared Pasts*. Edited by Tibor Frank and Frank Hadler. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2011. 66–91.
36. Vö. Barta István: *Az osztrák történetírás a második világháború után*. Századok 1947. 178–191. illetve pl. Gernot Heiss: *Von der gesamtdeutschen zur europäischen Perspektive? Die mittlere, neuere und österreichische Geschichte, sowie die Wirtschafts- und Sozialgeschichte an der Universität Wien 1945–1955*. In: M. Grandner – G. Heiss – O. Rathkolb (Hg.): *Zukunft mit Altlasten. Die Universität Wien 1945 bis 1955*. Querschnitte 19, Wien–Innsbruck, 2005. 189–210.
37. Vö. Pavel Kolar: *Rewriting National History in Post-War Central Europe: Marxist Syntheses of Austrian and Czechoslovak History as New National Master Narratives*. In: *Nationalizing the Past (Historians as Nation Builders in Modern Europe)* Edited by Stefan Berger and Chris Lorenz. Palgrave Macmillan, 2010. 319–340.
38. Mérei Gyula: *A „nemzetekfölötti állam” eszméje a nyugatnémet és az osztrák burzsoá történetírásban*. Századok 1962. 1–2. sz. 150–182.
39. Vö. Friedrich Engel-Janosi: *Die Wahrheit der Geschichte*. Versuche zur Geschichtsschreibung in der Neuzeit. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1973.
40. Egyéb művei közül megemlíthető pl. *Österreich und der Vatikan. 1846–1918*. I–II. Styria, Graz, 1958–1960.
41. Vö. Erich Zöllner: *Ausztria története*. Osiris Kiadó, Bp., 2000.
42. Vö. Gerhard Botz: „Eine neue Welt, warum nicht eine neue Geschichte.” Österreichische Zeitgeschichte am Ende ihres Jahrhunderts. Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften 1990. 1. sz. 49–76.
43. Vö. pl. *Beitraege zur Bevölkerungs- und Sozialgeschichte Österreichs*. Hrsg. Heimold Helczmanovszki. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1973. Benne Hans Bobek: *Der Beitrag der Geographie zur Bevölkerungs- und Sozialforschung in Österreich*. 19–28, valamint Michael Mitterauer: *Zur Familienstruktur in Laendlichen Gebieten Österreichs im 17. Jahrhundert*. Uo. 167–222
44. Vö. *Wiener Wege der Sozialgeschichte. Themen – Perspektiven – Vermittlungen*. Hrsg. Ft. X. Eder–P. Feldbauer – E. Landsteiner Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Universität Wien–Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 1997. Erről ismertetés Halmos Károly: *A társadalomtörténet bécsi útjai*. Klié 1998. 3. sz., valamint pl. E. Hanisch: *Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert*. Uebereuter, Wien, 1994.
45. Természetesen itt is még számos kiváló osztrák történész megemlíthető. Különösen is kiemelném azonban a változatlanul élénk Kelet-Európa-kutatásokat, amelynek Bécsben és Grazban vannak a fő műhelyei. Mindenekelőtt H. Haselsteiner, A. Suppan, Urbanitsch, P. Wandycz, R. Plaschka, korábról Miskolczi Gyula, Gogolák Lajos, P. Wandycz, D. Silagi, újabban U. Brunnbauer nevét említeném meg. Vö. pl. Adam Wandruszka: *Das Haus Habsburg*. (Die Geschichte einer europaischen Dynastie.) Friedrich Vorwerk Verlag, Stuttgart, 1956; Horst Haselsteiner: *Joseph II und die Komitate Ungarns*. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Graz, 1983.
46. Vö. Edith Saurer: *Women's History in Austria*. An Almost Critical Assessment. In: *Austrian History Yearbook*. 1996. 261–287, valamint *20 Jahre L'homme*. Register 1990–2009. Böhlau Verlag, Wien, 2009.
47. Vö. pl. Brigitte Hamann: *Winifried Wagner, avagy Hitler és Bayreuth*. Európa Könyvkiadó, Bp., 2005. Egyéb munkái közül vö. Uő: *Rudolf: a trónörökös és a lázadó*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1990; Uő: *Bécs és Hitler: egy diktátor tanulóévei*. Európa Könyvkiadó, Bp., 2000; Uő: *Erzsébet, Magyarország királynéja*. Fabula, Bp., 1992. Legújában Uő: *Hitlers Edeljude*. Das Leben des Armenarztes Eduard Bloch. Piper, München–Zürich, 2008.

48. Vö. Karl Vocelka: *Glanz und Untergang der höfischen Welt*. Repraesentation, Reform und Reaktion im Habsburgischen Vielvölkerstaat. Ueberreuter, Wien, 2001, valamint Martina Winkelhofer: *Der Alltag des Kaisers*. Franz Joseph und sein Hof. Wien, 2010.

49. Vö. Moritz Csáky: *Az operett ideológiája és a bécsi modernség: kultúrtörténeti tanulmány az osztrák identitásról*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1999.

50. Az 1990-es, 2000-es évek egyik lényeges jelensége még az osztrák emlékeztörténeti kutatások megjelenése. Ebben a legfontosabb jelenségek az ún. Waldheim-affér (még az 1980-as évekből), amikor a volt ENSZ-főtitkáról nyilvánvalóvá vált náci múltja, illetve a Heldenplatz-ügy. Utóbbiban – főleg a híres író, Thomas Bernhard műve kapcsán – az osztrák nemzeti identitás alapkérdései vetődtek fel, azaz hogy mennyiben a náciizmus áldozatai az osztrákok, s mennyiben tevőleges támogatói, sőt oszlopoi a náci rendszernek és ideológiának, amit Hitler 1938-as bevonulásának 50. évfordulóján vált különösen akuttá (amikor is felvetődött, hogy az Anschluss az osztrákok túlnyomó többsége szinte önkívületi állapotban üdvözölte a turisták számára máig nevezetes téren, s a későbbiekben is lelkes híve volt). Vö. mindezekhez Ernst Bruckmüller: *Nation Österreich*. Wien. 1996; Peter Stachel: *Mythos Heldenplatz*. Pichler, Wien, 2002; Robert Menasse: *Ez volt Ausztria*. Összegyűjtött esszék a tulajdonságnélküli országról. Kalligram, Pozsony, 2008; Kurt Waldheim: *Nehéz mesterség*. Éric Rouleau közreműködésével. Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1979; az osztrák emlékeztörténeti kutatásokhoz általában vö. *Memoria Austriae*. Hrsg. Emil Brix – Ernst Bruckmüller – Hannes Stekl. Verlag für Geschichte und Politik, Wien–München, 2004.

LAKATOS ARTUR – FLEISZ KATALIN

KISEBBSÉGI MAGYAR IRODALOM A RÁKOSI-KOR SZEMSZÖGÉBŐL

Összefoglaló diplomáciai jelentés az erdélyi magyar irodalom helyzetéről, 1945–1953

■ Időnként olyan helyről kerülhetnek elő egészen meglepő dokumentumok, ahonnan nem várja az ember. Az alábbiakban közölt referátum, annak ellenére, hogy 1953. május 19-re keltezett, a Magyar Országos Levéltár külügyi, Romániával kapcsolatos dokumentumait tartalmazó dobozok egyikében az 1969-es év dokumentumai között szerepelt.¹ Lehet, hogy véletlenül, ám ez kevésbé valószínű.

A Kádár János nevével fémjelzett budapesti vezetés nem tette közhírré ugyan, de érdeklődve figyelte azt, milyen irányt vesz Románia fejlődése a Ceaușescu-érában. 1969-ben már túlestek az 1968-as csehszlovákiai beavatkozáson, melyben Románia látványosan nem vett részt, valamint magyar vonatkozásban 1968 februárjától már a Magyar Autonóm Tartomány is megszűnt. Ezen események tükrében nem csodálkozhatunk Budapest érdeklődésén, még ha ez diszkrét módon, a csendes adatgyűjtés terén nyilvánult is meg leginkább.² Nemcsak az erdélyi magyarságot érintő aktuális események, hanem az ezek hátterét képező információk is értékesek voltak a budapesti vezetés számára. Ennek alapján nyugodtan gondolhatták a külügyminisztérium tisztviselői, hogy érdemes reaktiválni egy, a Rákosi-korszak legutolsó időszakában keletkezett, a sztálinista retorika szófordulataitól hemzsegő, de máskülönben nagyon komplex, elemzésnek is beillő referátumot az 1945–1953 közötti erdélyi magyar irodalom helyzetéről.

A dokumentumot két különböző, egymást kiegészítő szempontból is érdemes vizsgálni: diplomáciai jelentés és irodalomkritikusi elemzés minőségében. A közigazgatásban és diplomáciában hasz-

nálatos jelentések, referátumok tömörek, összefoglalóak és objektívek kell hogy legyenek, mivel egy hálózaton belül, döntéshozó felettesek számára készülnek. 1953-ban az objektivitásnál jóval nagyobb szerepet kapott az osztályharcos szellem, talán meggyőződésből, talán csak megfelelési szándékból – ma már nehéz lenne kideríteni. Különösen érdekes a Nagy István kegyvesztetté válásáról és a rektori funkcióból történő eltávolításáról szóló rész, hiszen itt nem kimondottan Nagy István irodalmi szerepe fontos, hanem az, hogy a román kommunisták között hatalmi harcok vannak. Az országos politika szempontjából nézve Nagy István csak mellékalkozatnak számít Luka László és Anna Pauker Gheorghiu-Dej által kitervelt bukásában. A jelentés szerzője azonban, egyfajta huszárúgással, Nagy Istvánnak korábban a népi írókkal fenn tartott kapcsolatai következményeként ismerteti a bukást, mintegy legitimálva budapesti főnökeinek a bukaresti vezetés Nagy Istvánt célzó tevékenységét.

Ugyanakkor a dokumentum irodalomkritikai jellege sem elhanyagolható. Manapság újra időszerűnek tűnik a szocialista irodalomról szóló beszéd. A rendszerváltozás utáni évek hallgatásával szemben az európai irodalmakban a szocialista realizmus irodalmára, kritikai beszédmódjára úgy tekintenek mint az eszmei, társadalmi és politikai modernizmus egy szélsőséges időszakára, amely viszont egészen napjainkig is hat. A helyes történeti, sőt irodalomtörténeti hozzáállás tehát nem a szocializmus időszakának elhallgatása, kilúgozása, hanem a folytonosságelvű megközelítés.³ Amennyiben elfogadjuk, hogy az irodalmi-művészeti

irányzatok egymás ellenhatásaiként jöttek létre, a szocialista irodalom beszédmódja nemcsak önmagáról, hanem közvetetten a későbbi irodalmi beszédmódról is közvetít.⁴ Nemcsak az ideologikus értelmezés természetrajzáról kaphatunk átfogó képet, hanem közvetetten az irodalmi folyamatok alakulásáról is. Számos tanulmány foglalkozik azzal, hogy a realizmus, a valóságábrázolás igénye miatt, milyen ideológiai alapokkal terhelten vált sokáig az irodalom meghatározó elvárásává. És persze, hogy az irodalomnak a közvetlen valóságtükrözés alóli felszabadulása miképpen vált a szélsőségesen textuális irányzatok előkészítőjévé.

Az alábbi referátum szándéka szerint a „felszabadulás” utáni erdélyi irodalmat igyekszik közel hozni. Azonban témájából adódik a kérdés: az erdélyiség milyen szerepet kap ebben a fogalmi apparátusban? Tudjuk, a transzszilvanizmus a két világháború közötti sajátosan helyi jellegű, társadalmi és esztétikai szempontokat is magába foglaló kategória, amely az egyén számára etikai felszólításként értendő. Erdélyinek lenni, a transzszilvanista irodalomhoz tartozni egyszerre jelentett átmenetiséget, kívülállást, de rangot, cselekvési formát is. A referátum idejében viszont Erdély történelmi-társadalmi helyzete eltérő képet mutat, s hogy milyen folyamatok mentek ekkor végbe, azal egy sor tanulmány, kötet foglalkozik. Számunkra elsősorban egy ideologikus, hatalmi beszédmód kirajzolódása lehet érdekes. Az például, ahogyan épp a sajátosan transzszilvanista érzelmű szerzőket rekeszti ki a szocialista irodalom kánonjából, úgymint Kós Károlyt, Reményik Sándort, Nyíró Józsefet, valamint a minden politikai és ideológiai kurzustól távol álló Dsida Jenőt. Mondhatnánk: az erdélyiség misztikus, érzelmeken alapuló – azaz nem behatárolható, közvetlenül leírható – kategóriáját nem tűri meg ez a hatalomorientált beszédmód. Az irodalomkritika terén sem megengedőbb, hiszen a polgári érzelmű műbírálattal is elutasításra kerül. Ugyanúgy az arisztokrata Bánffy Miklóst is komoly kritikával illeti a szöveg.

A szöveg egyfajta kanonizációs stratégiáról is képet közvetít. A szocializmus építését szolgáló irodalom ugyanis önnön legitimációs bázisát egy szembeállító-kirekesztő beszédmóddal igyekszik megteremteni. Lényege szerint egységesítő, minden többértelmű, pontosan nem definiálható fogalmat száműzni igyekszik, de

nem tűri a regionális, sokféle hagyomány felé ágazó irodalomfelfogást sem. Márpedig az erdélyi irodalom mélységesen heterogén, sokféle hagyományból merítő: a népies, de a polgári urbánus vonulat, nem kevésbé az arisztokrácia kultúrája egyaránt meghatározó jegyei.

A jelentés jó példája annak, hogy az irodalom regionalizmusában rejlő potenciál hogyan tűnik el az ideologikus beszédmódban. A szocializmus építésének elvárása ugyanúgy meghatározza az erdélyi irodalmat is, mint a magyarországit. Ilyen értelemben valóban egységesít ez a beszédmód – nem véletlen, hogy a dokumentum másik elvárása a magyarországi magyar irodalommal való kapcsolatok megerősítése. Azonban ez a kapcsolat is ideologikus alapokra épül, nem a sajátosságok kiemelésével, hanem azok eltüntetésével.

S ha azt kérdezzük, ez a beszédmód milyen irodalmi vonulathoz kapcsolódva próbálja önmaga legitimitását megeremteni, a Petőfi–Ady–József Attila nevével fémjelzett hagyomány mutatkozik meg. A referátum ezen hármas mentén építi fel azt a vonalat, amelyből a munkásosztály írói származtathatók. Nem elszigetelt jelenségről van itt szó. A magyar irodalomtörténet kommunista átiratában (amely mindenekelőtt Lukács György és Révai József nevéhez fűződik) a „nagy hármas”: Petőfi, Ady és József Attila képviselte a „haladó hagyományt”.⁵ Mindez viszont más alkotók kirekesztésével jár, a haladók, a forradalmiak mellé mindig odaért-hetjük a maradiak táborát is.

Tegyük hozzá, egy olyan legitimációs stratégiáról van itt szó, amelyet a rendszerváltozást követően sem könyvelhetünk el lezártnak. Akár még napjaink politikai csatározásaiban is előfordul; gondoljunk csak arra, az egyes politikai pártok hogyan próbálják egy-egy nagy „előd” említésével önmagukat, mondanivalójukat legitimé tenni.

A fentiek tükrében következzen tehát a dokumentum.

A romániai magyar irodalom helyzete

Politikai Főosztály
Kovács György előadó
TTTKOS
Sík elvtárs,
Rózsa elvtársnő
1953. május 19.

A romániai magyar irodalom a felszabadulás utáni fejlődését tekintve három fő szakaszra osztható:

I. Az 1945–1947-es évek, amelyek az útkeresés, az első kísérletek, tévelygések esztendeinek lehet tekinteni,

II. Az 1948. évi fordulat, amikor az írók csaknem kizárólag a falu felé fordulnak,

III. Az 1949. évi fordulat, amely a romániai magyar irodalom új fejlődési szakaszának kezdetét jelenti.

A felszabadulás előtti évtizedekben Erdélynek megvolt a sajátos, elkülönülő irodalma. De ezen belül különböző áramlatok ütötték fel a fejüket. Ezek között említhető Kós Károly transzilvanista,³⁷ Nyíró József fasiszta, Reményik Sándor misztikus és revizionista, valamint a Dsida Jenő által képviselt kozmopolita irányzat. Amellett, hogy ezek az irányzatok bizonyos vonatkozásban igyekeztek „leereszkedni” a népiesség vonalára, a közös vonás azonban mindegyikben fellelhető: valamennyien a kispolgárság kiszolgálói, kispolgári eszmék hirdetői voltak. A hivatalos erdélyi magyar irodalom egyáltalán nem maradt el az akkori sovíniszta, gyűlöletszító román irodalom mögött. Az együtt élő népeket egymásra uszító, az osztályharcot elkenő (elvtelen magyar egység), tipikus osztály-irodalom volt.

Létezett azonban amellet olyan erdélyi magyar irodalom is, amely a kizsákmányolt milliók fájdalmát fejezte ki, a dolgozó osztályok szabadságvágyának adott kifejezést. Erről természetesen az akkori irodalmi életben mélyen hallgattak. Az olyan haladó szellemű írók műveit pedig, akik megpróbáltak hangot adni ennek a fájdalomnak és a néptömegek szabadságvágyának, általában mellőzték, vagy a legjobb esetben mutatóban, „exotikumként” kezelték.

Végül is íróik – bár elveiket nem adták fel – többet veszítettek, mint nyertek ebből a közösködésből. Elég itt utalnunk Nagy István munkásíró, valamint az ugyancsak munkásból íróvá lett Asztalos Istvánra, akikben megállapíthatólag nyomot hagyott ez a múltbéli együttműködés. Ezért mindketten – amint később látni fogjuk – mai napig is komoly bírálatban részesülnek.

Az erdélyi haladószemű magyar írók Petőfi, Ady és József Attila szellemi örökségéből merítettek, az ő következetes

szabadságvágyukat vitték tovább és hirdették írásaikban. Ezek közé az élvonalbeli harcos írók közé sorolhatók Józsa Béla, Salamon Ernő, Kovács Katona Jenő, Korvin Sándor, Brassai Viktor, akik a munkásosztály, az antifasiszta harc írói és költői voltak. Mindannyiukat a fasiszta vérengzés pusztította el. Józsa Bélát halálra kínozták, Kovács Katona Jenőt pedig elhurcolták és ugyancsak kivégezték. A fasiszmus örülete elpusztította ugyan életüket, de írásaik, eszméik tovább élnek a mai romániai magyar irodalomban. Ez az irodalom tekinthető a mai romániai magyar irodalom elődjének.

I.

■ A felszabadulást követően azonnal megindult a romániai magyar írók szervezkedése. A romániai magyar írók 1945 elején megszervezik a Romániai Magyar Írók Szövetségét Kolozsváron. Azonban az „irodalmi egység” irányzata, amely az elvtelen magyar egység nacionalista politikájának volt az irodalmi vetülete, erősen rányomta bélyegét a szövetség munkájára is. A szövetség nem állt feladata magaslatán, vezetőségében hosszú ideig dekadens, kozmopolita és nacionalista irodalmárok tevékenykedhettek.

A romániai magyar prózairodalom helyzetét a felszabadulás utáni években a becsületes írók útkeresése és az osztályellenesség meg-megújuló támadása jellemezte. 1946-ig csak szórványosan került sor kiemelkedőbb írói megnyilatkozásokra. Ebben az időben elsősorban ideológiai munkák jelentek meg. Közírók és a marxista eszméket ismerő értelmiségiek írtak népszerű ismertető, magyarázó füzeteket. Már a kezdet kezdetén megalakult a Petőfi Kiadóvállalat, amely később Józsa Béla Athenaeumra változtatta nevét. A kiadóvállalat a kezdeti időkből igen nagy szolgálatot tett, bár nem minden esetben válogatta meg a kiadásra kerülő írásokat.

Újabb jelentős mozzanata volt a romániai magyar irodalom fejlődésének az 1946-ban Kolozsváron megjelenő „Utunk” című irodalmi lap, amely feladatául tűzte ki, hogy az írókat a munkásosztály mellett csatasorba állítsa, küzdjön a múlt káros hagyományai ellen és előmozdítsa az új, szocialista irodalom kibontakozását. A Gaál Gábor szerkesztésében megindult lap köré csoportosulva egyre több író

kapcsolódott be az irodalmi munkába. A komoly írói múlttal rendelkező Nagy István, a haladó szellemű Kovács György, a népiesség befolyása alól még idejében megszabadult Asztalos István, a parasztsorból magát íróvá felküzdött Horváth István, a csaknem örületbe kergetett Horváth Imre, a tévelygéseit felszámoló Szabédi László, Kiss Jenő stb. alkották az idősebbeknek azt a csoportját, amely szilárdan megvetette lábát a demokrácia talaján és hozzálátott az új, pártos magyar irodalom megteremtéséhez Romániában. Mindamellett a romániai magyar irodalmi alkotások ebben az időszakban távolról sem tükrözik a valóságot és így nem is képesek elég hatékonyan harcba szervezni a valóság alakítása érdekében.

Az írók egy része nem a munkásosztály és a dolgozó parasztság soraiból származott, s közülük a legbecsületesebbek, akik hosszú ideig a nyugati dekadencia hatásának voltak kitéve, legfeljebb csak a polgári humanizmus és az antifaszizmus állásaiból vehették fel a harcot, vagy pedig a magyar népies mozgalom ideológiai zűrzavarából keresték a jövő perspektíváit. Voltak azonban a munkásosztály sorából származó írók, mint Nagy István, Asztalos István, akik a realizmus eszközeivel, a kapitalista kizsákmányolás elleni harc legjobb irodalmi hagyományaival érkeztek el a felszabadulás küszöbére. Irodalmi műveikben azonban ők is elmaradtak ebben az időben a valóságtól. Írói hagyományaik a leleplezés, a támadás, a fennálló rend elleni küzdelem realista ábrázolásához kötötte őket. Nagy István például, aki a polgári-földesúri rendszer idején keményen küzdött a munkásosztály oldalán, leleplezte a kizsákmányolást és hangos szóval hirdette a munkásosztály harcát, a felszabadulás után nehezen találta meg az új tartalmak kifejezéséhez szükséges eszközöket. A munkásosztály harcos írói kikötöttek a tagadás művésze mellett. Ugyanígy Asztalos István is hosszú időn keresztül nem tudta megragadni a nép valóságának témáit. Együtt harcolt a munkássággal, de ez a harc még mindig nem öltött pozitív képet irodalmi műveiben. Példa erre az ebből a korból származó legjobb novellája, a „Balogh olvasni kezd”. Ahhoz, hogy valóban művészt alkosson, vissza kell térnie a múltba és le kell lepleznie a már megdöntött múltat. Ugyanakkor azonban ez a leleplezés nem olyan átfogó és nem fejezi ki az

osztályérdekeknek olyan teljes ismeretét, mint Nagy István írásai. A munkásíróknak ez a megtorpanása nem kis mértékben járult hozzá ahhoz, hogy az osztályellenség a romániai magyar irodalomban is szerephez tudott jutni. Ezzel az időleges megtorpanással párosult a burzsoázia érdekeit kifejező műbíráló is. Ennek elsősorban Zsolnai Béla és László Gyula voltak zászlóvivői. Igen tetszetős „irodalomtudományos” érvekkel igyekeztek hátráltatni az íróknak a nép aktuális kérdései felé való fordulását. A túnt rendszer irodalmi hagyatékának, eszméinek visszacsempészésére irányuló kísérletnek lehet tekinteni a Kisbán Miklós néven írói munkásságot kifejtő Bánffy Miklós írásait. 1946 júniusában például, az infláció korszakában, a nagy szárazság idején, amikor a sovinizmus maradványai még teljes erővel hatottak, amikor a falvakban még dúlt a nemzeti gyűlölködés, amikor a román munkásosztály előtt a legnagyobb nehézségek közepette megvalósításra váró igen nagy feladatok vártak, Kisbán Miklós az „Utunk” hasábjain, mintha csak a földesúri reakció irodalmi programját fejtegette volna, „Beszéljünk semmit” cím alatt közölte üres fecsegéseit. Az arisztokrata múltat az 1848-as forradalmi harcok köntösébe burkolva igyekezett a demokrácia számára szalonképessé tenni. Vagy megemlíthetők Csermői Pál 1946 végén megírt novellái. Akkor, amikor a szörnyű szárazság következtében az ország dolgozó népe a legnehezebb küzdelmet folytatta az igen alacsony életszínvonal felemeléséért, Csermői írásaiban a legválogatottabb ételeket, étrendeket sorolta fel vagy soroltatta fel „úri társaságbeli” hőseivel.

Az idegen és ellenséges beállítottságú művek 1946 folyamán a regényirodalom területén is jelentkeztek. Itt jelentkezett a kolozsvári Józsa Béla Athenaeumnak már fennebb említett hibája és annak következménye. A kiadóvállalat vezetősége maga is az elvtelen magyar egység uszáltyába került, és ennek tulajdonítható, hogy válogatás nélkül adott ki olyan műveket, amelyeknek a romániai magyar irodalomban semmi keresnivalójuk sem volt. Így jelenhetett meg a már említett Kisbán Miklós „Bűvös éjszaka” című elbeszélés-gyűjteménye, amelyben ezúttal az olasz partizánmozgalom használja keretnek ahhoz, hogy bemutassa egy elképzelt lány és a bordélyházi zongoris-

ta (valamikor nagy művész) szerelmét. A rothadt polgári giccsnek alig található még párja. Ebben az időben jelent meg Jékely Zoltán „A halászkok és a halál” című ízetlen, dekadens története is. Nyegle nőügyek, aranyhalvadászat az akváriumból, részegeskedő ficsúrok halászmesei: ezek azok a témák, amelyek az égető társadalmi kérdések megoldásáért folytatott harc közben, a mellébeszélés tudatos eszközeivel, regény formájában hangot kaphattak. Ide sorolhatók azok a kapitalista kultúra megnyilvánulásaiént főleg vidéki kiadóknál megjelent fércművek is, amelyek ugyanezt a polgári hangulatot terjesztették. Valamennyire jellemző, hogy a demokrácia, a fasizmus elleni harc ürügye alatt akarta becsempészni bomlasztó, hazug eszméit a megújódott magyar irodalomba. Ilyen volt például Seidner Imrének a „Völgy Asszonya” című regénye, amelyben az amerikai imperializmus dicsőítése jelentkezik egy „szocializmusért harcoló” neuraszténis polgári hölgy ábrázolásán keresztül.

A munkásosztályhoz köthető írók még nem érkeztek el ebben az időben a dolgozó nép harcának tükrözéséig és a harcot sem vették fel kellő mértékben az osztályellenség irodalmi törekvései ellen. 1948-ig irodalmuk a múlt emlékeiből élt. Az írók helyzetét a munkásosztály harcaihoz leginkább a jóindulatú kívülálló szemlélő álláspontja fejezte ki. Ez a kívülállás, a harcnak távolabbról való szemlélése nemegyszer hamis vágányokra terelte az írókat. Legtipikusabb példái ennek azok az írások, amelyekben az írónak a néphez való viszonya valamilyen megértő, sőt együttérző jótékonykodásban nyilvánul meg. Ehhez a „szegényeket felkaroló”, karitatív jellegű irodalomhoz tartoztak például Marton Lili: „A zord atya”, „Szabó néni”, „Amerikai örökség” stb. című írásai, amelyek az osztályellentéteket a szegények, gazdagok elvtelenül értelmezett kategóriáival kezelték és így nem is juthattak túl a kispolgári jótékonykodás hangján. Hasonlóképpen a felszabadulás élménye is hangot kapott ezeknek az íróknak a műveiben. Mindamellet ezekre az írásokra is a kispolgári felfogás nyomta rá a bélyegét. Még távolról sem tekinthetők azok hangjának, akik a proletáriátussal együtt harcoltak. Ezek közül elsősorban Molter Károly „Egy kövér lidérc” című novellája említhető, melyben az uralkodó osztály liberálisabb rétegei-

nek a hitleri fasizmussal való szembenállása, de korántsem ellenálló hangulata tükröződik. Az írók általában emlékeik között keresgéltek, beszéltek felszabadulás előtti élményeikről és a felszabadulás tényéről. Igen szűk keretek között jelentkezett írásaikban a szovjet hadsereg felszabadító szerepe. Találkozás szovjet katonával, szovjet hadifogollyal vagy magyar hadifogoly a Szovjetunióban, apró személyes élmények, egyéni, a nagy összefüggéseket nélkülöző kapcsolatok. Ilyen karcolatok, helyzetképek, hangulatképek rögzítésére futotta csak erejükből. Ilyenek voltak: Maksai Albert „A vándor”, Suba Dániel „Ösvények az Oktogonon”, Drégely Ferenc „Tegnap még így volt”, Fráter Balázs „Csillag hullott a Tiszába” írásai.

Az írók zömét ebben a korszakban a nagyfokú politikai zavarosság, ideológiai tisztázatlanság jellemzi. Ez jellemzi a felszabadulás utáni 1946 és 1947-es esztendőket. Mindamellet azonban annak, hogy a munkásosztály nem jelenik meg az irodalmi művekben, nemcsak az ideológiai tisztázatlanság az oka, hanem az is, hogy nincsen az íróknak élményük a munkásság életéből. Az írók élményköre igen szűk keretek között mozog. Még a paraszti életet sem tudják helyesen ábrázolni, pedig – mint később látni fogjuk – a romániai magyar írók az irodalmi útkeresés során az elkövetkezendőkben döntően a falu felé fordulnak. Döntően és egyoldalúan. 1946–47-ben, de még a későbbiek során sem ismerték fel a falut az új viszonyok között, nem látták tisztán, nem tudták kellően felmérni azt a változást, amely a falu életében végbement és így a régi paraszti élményanyaghoz is eléggé bátortalanul nyúltak hozzá. Jellemző erre, hogy azoknak az íróknak tekintélyes része, akik – ha helytelen ideológiai állásponton is – a múltban a földnélküli parasztek és szegény parasztek küzdelmének kifejezői voltak, 1947-ben megálltak és nem ismerték fel a szegény-parasztek harcát. Két esztendővel az 1945-ös földreform után még nem érkeztek el oda, hogy a földosztás ténye, a földbirtokosok elleni küzdelem s a dolgozó parasztek földfoglalása mint téma jelentkezzen az írásaikban. Maga a földosztás ténye csak 1947 végén és 1948 elején kapott hangot elbeszéléseikben. Nyilvánvaló, hogy ez mással, mint az írók politikai fejletlenségével nem magyarázható.

Az írók politikai tájékozatlanságának jellemző példái azok a novellák, melyekben akár a polgári intézmények leleplezése történik a polgári erőviszonyok meglátása nélkül, akár pedig politikai harcról van szó az erőviszonyok meglátása nélkül. Még Kovács György is – aki pedig szerkesztői munkát végzett – „A halálfejes névjegykártya” című novellájában kirívó példáját adta a társadalmi viszonyok meg nem értésének akkor, amikor a választások megnyeréséért folytatott küzdelemben a saját szerepét így jellemzi: „...harcolni a társadalommal a társadalmon kívülről”. Horváth István „Lakodalom” 1947 végén írt novellájában már jelentkezett ugyan a dolgozó paraszt és a kulák ellentéte, az osztályharcnak azonban csak a lakodalmi verekedésben való jelentkezését ragadta meg és a bicskázás anarchista tényét mint politikai tettet hangsúlyozta ki. Molter Károly egy 1946-ban megjelent „Jusztinának nyílik a szeme” című elbeszélésében a nők egyenjogúságáért folytatott harcból a férfi-nő ellentétet domborította ki. Az elbeszélés megjelent az „Utunkban” is. Ugyancsak a politikai zavarosságra jellemző példa Gagyi László „Három hold” című, 1947-ben megjelent novellája, amelyben a falun dúló osztályharc teljes elkenésével találkozunk, sőt szerephez jut benne „a jó kulák” is, akit a szerző olyan érzelmi vonások bemutatásával ábrázol, hogy mármár szánalomra méltóvá válik. Másról pedig „győz benne az igaz ember” és „megérti a szegények ügyét”. Az alázatos szegényparasztot hozza elének és a tragikus hős határait súroló kulák figuráját.

Ezek a példák világosan bizonyítják azt a politikai tisztázatlanságot, amely a romániai magyar íróknál vagy legalábbis legnagyobb részénél fennállott. Ennek az volt a következménye, hogy az írók nemcsak hogy nem ismerték fel, de még csak fel sem mérték a munkásosztály szerepét. Egyenes következménye volt ennek, hogy a munkásosztálynak mint a forradalom vezető erejének ábrázolása fel sem merülhetett műveikben. Ennek a jelenségnek az illusztrálására éppen Nagy Istvánra kell hivatkozni, aki már a marxizmus-leninizmus fegyverzetében indult az irodalmi vonalon vívott harcba, és aki a munkásosztály harcát a felszabadulás előtti időkből ismeri. Még ő sem volt képes a munkásosztály szerepét reálisan ábrázolni. „A legfontosabb ügyszó” cí-

mű írásában az államosítás tette úgy jelentkezett mint rendelet útján, egyik napról a másikra, a dolgozó tömegek részvételétől függetlenül bekövetkező akció, és az a harc, amelyet a tömegek az államosítás előtt az üzembe befurakodott osztályellenséggel vívtak, teljeseen elszikkad.

Az elvtelen magyar egység politikájának irodalmi vetülete nemcsak abban a tényben mutatkozott, hogy Kisbán- és Jékelyhez hasonló „írók” hallatták a hangjukat, de abban is, hogy az „egységes magyarság harca” tematikailag is jelentkezik az irodalomban, rendszerint burkoltabb formában, különösen a falun lévő osztályviszonyok elkenésével, az osztályellentétek elsímításával. Az osztálymentes, egységes falu számos novellában kap hangot, így például Kovács György „Szerelmes reggel” című novellájában. A novella társadalmilag teljes egészében semmitmondó hangulatkép valamelyik faluból, osztályviszonyaikat nem is sejtető ablakon keresztül. A parasztszerelemnek ez a motívuma egyébként igen gyakran tér vissza más íróknál is: például Sütő András „Menyecskekerőben” című elbeszélésében a régi parasztromantika erősen ható nyomait érezzük. Kovács György „A vendég” című elbeszélése ugyanezt a társadalmi mondanivaló nélküli, önmagáért való férfi-nő kapcsolatot tükrözi. Erősen kísért ezekben az írásokban a „paraszt-exotikum” keresése. Közös hibája valamennyinek, hogy valamilyen sajátos ízű szerelem leírásával foglalkozik anélkül, hogy annak bármilyen fajta elvi tartalma volna.

Bár az írókban élt már az a szándék, hogy az osztályharcot ábrázolják, arról azonban nem volt semmilyen konkrét képük, átélt élményük. Ezért találkozunk ennek az időszaknak az irodalmában azzal a jelenséggel, hogy az írók képletesen beszélnek, az osztályharc eseményeit jelképekbe rejtik.

A negatívumok mellett azonban voltak eredmények is. Eredménynek tekinthető az a jó szándékú kezdeményezés, amely a regényírás területén jelentkezett. Minden hiányossága mellett említésre méltó Asztalos István „Író a hadak útján” című munkája (röviden: Hadak útján), amely leleplezi a Horthy-Magyarország urainak áruol politikáját, rávilágít a nyilasuralom kegyetlenkedéseire. Becsületes szándék vezette Asztalos Istvánt, aki kísérletet tett a múlt felmérésére: nem látta

azonban teljes tisztaságában az értelmiségiek és különösen az írók szerepét a szovjetellenes háborúk idején.

Másik említésre méltó kezdeményezés Kovács György „Árnyék a völgyben” című írása, amelyben a magyar és a román nép békés együttműködésének kérdését veti fel. Ez az írás azonban alig nevezhető másnak, mint jó szándékú kísérletnek. Az írás a román leány és a magyar fiú halállal végződő tragikus szerelmét írja le. Az író meglátása szerint ennek a szerelemnek a tragédiáját a véletlen hozza létre. A regény nem mond többet, mint azt, hogy két fiatal emberi élet elpusztul a háború zivatarában.

II.

■ Az 1948-as év nem jelentett ugyan döntő fordulatot a romániai magyar irodalmi életben, mindenesetre azonban fontos átmenetnek tekinthető. Az írók már kezdik levetni a korábbi hibákat, tévelygéseket és tudatosabban fordulnak a valóság ábrázolása felé, kezdik felszámolni a „magyar egységet” kifejező megnyilatkozásokat, megszüntetik a mellébeszélést, és ami a legdöntőbb: jelentkezik náluk az osztályharc. Az osztályharc jelentkezése azonban még nem a közvetlen jelen harcainak tükrözése, hanem a közelmúlt eseményeinek ábrázolása. Ekkor kezdik megérteni az írók a három év előtti földreform igazi jelentőségét és írásaikban e kérdés felé fordulnak. Egymásután jelentkeznek az olyan novellák, amelyek a földosztással foglalkoznak, majd 1948 közepe táján jelentkezik a dolgozó parasztság és a kulákság közötti osztályharcot tükröző elbeszélések is.

Ez a falu felé való fordulás végeredményben odavezetett, hogy a romániai magyar írók ebben az időszakban egészen egyoldalúan a falu felé orientálódtak. Ez az egyoldalúság, kizárólag a falu felé fordulás nem csupán az alkotások tematikai aránytalanságát jelzi, hanem sokkal távolabbra utal. Az írók – még mindig fennáll a politikai tájékozatlanság – nem értik eléggé a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetségének kérdését, nincsenek tisztában azzal, hogy ebben a szövetségben a munkásosztályé a vezető szerep. A romániai magyar íróknak ebben az egyoldalú orientációjában kétségkívül fellelhető a narodnyiki hatás.

Íme, néhány írás ebből a korból: Nagy István „Tatár Juliska” című elbeszélése-

nek hőse a falun még egyedül van, harca spontán és primitív. Megszöki nagygazda férjétől, a munkásosztály harcossá neveli s a városból már úgy tér vissza mint a földosztó bizottság tagja. Horváth István „Kaszások” című novellája a kizsákmányolás idejére megy vissza s az osztályharcnak még virtuskodó, szervezetlen és szintén spontán, sőt egyéni formáját ragadja meg. Ugyanez a spontaneitás tükröződik „Lakodalom” című elbeszélésében is. Ugyanakkor ez az elbeszélés anarchista vonásokat is tartalmaz és érezni rajta a népiesség hatását. A párt mint fő szervező erő ebben az időszakban még nem jelentkezik az írók műveiben, egyes helyeken csupán utalnak rá. A betakarításért folyó csata kérdéseivel foglalkozik Nagy István „Az üszkös búza” című elbeszélése. Itt már szervezeten folyik a harc a kulák-szabotázs ellen. Tamás Gáspár „Kaszások” című novellája erőteljesen, még nem teljes mozgásában, de a falusi osztályharc feszültségét hitelesen ragadja meg, míg Kovács György „Fekete kakas” írása felveti a vetési munkálatok harci kérdéseit, megmutatja a kulák-szabotázs és leírja a dolgozó parasztok győzelmét. Ebben a novellában domborodik ki először a párt szerepe a falun zajló osztályharcban. Újlaki S. Márton „Táti földet akar” és a „Kukoricaritkítás” című elbeszélései a földosztás harcait ábrázolják. Figyelemre méltó alkotások ezek, mert az osztályharc tudatos ábrázolása felé való fordulást jelzik. A falun zajló osztályharc legerőteljesebb és legművészebb ábrázolásával és egyben legaktuálisabb megragadásával is Sütő András „Hajnali győzelem” című elbeszélésében találkozunk.

A romániai magyar irodalom viszonylagos lemaradását semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az államosítás forradalmi tette nem kapott hangot az irodalmi alkotásokban. Két novella utal ugyan az államosításra, ezek azonban inkább csak hozzáragasztják a tömegek forradalmi harctól függetlenül cselekményüket az államosítás aktuális tényéhez s nem nőnek ki szervesen a termelőeszközök köztulajdonba vételének döntő eseményeiből. Ezek közül az egyik Tompa István „Viorica telefonál” című elbeszélése. Az írás ideológiailag zavaros és az ábrázolóeszközök művésziesség szempontjából is messze elmarad az író „Két találkozás” című írása mögött. Tompa István nem látja és nem tekinti úgy az álla-

mosítást mint a tömegek forradalmi harcának eredményét. Az államosítás ténye csupán cselekmény ebben az írásban. Asztalos István „Balogh emberré születik” című írása az alázatos, kiszolgáltatott ember öntudatosodását írja le. Közvetlen élménygazdagsága ellenére azonban az államosítás itt is csak mint a cselekménytől függetlenül bekövetkező és ahhoz hozzáragasztott, szerves kapcsolatot nélkülöző elem jelentkezik.

1948 végén jelent meg Nagy Istvánnak a „Bucsi Károly és az elmélet” és az „Ami felér egy győzelemmel” című novellája. A két írás témájában, valóságmegragadásában, ábrázolészközeiben, cselekményábrázolásában és jellemrajzában minden eddigi elbeszélés közül kiemelkedő. Ez a két írás jelenti a munkásosztály harcainak ábrázolása felé való fordulást. Nem véletlen, hogy nem sokkal később Balla Károly olyan novellával jelentkezik, „A jel”, amelynek hőse a szövőgyári munkás, kerete a szocialista verseny, és ha ebben a novellában a verseny még elvész az előtérbe helyezett szerelmi probléma mellett, ez a továbbiakban Balla Károlynál már nemigen fordul elő, hanem a munkásosztály harca és munkája kapja meg a döntő hangsúlyt.

Ennek a második szakasznak a jellemzésénél és leírásánál kell megemlékezni a romániai magyar irodalom szervezeti formájának megerősödéséről is. Ebben az évben alakul meg a Romániai Írók Szövetsége, amely egységbe tömöríti az ország valamennyi íróját. A különálló és amint láttuk, még 1945-ben megalkotott Romániai Magyar Írók Szövetsége megszűnt. A romániai magyar irodalom fejlődéséhez is nagymértékben járult hozzá az egységes Romániai Írók Szövetségének megalakulása. A „Scân-teia” 1948. július 15-én megjelent elvi jelentőségű vezércikke megszabja a fejlődés további menetét. Ugyanebben az évben hozzák létre az Állami Könyvkiadó magyar tagozatát, így végre megszűnnek azok a különböző vidéki városokban működő, igen gyakran kispolgári irányítás alatt álló kiadóvállalatok, amelyek a szocialista irodalom serkentésére és megszervezésére teljesen képtelenek lettek volna. Magyar vonalon az írószövetségi munka egyelőre csak Kolozsvárra összpontosul, de lassacskán életre kelnek a más városokban működő írószövetségi tagozatok is.

Visszatekintve a romániai magyar irodalomnak erre a szakaszára és összegezve az elmondottakat, az 1948-as esztendő átmeneti periódusnak kell tekinteni, melyben – mindamelllett, hogy a valóságtól való elmaradás még fennáll, és hogy a témaválasztás egészségtelenül egyoldalúan a falu felé fordul – már jelentkezik az osztályharc, jelentkezik az igyekezet: lépést tartani a társadalom fejlődésének ütemével, az írások megreformálásának, a művészi ábrázolásnak mértéke már a szocialista realizmus. Ugyanebben az időben jelentkezik az új, fiatal írók, akik már a marxizmus-leninizmus ideológiai alapjairól indulnak, mint Sütő András, Hajdu Zoltán, Hornyák József, Tompa István, Majtényi Erik, Létay Lajos, Szász János, a kritikusok közül pedig Sóni Pál, Földes László, Hajdu Győző stb.

III.

■ A romániai magyar irodalom fejlődésében az 1949-es év jelenti a tulajdonképpeni fordulatot. Ekkor már határozott formát ölt a valóság megragadása és az irodalmi művekben már a szocializmus építésének legfontosabb kérdései tükröződnek. Az ebből az időszakból származó elbeszélések már minden szempontból felülmúlják az eddigi színvonalat és az irodalmi művek száma mennyiségileg is emelkedik. Az 1949-től eltelt három év alatt már elsőrendű irodalmi művek jelentek meg. A regényirodalomban például három éven keresztül nem jelent meg semmi, 1949-től azonban ezen a téren is döntő változás következett be. Kovács György „Foggal és körömmel”, valamint Asztalos István „Szél fúvatlan nem indul” című regényei jelentik a romániai magyar regényirodalom eseményeit.

Kovács György regénye egy székelyföldi falu fejlődésének négy évét ábrázolja: a fasiszta hordák visszavonulásától a felszabaduláson keresztül, a dolgozó parasztnak szervezkedésén és a régi urak ellen folytatott harcán keresztül hozza elénk a falu fejlődését, az osztályharc éleződését a szövetkezeti mozgalom megteremtéséig. Kovács György regénye első átfogó szépirodalmi dokumentuma a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetsége által kiharcolt új élet fejlődésének a falun. Hitelesen állítja elénk a régi hatalmat visszaváró és a hatalomnak újbóli megszerzéséért minden aljassággal küzdő kulákat, rabló ügyvédet, főispánt és a ré-

gi uraknak a faluban meghúzódó kiszolgálóit. Az ellenük folyó harcot a munkásosztály vezeti, és a munkásosztály vezető szerepe a valóságnak megfelelően domborodik ki a regényben, amely szerves összefüggésében mutatja a város és a falu életét. Vannak azonban a regénynek fogyatékoságai is.

Asztalos István „Szél fúvatlan nem indul” című könyve bátor és kemény kiállítás a sovinizmus ellen. Mélyre nyúl, és mély összefüggéseiben látja a sovinizmus falusi jelentkezését, felfedve annak gazdasági, társadalmi okait. A sovinizmus ellen folytatott harc radikálisan végigvitt küzdelem. Asztalos István regénye erőteljes dokumentuma a fejlődő, a szocialista realizmus eszközeit szerencsésen alkalmazó irodalomnak.

Az említett két regényen kívül értékes bizonyítéka a regényirodalom fejlődésének Horváth István „Török a parlagot” és Nagy István „A legmagasabb hőfokon” című regénye is.

A romániai magyar irodalomban beállott változást legékezzelőbban bizonyítja az, hogy az írók kezdik felszámolni az egészségtelen egyoldalú falu-orientációjukat, az üzem felé fordulnak, előtérbe kerül a munkásosztály harcának ábrázolása. Nagy szerepe van ebben annak, hogy az íróknak sokkal tágabb terük nyílik arra, hogy megismerkedjenek a munkásosztály küzdelmeivel és magával az üzemi munkával. Az írók valóban fogékonnyak a munkásosztály nagy harcának élmezei iránt, kezdik meglátni a szocializmus építésének alapvető kérdéseit, a tervet, a munkaversenyt, a régi és az új harcot a szocializmus építésében és határozottan törekszenek arra, hogy ezt a harcot műveikben tükrözzék. Egyre számosabban fordulnak az üzemek, a bányák, a városi szövetkezeti termelés problémái felé és bár még nem kap arányos hangot a munkásosztály harca a falusi dolgozók harcainak ábrázolásaihoz viszonyítva, mégis az irányvétel megtörtént, és megállapítható, hogy a romániai magyar irodalom reálisan kezdi tükrözni a szocialista építést a társadalmi élet majdnem minden síkján. A pártvezető szerepe is egyre inkább hangot kap, szerepe egyre hangsúlyozottabban domborodik ki az elbeszélésekben, regényekben és versekben az írók hitelesebb képet rajzolnak a pártaktivistáról és az üzemek életét előrelendítő párteberekéről, a pártszervezet

munkájáról. A romániai magyar irodalom fejlődését a Román Munkáspárt szüntelen gondoskodása teszi lehetővé. Az Írószövetség megfelelő anyagi alapjainak biztosítása és ezáltal a nyugodt munka lehetőségeinek megteremtése nagyban hozzájárult ennek a fejlődésnek az előmozdításához. Az anyaggyűjtési és alkotási szabadságok megteremtették egyfelől a valóság megismerésének biztos feltételeit, másfelől lehetővé tették a mű megírásához szükséges kiegyensúlyozott alkotói munkát. Az Írószövetség és az „Utunk” szerkesztősége által rendezett viták is nagy segítséget nyújtottak az íróknak, hogy a marxizmus–leninizmus ideológiai alapjait elsajátítsák. Egy idő óta azonban bizonyos egy helyben topogás tapasztalható, ami főként annak tulajdonítható, hogy az Írószövetség az utóbbi időben nem nyújtott kellő támogatást a romániai magyar íróknak. Olyan kérdés ez, amely komolyan foglalkoztatja a romániai magyar írókat.

1949-ben már nemcsak szórványosan, hanem egymásután jelentkeznek az új tehetségek. A szocialista építés egyik erőteljes ábrázolójaként mutatkozott be Bonczos István, majd Papp Ferenc és Kenyeres Pál személyében felbukkant két újabb tehetség is. Az utóbbi a Magyar Népi Szövetség nemzetgyűlési képviselője, valamint később a Romániai Magyar Szó szerkesztőbizottságának vezetője is volt. Jó néhány hónappal ezelőtt azonban olyan momentumokat fedeztek fel múltjában, amelyek miatt minden funkcióból eltávolították.

Az említett jelentős fejlődés mellett azonban mutatkoznak hiányosságok is. Az elbeszélő irodalomnak például egy egész szektora kiesett ebből a fejlődésből, és ez az ifjúsági és gyermekirodalom. Csak legutóbbi időben tapasztalható némi javulás ezen a téren is. Több romániai magyar író dolgozik ifjúsági regény megírásán.

A valóság ábrázolásában, a valóság anyagának megformálásában jelentkező legnagyobb veszélyt a sematikus ábrázolás és a naturalista szemlélet felbukkanása jelentette. Naturalista elemek találhatók Bonczos István és Hornyák József írásaiban is. Kemény küzdelem folyik még ma is a szocialista realizmus módszereinek, a marxizmus–leninizmus ideológiájának elsajátításáért. Az új, fiatal és tehetséges írókáderek kinevelésének eredmé-

nyei igen biztatóak. Új, ifjúsági témájú regénnyel jelentkezett Papp Ferenc („Az új mozdony”), akinek jelenleg két regénye van nyomás alatt. Már nyomdában van Sütő András novelláskötete is. Most jelent meg Asztalos István „Fiatal szívvel” című regénye az 1933-as évek erdélyi munkásfiataljainak életéről s az író máris új, a népi demokratikus rendszer fiataljainak életét bemutató könyvön dolgozik. Méhes György „Verőfény” című könyve is nyeresége az ifjúsági irodalomnak. Horváth Istvánnak nemrégiben jelent meg „Szépülő hazánk tájain” című regénye. Kovács György a közeljövőben fejezi be három kötetre tervezett regényének első részét. A regény az erdélyi problémákat, harcokat tárgyalja a felszabadulás utáni időkből. Majtényi Erik „Ők féljenek” című verseskötete alig egy évvel ezelőtt jelent meg és máris újabb verseskötetet adott sajtó alá, Létay Lajosnak pedig a közelmúltban jelent meg a verseskötete.

A regényirodalom, a költészet mellett azonban nem marad el a színműírás sem. Mostanában fejezte be Balla Károly „Kazánkovácsok” című háromfelvonásos színdarabját, amelynek címét később „Tavaszi áradat”-ra változtatta. Említésre méltó Sütő András és Hajdu Zoltán „Mezítlábas mennyasszony” című színdarabja, majd Kovács Dezső és Kiss László jelentkezett „Vihar a havasokon”, Molnár János „Kézfogó” című színműve.

Az irodalom fejlődésének egyik előfeltétele a jó és elvszerű irodalombírálat. A romániai magyar irodalomban értek el némi eredményt az irodalombírálat terén, annak jelenlegi színvonala azonban korántsem kielégítő. Az új, fiatal irodalomkritikusok jelentkezése sok esetben még mindig csak tapogatózás, a régiek pedig még mindig nem állnak kellő biztonsággal a lábukon. A romániai magyar irodalombírálatra általában a negativizmus tünete jellemző. Még olyan kiváló képességű kritikus is, mint Szabédi László is sok esetben negativista, erőltetetten hibákra vadászó hangot üt meg. A fiatalok közül Sőni Pál, Hajdu Győző, Földes László, Gálfalvi Zsolt jelentkeznek a legtöbbször bírálatiakkal. Ők a legtevékenyebbek. Az eddig tapasztalt fejlődés mellett azonban még bőven akad behozni való az irodalombírálat terén.

A romániai magyar irodalom berkeiben nincsen minden rendben. Részben személyi kérdések, részben pedig szerve-

zeti kérdések a tulajdonképpeni akadályozói a további fejlődésnek. A legnagyobb probléma az, hogy a legutóbbi időket leszámítva – a Román Írószövetség kevés gondot fordított a magyar írókra. Nem foglalkozott velük, nem nyújtott segítséget és útmutatást. Általános megítélés szerint az „Utunk” című lap nem tölti be azt a szerepet, amelyet egy jól szerkesztett magyar irodalmi folyóiratnak kellene betöltenie. Most végre megoldást nyert a romániai magyar irodalmi folyóirat régóta vajdó kérdésé is. 1953. május 1-től előreláthatólag megjelenik az ideiglenesen „Irodalom” címet viselő irodalmi folyóirat első száma. A lapot Marosvásárhelyen fogják kiadni, egyelőre kéthavonként, a Csillaghoz hasonló formában. Ősztől kezdve átalakul havi folyóirattá. A lap főszerkesztője Kovács György lesz, azonban egyes értesülések szerint a szerkesztésbe nem kívánják bevonni a kolozsvári írógárdát. Bukarestből Sütő András, a „Falvak Dolgozó Népe” jelenlegi főszerkesztője megy le Marosvásárhelyre, hogy részt vegyen a lap szerkesztésében. A fentiekén kívül Kolozsváron jelenik meg az Irodalmi Almanach, amelyet a Román Írószövetség ad ki magyar nyelven. Rendszeretlenül jelenik meg és nem nyújt segítséget a romániai magyar íróknak.

Eredetileg 1952 októberére tervezték a romániai magyar írók plenáris ülését, amelyet azonban mindezidáig nem tartottak meg. A plenáris ülést később 1953 februárjára halasztották, de februárban sem tartották meg. A Román Írószövetség március 24–27-e között tartotta meg széles körű irodalmi vitáját, amelyen Malenkov elvtárs beszámolóját dolgozták fel. Ezen az ülésen a romániai magyar írók is részt vettek és Szász János, valamint Kovács György felszólalásából is kicsendültek azok a nehézségek, amelyek a romániai magyar irodalomban régóta léteznek és megoldásra várnak.

Az utóbbi időben bizonyos változás észlelhető a romániai magyar irodalommal kapcsolatos román írószövetségi magatartásban is. Az elmúlt évekkel ellentétben ma már megkülönböztetett figyelmességgel kezelik a magyar írókat, úgy az Írószövetségben, mint a minisztertanács mellett működő Művészeti tanácsnál és más szerveknél is. A Román Írószövetség azonban egyik végletből a másikba esett. Ennek tulajdonítható, hogy a nagy-nagy gondoskodás közepette sokszor tehetség-

telen, karrierista elemek számára szavaznak meg ki nem érdemelt összegeket. A másik hibája az Írószövetségnek abban jelentkezik, hogy minden olyan irodalmi alkotást, amely a Magyar Autonóm Tartomány eseményeiből merít témát, szinte kritika nélkül fogadja el. Ezért fordulhatott elő, hogy több esetben selejtes irodalmi művek vagy régebbi, de újonnan átdolgozott alkotások napvilágot láthattak csupán azért, mert a szerzők megemlítik azokban a Magyar Autonóm Tartományt. Az októberre tervezett, de eddig mindig elhalasztott plenáris ülésre vár a feladat, hogy a romániai magyar irodalom számos megoldatlan kérdését rendezze.

A romániai magyar irodalom egészéhez tartozik azoknak a személyi kérdéseknek az ismertetése, amelyek hol halványabban, hol pedig hangsúlyozottabban jelentkeznek. Elsősorban Nagy István személyéről van szó, aki tudvalevően a legtehetségesebb munkásíró. 1952. június 14-én Kolozsváron összeült a tartományi pártaktíva, hogy megvitassa a Lucaféle jobboldali elhajlást és ennek következményeit. Ezen a pártaktíva-értekezleten felszólalt Nagy István író is, aki abban az időben egyben a Bolyai Tudományegyetem rektora is volt. A Scânteia július 8-i számában számolt be az értekezletről és Nagy István felszólalásával kapcsolatban a következőket írta: „Nagy István azt mutatta felszólalásában, hogy elítéli a jobboldali elhajlást és követőit, azonban megpróbálta elemezni az elhajlás párt- és államellenes tartalmát és nem tudott határozott elvi álláspontra helyezkedni, mivel – és ez a jelenlevők felszólalásaiból is kitűnt – saját múltbeli opportunistá elhajlásai és hibái akadályozták ebben, amely hibák jelenlegi tevékenységeiben is megmutatkoznak. A neki feltett kérdésekből ugyancsak kitűnt, hogy noha Nagy elvtársnak lehetőségei voltak, hogy megismerje a Párt irányvonalát, mégis a falu életéről szóló írásaiban a munkásosztály és a parasztság szövetségét zavarosan ábrázolja. Ezekben az írásokban annak a ténynek a meg nem értése tükröződik, hogy ez a szövetség közös érdekeken és kölcsönös kötelezettségeken alapszik, és hogy a dolgozó parasztságnak lehetősége van és érdeke is, hogy a szocializmus építéséhez a munkásosztály mellett aktívan hozzájáruljon.

Ugyanakkor, mint a Bolyai Tudományegyetem rektora, Nagy elvtárs nem

haladt határozottan azon az úton, hogy a munkásosztály soraiból képezzenek kádereket, nem távolította el az egyetemről a kizsákmányoló osztályokból bekerült elemeket és ugyancsak nem harcolt elég szilárdan az egyetemen megnyilvánuló egyes nacionalista megnyilatkozások ellen. Nagy elvtárs az ülésen igyekezett elkerülni, hogy őszintén és nyíltan beismerje a pártaktíva előtt elkövetett hibáit, és nem mutatott rá ezeknek a hibáknak régi gyökereire sem.”

Az értekezleten a román Munkáspárt Központi Bizottsága képviselőjében Mogyorós Sándor elvtárs vett részt, aki záróbeszédében Nagy István magatartásával kapcsolatban ezeket mondta:

„Ami Nagy Istvánt illeti, kitűnt, hogy ő megpróbált, de nem tudott határozottan elvileg állást foglalni az opportunistas szemben, mert gátolták saját múltbeli opportunistá hibái. Szükséges, hogy Nagy elvtárs világosan lássa, hogy opportunistas és zavaros megnyilvánulásai nem véletlenek, hanem ezeknek régebbi gyökerei vannak.” Rámutatott arra, hogy Nagy István átpártolt a „népi írókhoz”, a „Horthy-rendszer álcázott írnokaihoz”. A továbbiakban azt fejtegette, hogy ebben az időben kezdett Nagy István írni a liberális magyar burzsoá sajtóban, amely lát-szat-haladó szellemiséget hirdetett, hogy megtévessze a munkásosztályt, valamint a demokratikus elemeket, és amely sajtó valójában a magyar fasizmust és a szovjetellenes háborút igyekezett támogatni. Ilyen módon Nagy István valójában a horthyzmust szolgálta, a munkásosztály ellenségeit, akik kölcsönvették az ő baloldaliságát. Hangsúlyozta, hogy a Párt annak idején megkritizálta Nagy Istvánt, figyelmeztette, hogy a barikád túlsó oldalára csúszik, ő mégis kitarított e mellett a vonal mellett. Ezután Mogyorós elvtárs idézett abból az írásból, amelyet a fasiszták által meggyilkolt Józsa Béla intézett Nagy Istvánhoz. Ebben az írásban Józsa Béla rámutatott arra, hogy a „népi írók” teljes összességükben a magyar fasizmus szellemi fészket képezték. Józsa Béla többek között ezeket írta Nagy Istvánhoz: „te hallgatásoddal, cikkeiden keresztül, értekezéseid révén segítetted ennek a szellemi ködnek a terjesztését, elősegítetted azt, hogy eljusson oda is, ahova eddig csak kismértékben jutott el, a munkásosztály soraiba. De amikor felhívták a figyelmedet, nem helyezkedtél a munká-

sok oldalára, hanem a »népi írók« oldalán kötöttél ki. Mindez elég világos volt, te mégis a népi írók oldalára álltál, azt állítván, hogy befolyásolod őket. De fordítva történt: ők befolyásoltak téged.”

A múlt évi pártaktíva-értekezletet követően leváltották a Bolyai Tudományegyetem éléről és azóta kizárólag írással foglalkozik. Ez év februárjában érdekesen nyilatkozott a Nagy-ügyről Hajdu Zoltán romániai magyar író. Hajdu véleménye szerint Nagy István rendkívül tehetséges író és becsületes elvtárs, aki azonban nem mentes a hibáktól. Helytállónak mondotta Mogyorós elvtárs múlt évi bírálatát. Súlyos felelősség terheli Nagy Istvánt, hogy a Bolyai Tudományegyetemről egyetlen munkásszármazású tanársegéd sem került ki, hanem kizárólag meg nem felelő polgári elemeket nevelt. Anélkül, hogy további fejtegetésekbe belement volna, megjegyezte, hogy a nemzetiségi kérdésben is merev álláspontot foglalt el. Megemlítette azt a levelet, amelyet Józsa Béla – aki egyébként Nagy István sógora volt – írt Nagy Istvánhoz. Józsa Béla azzal vádolta Nagy Istvánt, hogy lecsatlakozott a népi írókhoz. Ismerni kell azonban az előzményeket. Nagy István abban az időben a párt utasítása ellenére utazott a népies írók lillafüredi összejövetelére és ott elvtelen kapcsolatot létesített azzal az indokkal, hogy megnyeri a népieseket a kommunista párt ügyének. Hajdu Zoltán is idézte Józsa Béla levelének azt a kitételét, amely a következőkre figyelmeztette Nagy Istvánt: „...nem te nyered meg őket, hanem ők nyelnek el téged”. Hajdu Zoltán hangsúlyozta, hogy nem a népiesek lebecsüléséről van szó, hanem arról, hogy Nagy István a Párt utasítása ellenére cselekedett.

Nagy István ma kizárólag írással foglalkozik. A személye körül kavart vihar csupán átmenetileg ült el, de nem szűnt meg. Legújabb jelentések szerint ugyanis Nagy István „Legmagasabb hőfokon” című regényének román változatát már nem terjesztik és a könyv a könyvkiadói vezérigazgatóság raktárában hever. Ez Nagy István egyik legsikerültebb alkotása, amely az államosítások idejét és cselekményeit írja le igen megragadó formában. A romániai magyar, de a román irodalomírálat is igen kedvezően fogadta a könyvet. Hír szerint nemcsak ennek a könyvnek terjesztését állították le, hanem más írásai sem fognak megjelenni.

Várható tehát, hogy ez az egész kérdés-komplexum is a régóta húzódozó plenáris ülés elé kerül és ott igyekeznek majd tisztázni.

Nagy Istvánon kívül Asztalos István személye körül merültek fel még viták. Józsa Béla annak idején Asztalos Istvánt is élesen megbíráta, mert „lecsatlakozott” a Horthy-fasizmus írói mellé. Ugyanaz a Hajdu Zoltán jelentette ki ezzel kapcsolatban, hogy ez azonban nem annyira érdekes Asztalos István múltjában, mint Nagy Istvánál, mert ő nem volt a párt-nak a tagja.

Végül ugyanitt említendő meg, hogy a Román Írószövetség 1953. március 24–27-i vitaülésén Szász János az irodalomírálat kérdésében szólalt fel, és kijelentésének azzal igyekezett nagyobb nyomatékot adni, hogy azt – véleménye szerint – a romániai magyar írók többsége osztja. Kovács György író ugyanebben a kérdésben szólalt fel és leszögezte, nem ért egyet Szász Jánosnak azzal a kijelentésével, hogy ő a többi romániai magyar író véleményét is képviseli.

Ebből a néhány példából is kitűnik, hogy a szervezeti kérdéseken túlmenően a romániai magyar irodalmi életben vannak olyan személyi kérdések is, amelyek foglalkoztatják az írókat és amelyeknek megoldása nem odázható el sokáig.

IV.

■ A romániai magyar irodalom helyzetének ismertetésénél rá kell mutatni a magyar irodalommal való kapcsolatokra is. Ezek a kapcsolatok ma még esetlegesek. Általában a romániai magyar írók nehezen vagy egyáltalán nem jutnak hozzá a magyarországi irodalmi termékekhez, de a romániai magyar írók elsősorban azt fájlják, hogy a magyarországi irodalmi életben nem foglalkoznak a romániai magyar irodalommal. Legutóbb felvetették, hogy nemrégiben jelent meg Magyarországon a „Hat évszázad magyar költésze” című gyűjteményes munka, amelyben azonban a romániai magyar költők egyetlen műve sem szerepel, pedig vannak a Román Népköztársaságban tehetséges, állami díjas magyar nemzetiségű költők, akiknek békeharcos művei méltán kaphattak volna helyet az antológiában. Hajdu Zoltán író jelentette ki, hogy a romániai magyar írók éppen úgy örökösei Petőfinek, Adynak és József Attilának, mint a magyarországi írók.

Kétségtől megállapítható, hogy Magyarországon eddig igen keveset foglalkoztak a romániai magyar irodalom kérdéseivel, azonban az is megállapítható, hogy a romániai magyar írókban is volt bizonyos tartózkodás. Kezddő lépéseket jelentett ezen a téren Köpeczi Béla cikke, amely az Irodalmi Újság 1953. február 12-i számában jelent meg, amely Nagy István „Legmagasabb hőfokon” és Horváth István „Török a parlagon” című regényeit ismerteti. A kolozsvári „Utunk” című lap 1953. március 6-i számában örömeinek ad kifejezést, hogy Magyarorszá-

gon is kezdenek foglalkozni a romániai magyar irodalommal.

A romániai magyar irodalomról szóló összefoglaló elkészítéséhez az alábbi forrásmunkákat használtam fel:

A bukaresti követség 04471/2
02770/1

05247 titkos számú jelentéseit.

Az „Utunk” című folyóirat 1953. március 6- és április 3-i számait, az Irodalmi Újság 1953. február 12-i számát.

A romániai jobboldali elhajlásról készült feljegyzést.

Budapest, 1953. május 19.

■ JEGYZETEK

1. A dokumentum pontos lelőhelye a következő: Magyar Országos Levéltár, Küm, Románia. XIX-J-1-j 1969. 79-es doboz, III/2-es csomó.
2. A kor magyar–román kapcsolatairól bővebben: Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Napvilág Kiadó, Bp., 2007.
3. Scheibner Tamás: *Variációk szocialista realizmusra*. Korunk 2013. 2. sz. 4.
4. Ebben a megközelítésben vigyáznunk kell arra, hogy a szocialista realizmus narratíváját ne valamiféle jelenorientált, fejlődéselvű narratívába állítsuk, amennyiben annak kezdetleges értelmezői rendszere a későbbiekben egy tisztább, esztétikai kritikai beszédmódnak adja át a helyét.
5. *A magyar irodalom története: Lukács, Révai és a „forradalmi fejlődésvonal” koncepciója*. <http://vmek.oszk.hu/02200/02227/html/01/75.html>

KOVÁCS IMRE EMLÉKIRATAI

■ Száz esztendeje annak, hogy Kovács Imre, a magyar népi mozgalom, a két világháború közötti szociográfiai irodalom és a magyar demokratikus törekvések stratégiai kidolgozója, majd 1947 késő őszi emigrációját követően nagy hatású képviselője Alcsúton, egy kis Fejér megyei községben, ahol édesapja József főherceg birtokának intézője volt, megszületett. Emlékére most több (tudomásom szerint három) konferenciát is rendeznek Budapesten, emlékét szeretném felidézni magam is, mindenekelőtt rendkívül izgalmas és gazdag önéletrajzi visszaemlékezésének, az 1979-ben Törontóban, majd 1990-ben Budapesten is közreadott *Magyarország megszállása* című memoárjának a bemutatásával. Ez a munkája ugyanúgy a huszadik század magyar történelmének útkereséseiről és útvesztéseiről adott képet, mint több más, az emigrációban készült tanulmánya, illetve könyve, így 1963-ban *Kiugrási kísérletek a második világháborúban*, 1968-ban *Duke ezredes jelentkezik*, 1980-ban *Lengyel menekültek és francia hadifoglyok Magyarországon*

1939–1945 (Beszélgetés Varga Bélával) című műve ugyancsak a második világháborús Magyarországról, 1967-ben *Egy évszak emberei* és 1981-ben *Egy kísérlet bukása* című írásai a koalíciós korszak politikai konfliktusaival foglalkoztak.

Önéletrajzi és történelmi emlékeinek összegző feldolgozása, amelybe imént felsorolt tanulmányait is beledolgozta, az önéletrajzi dokumentumregény és a történelempolitikai publicisztika módszerét vegyíti egymással, ahogy a korszakkal foglalkozó más önéletrajzi és politikatörténeti művek is (például Kállay Miklós, Szegedy-Maszák Aladár, Nagy Ferenc, Kertész István, Kádár Gyula, Almásy Pál és mások visszaemlékezései). A személyes visszatekintés, az események krónikája többször is a politikai vitairatok szenvedélyébe csap át, a könyv írója a pamfletek indulatával eleveníti fel a kommunista vezetéssel vagy a parasztpárti baloldallal történt összeccsapásait. „Öt év történetét írtam meg – hangzik a terjedelmes munka előszava – 1942-től 1947-ig, jórészt személyes élmények és tapasztalatok alap-

ján, háttérben a nagyhatalmak roppant összecsapásának és végzetes tévedéseinek felvázolásával. Az öt év a magyar történelem legtragikusabb szakasza, vereggel és bukással, majd újrakezdéssel.” Az összefoglalás célja az volt, hogy megfelelően érzékeltesse annak a történelmi átalakulásnak a jelentőségét, amelynek Kovács Imre is tudatában volt, jóllehet következményeit kritikusan szemlélte, és számos eredményét erősen vitatta. Azt azonban – ellentétben a politikai emigráció konzervatív szárnyával – ő is elismerte, hogy az 1945-ös korszakforduló új lehetőségeket nyitott meg a magyar nép előtt: „Történelmünket nagy, drámai és tragikus események gyakran megszakították, de ugyanannak a rendszernek a folyamatosságát érintetlenül hagyták. A fordulópont 1945: lezárult az a hosszú-hosszú folyamat, amit büszkén ezerévrnek nevezünk, és elkezdődött egy új korszak, aminek megjelölésére még nincs kellő távlatunk. Eddigi jellegében az új korszak mindannak az ellenkezője, amit az ezerév képvisel és szimbolizál, de akárhogy is lesz, akármit hoz a jövő, a fejlődés előreviszi a magyarságot, ismeretlen rendeltetése felé, nem pedig hátra, hogy megtörtén, sírva a múltjára boruljon.”

Ez a könyve is tanúsítja, hogy egész munkásságát a politika iránti szenvedélyes érdeklődés hatotta át, távolból is élénk figyelemmel kísérte a magyarországi, illetve kelet-európai eseményeket, igyekezett világpolitikai összefüggésben elhelyezni megfigyeléseit, következtetéseit. Számos olyan politikai eseményről, tervezetről, megbeszélésről, vitáról adott beszámolót, amelyet mint ezek résztvevője és tanúja közölni is ismerhetett. Emlékirata a magyar memoárirodalom nagy hagyományait követi, ez a hagyomány a magyar elbeszélő próza igen régi és nagy hatású műfaji konstrukciója, bátran állíthatjuk a regényirodalom mellé. Ez a hagyomány (miként ez irodalomtörténeti közhely) Erdélyben keletkezett a 17–18. század viharai között. Börtönviselt államférfiak, megcsalatott gondolkodók, magányba szorult remeték számoltak be sorukról, adták elő életük magyarázatát és „mentségét”. Kemény János, a rabságba jutott fejedelem, Bethlen Miklós, a bukott diplomata, Tótfalusi Kis Miklós, a cselszövéis áldozatául esett tudós nyomdász, Árva Bethlen Kata, a világtól elfordult nagyszony és Apor Péter, a változó idő-

kön zsörtölődő idős államférfi vetette meg az emlékiratműfaj alapjait. E műfajnak azóta is kitüntetett szerep jutott az erdélyi magyar prózában és ennél tágasabban a magyar nemzeti elbeszélő irodalom hagyományai között. A változó sors, a viharos történelem ugyanis mindig gondoskodott arról, hogy a számadásra készülőeknek legyen miről beszélniük, és a közvélemény is várta azoknak az eligazító beszámolóit, akik személyesen vettek részt az eseményekben, esetleg alakították ezeket. A 19. és 20. században is virágzott a memoár műfaja: előbb Bölöni Farkas Sándor, Teleki Sándor, Pálffy János, Deák Farkas és Koós Ferenc, majd a két világháború között Bánffy Miklós, Ligeti Ernő, Szántó György és Kuncz Aladár írta meg a maga emlékiratát. És természetesen a szűkebb Magyarország irodalmában is igen nagy szerepet töltött be ez a tradíció, korábban Kazinczy Ferenc, Kossuth Lajos, Pulszky Ferenc, majd Déry Tibor, Németh László, Illyés Gyula és mások visszaemlékezéseiben, memoárjaiban.

A klasszikus erdélyi és magyarországi emlékiratnak megvannak a maga irodalomszociológiai és formatörténeti hagyományai. Általában akkor készültek ezek az emlékezők, amidőn szerzőjük már megvált attól a szereptől, amelyet korábban betöltött a társadalomban, a közélet harcaiban, formájuk ezért az utólagos számvetés, a jövőnek, a nemzeti közösségnek vagy Istennek szóló vallomás. Az emlékező mintegy végső számadásra készült, életének és cselekedeteinek „mentségét” kívánta papírra vetni. Nem azért, hogy igazolja magát a közvélemény, a világ vagy a jövő előtt. „...én ezt nem a haszontalan hírnek, névnek viszketes kivánságából cselekszem – írta Bethlen Miklós önéletrészésének bevezető fejezetében –, mit használ énnékem, kiváltképpen holtom után, ha valaki az én életemet tudja, és ha jól szól is róla; viszont mit ért, ha nem tudja, vagy rosszul szól is róla?” Az írói munka nem a dicsőséget célozta meg, hanem a sorsot és a pályát zárta le, mindazonáltal van közösségi feladata is, az utódoknak szolgált tanulság és eligazítás gyanánt. A családnak, a barátoknak, a hitfelekezetnek. „Azért ez az írás legyen fegyver, pajzs helyén nálom – olvassuk Bethlen Miklósnál –, mellyel oltalmazzuk magokat, nem engemet...” Az emlékiratokban megidézett történelem az utódokat akarta felvilágosítani, eligazítani. Ebben a

szándékban a magyar memoár- és naplóirodalom legújabb korszaka is osztozott: az írók és közéleti emberek egyrészt maguk is „mentségnek” tekintették mindazt, amit papírra vetettek, tetteiket és politikai, morális döntéseiket világították meg, azt, hogy miért kellett úgy cselekedniük, ahogy cselekedtek a közép- és kelet-európai történelem elmúlt drámai időszakának fordulatos eseményei és kényszerűségei között. Jelen voltak a történelemben, vagy csak elszenvetődtek a történelem fordulatait, engedtek kényszerűségeinek, és ennek a történelmi jelenlétnek a körülményeire és következményeire kerestek magyarázatot. De nem a „mentség” foglalkoztatta elsősorban őket, semmiképpen sem az öngazolás, nem a múltat akarták dicsfénybe öltöztetni vagy mentesíteni, Bethlen Miklóshoz hasonlóan a huszadik századi magyar memoárirók, így Kovács Imre sem hírnevüket készütek gyarapítani, inkább arra vágytak, hogy a történelmi korszak tanulságait vonják le, most már nemcsak a család, a barátok, az eklézsia számára, mint a régiek, hanem egy tágasabb közösségnek, a magyarságnak, talán Kelet- és Közép-Európa közös történelmi sorsot hordozó népeinek.

A memoárirodalom jelene persze nemcsak szociológiájában és moráljában kötődik a klasszikus hagyományokhoz, hanem irodalmi formáiban is, az önéletírás szervezője a múlt idő, az egymásra épülő események sorozata. Kompozíciója így azt az elvet követi, amelyet Halász Gábor *Az újabb regényről* című tanulmányában, szemben a 19. századi regény „koncentrikus” szerkezetével „lineáris” rendnek nevezett. Olyan regényről, tágabb értelemben olyan elbeszélő műről van szó, amelynek belső arányait nem a hősök cselekvése és e cselekvések társadalmi, illetve lélektani motívumrendszerének felkutatása hozza létre, hanem az egymás után leírt események és életjelenségek időrendbe szedett sorozata. Ez a műfaj elsősorban panorámát kínál, egy korszak változatos életét és egy ember változó sorsát mutatja be, és ezért az epikus anyag megtűri, sőt megköveteli a kitérőket, a kommentárokat. Az előadást hol a személyes vallomás, hol a politikusszenvedély, hol az értekező tárgyilagosság szövi át. Voltak írók, például Kolozsvári Grandpierre Emil, akik a magyar próza természetes karakterét látják ennek a memoárirodalomnak a hagyányaiban,

a „lineáris” előadásban és abban, hogy a cselekmény zárt körét minduntalan megszakítják a dokumentatív és kommentatív elemek. Mindennek nagymértékben megfelel Kovács Imre emlékirata is, amellelt, hogy igen tüzetesen és elemző módon, emellelt erős kritikai érzékkel mutatta be az úgynevezett „koalíciós korszak” eseményeit: a szovjet megszálló hatalom erőszakosságát és arroganciáját, a kommunista párt Rákosi Mátyás személyéhez köthető manipulációit és a demokratikus mozgalmak (a parasztpárt, a kisgazdapárt, a kereszténydemokrácia és a szociáldemokrata párt) erőtlenségét. Mindenekelőtt rámutatott azoknak a politikusoknak a tévedéseire és bűneire, akik személyes hatalmi ambícióik oltárán feláldozták saját pártjuk és a magyar demokrácia érdekeit. Természetesen a maga személyes élettörténetét: küzdelmeit, vívódásait, reményeit és csalódásait is bemutatta.

Visszatekintése igen tartalmas és gazdag munka, aligha akad olyan memoár vagy történelmi feldolgozás, amely ehhez hasonló hitelességgel és elemző készséggel ábrázolta volna a drámai mozzanatokban bővelkedő rövid történelmi korszak (1942–1947) eseményeit, közéleti küzdelmeit és szereplőit. Az író az imént említett emlékirat-irodalom hagyományai szerint dolgozta fel anyagát, igen festői arcképekben idézi fel szereplőinek, például Horthy Miklósnak, Kállay Miklósnak, Lakatos Gézának, Tildy Zoltánnak, Nagy Ferencnek, Rákosi Mátyásnak, Szakasits Árpádnak, Kovács Bélának az alakját, igen érdekesek azok a megjegyzések is, amelyeket az ország végzetét megszabó nagyhatalmak vezetőiről: Hitlerről, Veessenmayerről, Sztálinról és Molotovról tesz. Ismerte őket, sokat személyes tapasztalatokból, de akivel nem találkozott, azokról is hiteles és eredeti véleménye van. Visszatekintése nem nélkülözi a szépirodalmi, mondhatnám, regényírói készségeket sem, alkalomadtán vitriolos ironiával mutatja be az általa megörökített történelmi események szereplőit. Csupán egyetlen mozzanatra hívnám fel a figyelmet, a könyv egy helyén Ujszászy Istvánnak, a Horthy-rendszer kémelhárító főnökének és Rajk Lászlónak, az illegális kommunista párt vezetőjének a találkozását idézi fel, ez a megbeszélés a német hadsereggel való szembefordulás stratégiáját volt hivatva kidolgozni.

Ennek során a következők olvashatók: „Már csak egymásnak beszéltek. Beszéltek és ittak. Hagytam őket. A kandalóhoz ültem: én is ittam. Azok monoton, halk hangon a dialektikus materializmus törvényeinek szigorú alkalmazásával végigtárgyalták a magyar történelmet a honalapító Szent István királytól az »országgyarapító« Horthy Miklósig. Az ezer év nagy idő, a beszélgetés is hosszú volt, olyan hosszú, hogy ők is, én is az üveg fenekére értünk. Az italtól megszelídültek, megenyhültek, a Hadik-laktanyát szükséges rossznak minősítették, az államhatalom mindenhatóságát kölcsönösen elismerték.

Az utolsó poharat egymásra ürtették:

– László!

– István!

Féltem, hogy összeölelkeznek, de az egyiket úri magyar gőgje, a másikat kommunista öntudata visszatartotta az illumináltságukban is lealacsonyító, komikusnak ígérkező jelenettől. A búcsúzásnál hosszasan kezet szorítottak, Rajk megjegyezte:

– Tanulságos este volt.

Ujszászy őszintén válaszolta:

– És megnyugtató...

Memorandumunkat gyorsan a kezébe nyomtam!”

A jelenet, az emlékező szándéka szerint is, komikus színezetet kap, holott igazában tragikusnak lehetne minősíteni, hiszen azt mutatja be, hogy a magyar politikai spektrum szélső helyein elhelyezkedő személyek, akik természetesen a mögöttük álló irányzatot és stratégiát képviselik, azaz a radikálisan jobboldali, a két világháború közötti korszak uralmi rendszerében egy időben, nevezetesen a második világháború idején vezető szerepet

betöltő tábornok, azaz Ujszászy István és a kommunista párt egyik vezető személyisége, akit súlyos felelősség terhelt az 1945 és 1949 közé eső korszak bűneiért, azaz Rajk László, igaz, akkor éppen egy „jó ügy” szolgálatában, mennyire megértették egymást, miközben a demokrácia: a polgári függetlenség és a nemzeti szabadság érdekeit képviselő Kovács Imrének szinte csak a megfigyelő szerepe jutott. Mindez egy kis tragikomikus jelenet színpadán jelzi a magyar demokrácia törekenységét is. Ugyanakkor arra is fel lehet figyelni, hogy mind a jobboldali radikális kémelhárító-főnök, mind a kommunista pártvezér tragikus módon végezte életét: Ujszászy tábornok valószínűleg még 1945-ben szovjet lágerben, Rajk László pedig, mint közismert, a kommunista rendszer akasztófáján fejezte be pályafutását, egyedül a „középen” elhelyezkedő és az imént felidézett beszélgetés során a rezonőr szerepét kapó Kovács Imre vehetett búcsút az élettől emberi körülmények között.

Végül is Kovács Imre munkáját mind a bemutatott korszak hihetetlenül érdekes és ugyanakkor tragédiák közé vezető történetének ábrázolása, mind publicisztikai és írói erényei következtében a magyar memoárirodalom olvasmányos és tanulságos művei között kell számon tartanunk. Most, az író születésének centenáriumán el kellene gondolkodnunk azon, hogy mi minden nála található megállapítást, tanulságot, elemzést kellene egy hitelesebb és ígéretesebb nemzet- és történelemkép kialakítása érdekében hasznosítani. A *Magyarország megszállása* ugyanis olyan munka, amely ma is gondolkodást, számvetést, időnként önvizsgálatot követel.

Pomogáts Béla

ADORJÁNI PANNA

MENEKÜLÉS A SZABADSÁGBÓL

Blaine Harden: *Menekülés a 14-es táborból. Észak-Koreából a szabadságba*

■ A *Menekülés a 14-es táborból* olyan, mint egy kiváló sci-fi, amit izgalommal telve és az elénk tárt fiktív világtól elborzadva egy szuszra olvasunk el. Csak egy a bökkenő: Blaine Harden könyve nem a disztópikus jövőről szól, hanem a jelenről, és nem virtuóz módon komponált kitaláció, hanem kegyetlen szenvtelenséggel megírt valóság.

Blaine Harden 2008 decemberében publikált először Szin Donghokról, akkor még a *The Washington Post* ázsiai tudósítójaként.¹ Szin Donghok az egyetlen olyan észak-koreai disszidens, akinek sikerült megszöknie az ún. no-exit politikai fogolytáborok egyikéből. Ugyanakkor ő az egyetlen olyan ismert rabszökevény, aki lágerben született és nőtt fel. Észak-Koreában ugyanis alapvetően kéttípusú fogolytábor létezik: az enyhébbik nevelő jellegű, és innen ki lehet szabadulni, ha az ember „megjavul”, a leginkább politikai elítéltek számára fenntartott no-exit táborokban viszont halálukig raboskodnak nemcsak a „bűnösök”, de családjaik is. A no-exit táborokban egyetlen lehetőség van szexuális együttlétre: ha a foglyok nagyon jól teljesítenek (vagyis jól végzik a rájuk kiszabott embertelen munkát), jutalmul az örök párt választhatnak nekik, akivel évente pár éjszakát eltölthetnek. Egy ilyen random-házasságból született Szin is, akinek tizennégy éves koráig fogalma sem volt arról, hogy miért kell lágerben élnie. Az észak-koreai törvény szerint ugyanis a bűnt harmadízigen kell büntetni:² ha tehát valaki államellenes tettet követ el, vagy az állam valamiért veszélyesnek találja, akkor testvérei, szülei, gyermekei, unokái is büntetésben részesülnek. Vagyis amikor Szin édesapjának a bátyjai 1951-ben, a koreai háború alatt dezertáltak Dél-Koreába,

nemcsak Szin édesapját tették ki halálos veszedelemnek, hanem Szint magát is, akinek így nem adatott meg az, hogy ártatlanul születhessen meg. Amikor pedig Szin sikeresen elszökött a 14-es táborból, akkor valószínűleg az ő ott maradt apját kínozták meg, sőt talán ki is végezték. Vagyis büntetlenül nem lehet kilépni sem Észak-Koreából, sem az észak-koreai kegyetlenséget és igazságtalanságot sűrítő és felnagyító légerekből.

Szin történetét egyszer már ő maga is megírta: a 2008-ban koreaiul megjelent könyvet azonban meglehetősen érdektelenül fogadták Dél-Koreában, alig fogyott el belőle valamennyi. Blaine Harden unszolására készült el a *Menekülés*,³ amely 2012-ben jelent meg, nemzetközi figyelmet kapott, toplistákra került fel – vagyis elért egy kritikus tömeget, és ezáltal valamelyest hatást tudott gyakorolni. Legálább arra az immár tetemesebb tömegre, amely elolvasta – és el fogja olvasni – a könyvet.

A *Menekülés* megrendítő olvasmány egy olyan világról, amely végteleníti a holokauszt élményét, azzal a különbséggel, hogy míg a második világháborúbéli deportálásokat vagy a Gulág tapasztalatait a jelenlegi huszonévesek már nem tudják olyan elemi mélységgel érteni, ahogy azt szüleik, illetve nagyszüleik értik, az észak-koreai légerek több mint ötvenéves létezése (amely létezését Észak-Korea természetesen tagadja) már mindannyiunk jelen idejének része. A könyv megjelenése pedig végérvényesen ellehetetleníti a dolgok tudomásul nem vételét: ha másként nem, az internet által most már mindannyian tudomást vehettünk arról, hogy ami valaha még kétséges volt, az ma már tagadhatatlan tény, a Google Earth a tanú rá.⁴ Vagyis nem lehet már elmenni a

tény mellett, hogy valahol százezreket⁵ büntetnek és végeznek ki igazságtalanul.

Lehet, hogy egy idő után az észak-koreai borzalmak is olyan gyakorisággal és hangsúllyal kerülnek előtérbe (sajtóban, közösségi médiában stb.), hogy beindul a virtuállét jellegzetes tumpultsága, amikor a *breaking news* újabbnál újabb borzalmi már semmilyen érdemleges hatást nem tudnak elérni. Megszokjuk, mint ahogy Dél-Korea is valamilyen módon megszokta és elfelejtette Észak-Koreát. Blaine Harden egy teljes fejezetet szentel annak, hogy feltárja Dél-Korea nemtörődomségének az okait, és anélkül, hogy a helyzet miatt elkeseredett Szinhez hasonlóan ítéletet hozna, komplex képet ad a Koreai-félsziget lakóinak életéről.

Tulajdonképpen ez a távolságtartás és objektivitás az, ami miatt a *Menekülés* olyan jól működik: az az engesztetetlen pontosság, amivel Harden megírja Szin menekülésének történetét, teszi hitelessé és hátborzongatóvá a könyvet. Az író nem megengedő interjúalanyával szemben sem, aki eleinte hazudik arról, hogy miképpen halt meg az anyja és a bátyja. A 2008-as cikkben még a lightos változat olvasható, Szin később mondja el Hardennek, hogy szabadulásakor döntött úgy, hogy ezt az emléket nem mondhatja el úgy, ahogy valójában megtörtént, mert attól tartott, hogy az emberek gyűlölni fogják miatta. Valóban, szinte felfoghatatlan az, hogy valaki beköppe a szökni próbáló anyját és bátyját, a sikertelen szökési kísérletet követő kivégzéskor pedig „a sértett és sebzett kamaszok őszinte öntudatával” haragudjon rájuk. (88.) Harden a két verzió kapcsán elbizonytalanítja Szin történetének igazságát: minthogy a fiú a könyv előkészítése során csak egy későbbi fázisban tisztázta szerepét az anyja halálával kapcsolatban, a szerzőben joggal merült fel a kérdés, hogy vajon egyéb történések kapcsán nem másított-e ugyanígy a valóságon. Viszont Szin és a hozzá hasonló disszidált foglyok és örök az egyedüli tanúk, és mivel külföldi sosem járt még a táborokban, az ő vallomásaik hitelesnek számítanak. Vagyis: eldönthetjük, hogy tényleg sci-fiként olvassuk a *Menekülést*, de azzal nem teszünk mást, mint hogy semmibe vesszük a szemtanúkat, ezáltal tagadva a lágerrek létezését.

Szin története ugyanakkor azért izgalmas, mert teljességgel egyedi, ezért a táborbeli tettei is csak sajtóságos megértési stratégiával válnak érthetővé: más lágerlakókkal szemben Szin egy olyan világba született bele, ahol soha nem volt szabad. Soha nem tapasztalta meg azt, hogy milyen szabadnak lenni, rendes családban felnőni, szeretni, barátokat szerezni stb. Az emberi lét alapfeltételei hiányában Szin táborbeli döntései sem minősíthetők emberi döntéseknek: később, már szabadulása után Szin megjegyzi, hogy most tanul bele abba, hogy milyen embernek lenni, lelkifurdalást érezni a családjá vagy a többi táborlakó miatt, megbocsátani saját magának, szeretve lenni.

A *Menekülés* a 14-es táborban kezdődik, és Kínán át vezet Dél-Koreába és Amerikába. A történet nem végződik a menekülés happy endjével, sőt ezután válik még izgalmasabbá, ahogyan végigkövetjük, hogy milyen úton-módon lehet Észak-Koreából elszökni. A zárlat pedig az emberre válás egy pontját örökíti meg, azt, amikor Szinnek végre sikerül megtalálnia a saját hangját, azt a hangot, amely tevékenessé válik az észak-koreai helyzetet illetően. Mert hiába a dél-koreai állam támogatása (amely minden észak-koreai menekültnek kijár), hiába a repülőjegy az Egyesült Államokba, Szin útja nem egyenesen halad a hírnév, elfogadás, beilleszkedés és boldogság felé. Szin útja a szerző vagy akár az olvasó útjával analóg: ahogyan Blaine Harden számára is Szin által lett Észak-Korea szívügy (jelenleg második könyvét írja az országról), úgy az olvasónak is meg kell tennie azt az utat, amely a tudatlanságból és/vagy passzivitásból a tudatos és felelős aktivitásba vezet.

Egy kicsit olyan ez a könyv, mint amikor egy káros szenvedélyről lemondunk: ahogyan letesszük a könyvet, valahogyan az életünknek meg kell változnia. A kérelhetetlenül hideg stílusban feltárt történet megismerése után elviselhetetlen szabadságérzettel maradok: ez egy olyan fellélegzés, amely csak a bebörtönözés és embertelen könyörtelenség ellenében történhet meg, és ennek a ténynek a felismerése egyszerre megrendítő és borzasztó. Felkavar, és nem bocsát meg, nem enged el tiszta lelkiismerettel.

■ JEGYZETEK

1. Harden, Blaine: *Escapee Tells of Horrors in North Korean Prison Camp*, December 11, 2008, The Washington Post. (http://articles.washingtonpost.com/2008-12-11/world/36912828_1_shin-kim-tae-jin-concentration, a letöltés ideje: 2013. május 25.)
2. „Egy 1972-es törvényben maga Kim Ir Szen fektette le az alapelvet: »Az osztályellenséget, bárki is legyen az, harmadízíglén kell kiirtani.«” (27.)
3. Blaine Harden: *Escape from Camp 14: One Man's Remarkable Odyssey from North Korea to Freedom in the West*. Penguin Group, New York, 2012.
4. A One Free Korea website részletesen bemutatja az észak-koreai táborokat és a helyüket a Google Earth segítségével, pl. a 14-est is, ahonnan Szin elsőkött: <http://freekorea.us/camps/> (A letöltés ideje: 2013. május 25.)
5. Az Észak-Koreai Emberi Jogi Tanács (The Committee for Human Rights in North Korea) szerint körülbelül kétszázezerre tehető a bebörtönzöttek száma Észak-Koreában. (<http://www.hrnk.org/about-about-hrnk.php>, a letöltés ideje: 2013. május 25.)

EGY RÉGI IRODALOMTÖRTÉNETI MONOGRÁFIA MAI TANULSÁGAI

Sándor István: *Író és társadalom. Fejezet a magyar felvilágosodás történetéből. I. Főúr és nemes*

■ Manapság ritkán fordul elő irodalomtörténeti körökben, hogy jó hatvan évvel ezelőtt írott irodalomtörténeti monográfiákat újraértékeljenek, vagy amennyiben mégis, akkor a szakemberek többnyire elmarasztaló hangon szólnak róluk, és újabb, korszerűbb szakmunkák megjelenését sürgetik. A leggyakrabban természetesen a köznapi nevén Spenótként ismert irodalomtörténettel fordul elő, hogy elavultságára, az egyetemi oktatásban alkalmatlan voltára hivatkozva újabb és újabb kísérletek jelennek meg, amelyek a leginkább elfogadott irodalomtörténeti monográfia pozíciójára pályáznak. Az pedig végképp szokatlan és némileg meglepő, hogy egy, a világháború környékén megjelent munkát 2012-ben újra kiadjanak, ráadásul egy olyan sorozat keretében, amelynek eddigi kötetei a magyar irodalomtörténeti kutatások módszertani megújulásának voltak jelentős kísérletei.¹ Természetesen az nem ritka, hogy a magyar tudományosságra nagy hatással levő szerzők munkáit a későbbiekben újra kiadják. Ha a klasszikus magyar irodalom területén maradunk, elég csupán Horváth János munkáinak többszöri újrakiadására vagy a jelen sorozat indító köteteiként megjelent Csetri Lajos-tanulmányokra gondolni.

Sándor István könyve azonban nem illik ezekbe a kategóriákba: azt sem

mondhatjuk róla, hogy nézetei elavultak volna, és az eddigiekben arról sem lehetett szó, hogy olyannyira meghatározták az irodalomtörténeti gondolkodást, hogy megkerülhetetlen lenne művének újrakiadása. A szerző életrajzáról, a könyv keletkezéstörténetéről és mostoha sorsáról jelen kötet függelékéből, Szilágyi Márton tanulmányából értesülhetünk. Bár a kötet megjelent 1945-ben, terjesztését és az irodalmi körökben való elterjedését jelentősen megakadályozta, hogy ugyanabban az évben szerzője ellen koncepció per indult a szegedi Tanárképző Főiskolán, melynek következtében, annak ellenére, hogy a vádak nem sikerült bebizonyítani, sőt maga az eljárás is szabálysértő volt, Sándor Istvánt eltávolították a főiskoláról, többet nem taníthatott, és az irodalomtörténettől is eltávolodott. Mindezek következtében nagyszabású koncepcióját és több kötetesre tervezett munkáját nem folytathatta, az új módszertani felvetéseket pedig nem tölthetett ki. Emberi rehabilitációja még életében megtörtént, hiszen kandidátusi fokozatot szerzett, kiüntetésekkel kapott, és a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola határozatban mondta ki, hogy eltávolítása jogtalan volt. A kötet újrakiadását nem nevezném szakmai rehabilitációnak sem, hiszen néprajzi, bibliográfusi munkássága ma már megkerül-

hetetlen, kritikai kiadások előkészítésében való tevékenykedése pedig irodalomtörténeti tennivágyását is kielégíthette, még akkor is, ha a textológiai munka nem hoz olyan látványos sikereket, mint egy-egy monografikus értelmező kötet.

Szilágyi Márton többféle magyarázattal is szorgál arra, hogy miért volt szükség a könyv újrakiadására. Az első érve, hogy a kötet igen szerencsétlen időpontban jelent meg 1945-ben, a szerző maga is tartott tőle, nem terjesztette, könyvtárakba nem került be, így nem fejthette ki azt a hatást, amelyre valójában hivatott volt. Eltekintve itt attól, hogy ebben az esetben az 1945-ös év magánéleti események miatt nem volt a legalkalmasabb időpont az irodalomtörténeti meglátások kifejtésére, kérdésként merülhet fel mégis, hogy milyen jellegű kötetek társaságában jelent meg ez a munka 1945-ben. A recenzens, bár nem túl professzionális módon,² az Országos Széchényi Könyvtár online katalógusában próbált utánajárni annak, hogy milyen volt az az irodalomtörténeti közeg, amelyben Sándor István könyve először megjelent. A mintegy 1407 találatból alig egytucatnyi nevezhető irodalomtörténeti jellegűnek,³ bár ez a szám jelentősen növekedne, ha a történelmi Magyarországban megjelent összes könyvet beleszámolnánk, valamint ha ebbe a kategóriába tartozónak tekintenénk azt a számtalan tankönyvet is, amelyekre nyilván azért volt szükség, hogy már a marxista jellegű irodalmi interpretációknak is helyet adjanak. Nem mutatható fel olyan irodalomtörténeti munka, amely jelentősnek lenne nevezhető,⁴ társadalomtörténeti jellegűből viszont több is van,⁵ sőt a könyvtörténet⁶ és az imagológiai kutatások előzményének tekinthető tárgytörténeti munka is megjelenik,⁷ bár ez utóbbi kétségkívül politikai indíttatásból született. Ilyen szempontból nézve az év legjelentősebb irodalomtörténeti munkája maradt visszhangtalan, bár a manapság megjelenő könyvekre való reflexiók felől nézve, három megjelent recenzió után mégsem nevezhető hatástalannak és elfeledettnek egy kötet, kiváltképpen hogy a későbbiekben Csetri Lajosnak köszönhetően a szegedi bölcsészek mégiscsak olvashatták a szöveget. Kérdéses lehet az is, hogy egy politikai perben miért lehet veszélyes egy a felvilágosodás irodalmáról szóló munka, mi indokolja azt, hogy a szerző maga is rejtegesse kötetét.

Első látásra a kötet annak az elvárásrendszernek tesz eleget, amely a későbbiekben a marxista irodalomtörténet-írás sajátja lesz: a felvilágosodás korának magyar irodalmát a szociális feszültségek, a társadalmi csoportok egymás közötti viszonyainak megközelítéséből látatja, a nagyobb koncepció első részeként a főúri és nemesi réteget mutatva be. Mégsem nevezhető sem a mai értelemben vett társadalomtörténeti munkának, sem pedig a marxista ideológiát követő értelmezésnek, hiszen Sándor István már az első oldalakon megkerüli azt a problematikát, hogy az irodalom mennyire tekinthető a valóság, a valós szociális viszonyok leképeződésének, és kijelenti, majd pedig azt a módszert követi, hogy kizárólag irodalmi művekben felmerülő problémákkal foglalkozik, így pedig nem a társadalom, hanem a társadalmi eszmélkedés történetét vázolja. (7–8.) Sándor István alaposan meghatározza módszereit: egyrészt a pozitívizmus és szellemtörténet előfeltevéseinek és eredményeinek együttes használatára törekedett, másrészt viszont a tárgytörténeti alapozásnak köszönhetően a felvilágosodás korának szövegeit a közös tematikák kijelölésével és topikus szálak követésével próbálja magyarázni. Ennek a módszernek a tökéletes gyakorlatba ültetéséhez megkerülhetetlen a szövegek eltérő kontextusainak vizsgálata, a keletkezési körülmények figyelembevétele, a szerzők társadalmi és vallási hovatartozásának a beépítése a lehetséges értelmezésbe. Mindezek figyelembevételével nyilván más eredményre jut, mint a későbbi marxista irodalmárok, Szilágyi Márton szerint ezért is marginalizálódott volna a munka akkor is, ha bekerül a korabeli köztudatba. Bár Sándor István a társadalmi-gazdasági forradalmakra alapuló irodalomtörténet retorikájától teljesen elzárkózik, a felvilágosodás hatásait időnként túldimenzionálja, és olyan jelenségnek tartja, amellyel mindenkinek szembe kell néznie: vagy elfogadja újításait, vagy pedig elzárkózik azok elől. Ebben a kötetben természetesen csak a nemességre korlátozódik a vizsgálat, de már itt is eléggé szigorúan leszögezi, hogy a felvilágosodás eszmevilága nem szított társadalmi feszültségeket, a polémiák többnyire régi és új, hagyományos és kozmopolita ellentéteiből fakadtak: „A küzdelem, amelynek főbb mozzanatai irodalmunkban élénk tárulnak, nem osz-

tályellentétekből származik, hanem egyetlen történelmi osztály kebelében kifejlődő művelődési ellentét eredménye” (224) – olvashatjuk összegzésében. Véleménye szerint ugyanis a felvilágosodás hatásait az írók már a kezdet kezdetén a régi magyar életformákkal való összeférhetetlenségben szemlélték, valamint a nemességet mint társadalmi réteget hitében és magyarságában egyszerre kezdte ki ez a folyamat. Ezekből a problémákból származtak a feszültségek, ezért nem volt szerinte egységesen pozitívna vagy negatívna nevezhető a felvilágosodás eszméihez való viszonyulás. Ennek az alapproblematikának a körüljárásához egyrészt röviden vázolja a 18. századi társadalmi gondolkodást, annak közjogi és kulturális előzményeivel együtt, majd a konzervatív és újító álláspontok ismertetésével folytatja. Mindez tekinthető a többkötetesre tervezett munka bevezetőjének, mert a nemes és főnemes műveltségkritikája, irodalmi ábrázolásai, az egymással folytatott polémiák ezután következnek. A tárgyátörténeti alapozásnak köszönhetően olyan tematikák köré építi fel munkáját, amelyek egyrészt a nemesi társadalom mindennapjait is meghatározták, másrészt viszont pontosan ezek az életterületek konfrontálódtak a felvilágosodás elképzeléseivel, és ezért az irodalom is fokozottan figyelt rájuk: az egyház, a föld, a jog, a virtus, vagyis a katonai erények. A folyamatosan visszatérő kérdés: Életképes-e a régi, erkölcsös és magyar-e az új? A második részben pedig láthatóvá válnak a differenciálódási folyamat eredményei: nem egyetlen, homogén társadalmi rétegről van itt szó, hanem ennek a ré-

tegnek különböző típusairól, mely típusok az irodalomban egyre részletesebben és ironikus szurkálásoktól sem mentesen jelennek meg.

A Sándor István által feldolgozott irodalmi anyag tekintélyes méretű, annak ellenére, hogy többnyire a mai értelemben vett szépirodalmi anyagban válogatott, és nem vette figyelembe a felvilágosodás korának másfajta szövegtípusait. A szerkesztők aktualizálták a hivatkozott anyagot, legtöbb esetben az újabb, textológiailag pontosabban kiadott szövegtelelőhelyet is megjelölték. A kötet egyik nagy érdeme lehet, hogy közelebb visz annak a mostanában sokat emlegetett problémának a megértéséhez, amely a felvilágosodást az egyidejű egyidejűtlenségek idejének nevezi, bár nem számol azzal, hogy ebbe az is belefér, hogy az írók egy csoportja egyáltalán nem is reflektált a felvilágosodásra. Az azonban világosan látszik, hogy hol jelölhetők ki azok a problémás pontok, amelyekre a korszakban nagyon eltérő válaszok születtek.

A szerkesztők intenciója ettől némileg eltérő: „A könyv mostani újrakiadása – amely voltaképpen az első igazi, méltó publikálásnak is nevezhető – nem kegyeleti tevékenység, hanem ösztönző hozzájárulás egy olyan, igényként létező, de még alakulóban lévő irodalomtörténeti szemléletváltás számára, amely az irodalom társadalmi használatának dimenziói iránt érdeklődik.” (234.) Ehhez a szemléletváltáshoz vihet közelebb nem csupán a most megjelent kötet, hanem a sorozat egésze is.

Biró Annamária

■ JEGYZETEK

1. A Ligatura sorozat a L'Harmattan kiadónál indult 2007-ben, majd 2009-től a Ráció kiadó gondozásában jelenik meg. A sorozat szerkesztői, Szilágyi Márton, Scheibner Tamás és Vaderna Gábor olyan irodalomtörténeti munkák megjelentetésére vállalkoztak, amelyek kulturális antropológiai, társadalomtörténeti vagy új szmetörténeti szempontok bevonásával járnak körül irodalomtörténeti témákat.
2. Szolgáljon erre mentségként, hogy a jelenlegi élethelyzetből fakadóan nem tud hozzáférni a magyar irodalomtörténeti bibliográfiákhoz.
3. Jelen kötet 1945-ös kiadása nem található köztük.
4. Bisztray Gyula, Tolnai Gábor, Kozocsa Sándor megjelenteti és kommentálja Arany egyik ismeretlen fogalmazványát; Bácsyné Kósa Szabó Erzsébet *Visszhang: irodalmunk nagyjai a költészet tükrében* című könyvet publikál, de Szakasisz Árpád előszavával a forradalmi Ady-képét bemutató válogatás is megjelenik.
5. Molnár Erik: *A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig*; Erdei Ferenc: *A magyar társadalom*; Gárdonyi Albert: *Budapest közállapotai a 18. század elején*. Ez utóbbinak már a címe is igen problémás, a módszertani irányok feltérképezésétől ezúttal eltekintek.
6. M. Iljin: *A könyv világhódító útja: az írás, a betű és a könyv története*. (Ford. Fazekas István.)
7. *Mégis huncut a német: a németiség igazi arca – a magyar kultúrtörténet tükrében*. Összegejtőtte Kemény István.

LELEPLEZÉS KERESZTELŐN

Berszán István: *Gyakorlásokutatás*

■ Amikor úgy jellemzem Berszán István *Gyakorlásokutatás* című munkájában körvonalazódó ethoszát mint a diszkurzív leleplezési vágy, valamint e vágy pfeifferi értelemben vett színre vitelének leleplezésére tett kísérletet, mintha nem lennék jó olvasója a könyvnek. Mintha kívül és belül egyszerre kívánnék egeret fogni, azaz ironikus volnék, az ironia pedig – Paul de Man megközelítésében – a trópusok trópusa; még ha nem logocentrikus, nem narratív voltából fakadóan ki is vezet a tropológia mozgásteréből. E kizárólagos szereplehetőségben tetszelegve ugyanakkor – immár Berszán István oldaláról vizsgálva a kérdést – leleplezhető mint a jelölő materialitásának imperialista kiterjesztésére tett kísérlet, ami hozzájárul történés és gyakorlás szeparálásához, valamint annak a distanciának a megképződéséhez, mely kizárólag a performanciát, az építkező mozzanatot hangsúlyozza, miközben egyre távolabb sodor bennünket olyan jártasságoktól, illetve gesztusoktól, mint a megvendéglés, a kivárás, a „megorintás”, a visszafordulás, az eltévelyedés, az áldozás.

Amikor azonban egy örökös leleplezési vágy leleplezéseként aposztrofálok a szerző ethoszát, voltaképpen a gyakorlásokutatással való barátkozásom – hol intenzívebb, hol megtorpanó – ritmusát kívánom megragadni, gesztusrezonanciáim ívét a könyv dús impulzusaira, készítetéseire és kényszereire.

Szánható-e az idő?

■ Számba vehetnénk, etikai tájékozódása során mi mindenről rántja le a leplet a szerző; a mérés, a kalkulus ugyanakkor – mint a világ mennyiségként való leleplezését előkészítő domináns kulturális gyakorlat – talán a legkevésbé hangsúlyos Berszán István ethoszában. Pontosabb, ha figyelmünket arra „finomhangoljuk”, hogy *mikor* leplez le egy adott gyakorlatot. Amikor a gyakorló (már) nem jó vendég. Amikor úgy gyakorolja magát a ven-

dégségben, hogy vendéglátóját a maga képére és hasonlatosságára alakítaná, kiszakadva a vendéglátás történetéből. Amikor nem követi az adott mozgáster impulzusait, készítetéseit, kényszereit, hanem egy korábbi mozgásterből hozott gyakorlati kapcsolatteremtés ritmusát hurcolja magával. Amikor nem hajlandó, nem elég bátor kitenni magát a lévinasi Másik, illetve – engedve a feloldhatatlan etikai paradoxonnak – a derridai *valamilyik* Másik hívásának. Amikor már nem időt nyer a követésben, hanem időt *szán* neki – nyilván ez utóbbi szónak nem a szakrális szférájába vezető „szentel” értelmében, hanem valamiféle gazdasági „befektetésként” artikulálva azt. Amikor nem hajlandó beismerni, hogy elvétette a gyakorlat ritmusát, és elmulaszt visszafordulni, hogy gesztusrezonancia révén ismét megpróbáljon ráhangolódni a nyomra. Amikor tehát a „tájékoztó!” imperatívuszának úgy tesz eleget, hogy abszolút etikai felelősségét a Másikért nem hajlandó vállalni, amikor úgy „üzletel”, hogy saját profitja szükségszerűen hiányként jelenjen meg a másik oldalon.

A dekonstrukciót, a médiaelméletet, a kulturális antropológiát, a kulturális gazdaságtant, az irodalomszociológiát, illetve olyan átfogó törekvéseket, mint a transz- vagy interdiszciplinaritás Berszán annyiban és akkor tartja leleplezendőnek, amennyiben és amikor saját hatáiraik imperialista kiterjesztésére törekcsenek, beszűkítve, homogenizálva ezzel mozgásterünket. Amikor az interdiszciplinarista gyakorlat arra tesz kísérletet, hogy valamiféle „közös nevező” megállapítása révén hangolja össze sok és igen sokféle kutatási gyakorlat mozgásterét, Berszán István szerint tulajdonképpen nem tesz mást, mint megpróbálja egymásra redukálni – azaz homogenizálni – ezeket. Ezzel éppúgy elvételi „vizsgálata tárgyának” ritmusait, éppúgy fenntartja a szubjektum-objektum paradigmát, implicit tehát a tárgytól vett distancia szükségszerűség-

ét, mint olyan erőszakosan teret hódító diszkurzív gyakorlatok, melyeknek célkitűzése kevésbé igazolható vagy „nemes”. A gyakorlástudomány egyik legmeggrázóbb és legalapvetőbb megállapítása éppen abban áll, hogy a mozgásterek nem vezethetők vissza egymásra, a közöttük létező kapcsolatok pedig nem viszonyszerűek, azaz nem beszélhetünk a mozgásterek közötti bonyolult konfigurációkról. Ha a gesztusrezonancia áthangolása révén átjárunk egyik mozgástérből a másikba, ez egyszerűsége miatt a korábbi ritmusból való kikökenéssel jár, amennyiben pedig a ritmust időként határozzuk meg – lemondva az idő (kizárólag) mennyiségként való definiálásáról –, ez annyit tesz, hogy az időkében tájékozódunk – azaz az etikában(n) gyakoroljuk magunkat.

Odateremtenek artefaktumok

■ A továbbiakban a könyv egy konkrét tájékozódási gyakorlatának eredek nyomába, melynek leghangosabb állítása több – számomra fontos – szerző problémairányultságához viszonyul. Az *Artefaktualitás és gyakorlati tájékozódás a terror(izmus)ban – tett, fogalmi definíció, művészi megközelítés* című tanulmány (205–219.) mindjárt a probléma kijelölésében zárójelbe teszi az „elméleti” absztrakciót, ti. az „izmust”. E gesztus egyszerűre visszhangja és kibillentése a konferenciaszervezők zárójelének (lásd a konferencia címét: *Terror(ism) & Aesthetics*). Berszán István megközelítésében ugyanis az elvonatkoztatás aktusa nem pusztán a tekintetben vétkes, hogy a módszeres gondolkodás oltárán feláldozná a kérdés egyedi vonásait, heterogenitását, hanem abban is, hogy a probléma artefaktualitásként való azonosításának első foka volna. Mint ilyen, a kérdés ritmusát téveszteni szem elől, a probléma megközelítését mint gyakorlatot pedig a „teóriával” váltaná fel, úgy definiálva azt, mint aminek nincs (közvetlen) hatása a problémára, nem karcol bele a világba, nem változtatja azt meg – magyaráz: nincs etikája, nem időkből tájékozódik. Berszán tájékozódása itt a kulturális kiábrándultság leleplezésére vállalkozik, mely a világ artefaktumként, történeti konstrukcióként való szemlélésében *meríti ki* magát, azaz impotenssé és frusztrálttá válik egy konstruált világ látványától, mely – hiába hogy időről időre történeti képződményként lepleződik le – mély közönyt és im-

munitást tanúsít „teória” és „teoretikusa” erőfeszítéseivel szemben.

Szilágyi Júlia *Retorika* c. esszéjében hasonló leleplezésre vállalkozik: „Okos harmadéves mondja, élvezetesen eltérve a tárgytól *A hollót* fordító Kosztolányi és a fordítást bíráló Elek Artúr vitáját ismeretve vizsgán, hogy a költő egy retorikai fogással tiszteleg bírálója művészetkritikai kompetenciája előtt. Persze a jómodor retorikának is kiváló, s az is biztos, hogy ez egyéni vélemény, nem a huszoneveseké általában, s mint ilyen érdekes. Egyszerűen kizárja azt a lehetőséget, hogy valaki – teszem azt Kosztolányi – pusztán udvariasságból udvarias, mert udvariasnak lenni jó, nem pedig retorikai megfontolásból. Csak úgy, ok nélkül, mert jólnevelt, mert kulturált, mert ember.”¹

A skót morálfilozófus, Alasdair MacIntyre *Az etika rövid története* c. munkájában kortárs bölcseleők egy olyan csoportját bírálja, akik „élesen el akarják választani a filozófiai etikát mint a magyarázat másodfokú tevékenységét az első fokú diskurzustól, amely annak az életvitelnek a része, amelyben az erkölcsi kijelentések elhangzanak. E filozófusok – vallja – az ilyen megkülönböztetéssel a filozófia területének olyan meghatározására törekszenek, mintha fogalmi igazság lenne az, hogy a filozófia nem tud hatni a gyakorlatra.”²

Berszán István él a gyanúperrel, hogy „a terrorizmus kérdésének túlságosan is militarizált megközelítését bíráló esztétikai megközelítés maga is belül marad a terrorizmusra adott válaszok pragmatista kultúráján”. (207.) Merész analógiát von esztétika, illetve terror reakciói között: „Úgy gondolom, komolyan felmerül az esztétika terrorizmushoz folyamodása is. Az utóbbi évtizedekben egyre jelentéktelenebbé váló esztétika [...] reménytelen-ségében ugyanahhoz a stratégiához látszik folyamodni, mint a terrorizmus: megpróbál, gyakran önmaga elleni erőszakkal (nem akarom azt mondani, hogy öngyilkos merénylőként) jelentős dolgokhoz kapcsolódni s ezáltal legitimálni státusát a tudományok körében. A terrorizmus például ilyen *menő*, vagyis jelentős irányzat.” (212.)

E két kirekesztettség, illetve a kirekesztettség állapota gerjesztette erőszak, mely maga a figyelmünkhez intézett apelláta, a szerző szerint nagymértékben annak tulajdonítható, hogy figyelmünk

kizárólag a terror vagy az esztétika történeti kontextusaira, valamint azok konstruáltságára, artefaktualitására irányul, illetően mulasztunk el gesztusainkkal rezonálni azokra a hívásokra, impulzusokra és kényszerekre, melyekkel az elnyomott kultúrák vagy a műalkotás záporoz bennünket. Amennyiben tehát nem tudunk kilépni e diszkurzív, a vizsgálódás számára állandó distanciát teremtő gyakorlatból, fennáll a veszély, hogy esztétika és terrorizmus viszonya nemcsak témája vizsgálódásainknak, hanem „bizonyos mértékben újabb megvalósulása is”. (212.) Berszán tehát látványosan beazonosítja a „teória” etikai felelősségét, illetve – akárcsak Szilágyi Júlia vagy Alasdair MacIntyre – érveket vonultat fel amellett, hogy nem létezik olyan „teória”, mely ne lenne egyszerismind gyakorlat is, azaz felmentene bennünket a nyomhagyás felelőssége alól.

Milyen is egy valóság?

■ A gyakorlatkutatással való barátkozásom idejében néhány bicsaklás is tetten érhető. Berszán István Paul de Man gyakorlatával szembeni kifogásait fogalmazza meg, amikor ezt írja: „Egy gyakorlat akkor lesz ideologikus, amikor kritikai igényvel lép fel a többivel szemben, ami újabb kritikával azért nem orvosolható, mert – ahogy ez sokkal a dekonstrukció előtt porba íratott – a kritika valóban megismétli, amit kifogásol, tehát ugyanabban vétkes, amit másban kifogásol.” (62.) Nem úgy teszi tehát etikaivá a dekonstrukció gyakorlatát, hogy kritika alá vonja vagy cáfolja, hanem visszafordítja azt „*saját mozgásának önálló időfolyamába*”. Gyakorlatában következetes marad; csak és kizárólag abban a pillanatban leplez le egy adott diszkurzív gyakorlatot, amikor az önmaga imperialista kiterjesztésébe hajlana; mintegy tükröképét mutatja fel neki a nyomaiban tátongó veszteséget és hiányt. Szkeptikus marad azonban azzal kapcsolatban, hogy a leleplezés gesztusa, még ha oly intellek-

tuális tisztesség is jellemzi, mint Berszán István gyakorlatában, fenn tudja-e tartani hosszú távon a gyakorlatkutatás ethosát. A szerző joggal válaszolhat felvetésemre a Terepkönyv-táborok tényével, azzal tehát, hogy gyakorlati korántsem szorítkoznak egyetlen mozgásterre, és így a könyvét domináló leleplezéses gesztusok mindössze egyfajta gesztust jelentenek a gyakorlatkutatás sokféle gesztusai közül. Válaszát hitelesnek tartanám. De mindjárt felmerül bennem: amennyiben gyakorlati igényt tart arra, hogy bejelentse magát a „teoretizálás” klasszikus médiumaiban is – könyvekben, tanulmánykötetekben, folyóiratokban vagy konferenciákon –, vajon elvárhatja-e a szerző e médiumok diszkurzív teóriáin szocializálódott olvasójától, hogy leleplezéses gesztusait a maguk gyakorlati integritásában és intellektuális tisztességében olvassa? Nem fordulhat-e elő, hogy a történeti konstrukcióként leírt világ valahol visszacsap, ahogy maga is találoán mutat rá ennek lehetőségére esztétika és terror(izmus) vonatkozásában?

Könyvek az arcon

■ Borgesbe azért szerettem bele, mert olvasásra indít. Együtt olvassuk Dantét, Schopenhauert, Cervantest. Amikor Borgest olvasok, sosem *csak* Borgest olvasok. Magunk között vagyunk, de úgy vagyunk magunk között, mint egy keresztelőn, ahol ő az, aki jobban ismeri a keresztvíz alatti újszülöttet. Így követem Berszán István arcán is az alámerített lélek újjászületését. Az allegória talán távoli. Talán nem is allegória. A szerző ugyan is nem zárkózik el a névadás gesztusától. De a rítusaitól sem. Nem is akármilyen nevek ezek. Gyakorlatai nyomán hegyé lesz Bodor, angvallá Kay Pollak.

Ehhez persze idő kell, mert jól sejtí Berszán, „tudni a nevet [...] annyit tesz, mint időbeli kapcsolatot teremteni azzal, ami a név adásában történik”. (253.)

Serestély Zalán

■ JEGYZETEK

1. Szilágyi Júlia: *Jegyzetek az akváriumról. Esszék, feljegyzések*. Komp-Press, Kvár, 2010. 17–18.
2. Alasdair MacIntyre: *Az etika rövid története*. Typotex, h. n., 2012. 27.

KÁNTOR LAJOS AJÁNlja

■ Tanulom a történelmet – sokfélét, sokféleképpen. (Ha a jó pap... akkor a kántor miért nem?) A szűk szakma, az irodalomtörténeti szerencsére tágul, már-már azt mondanám, meghatározhatatlanul. Mostanáig például nem tudtam, mi az az osztóbíró, hogy osztóbírói intézmény, ráadásul, hogy nálunk, Kolozsvárt is működött. A 17. századi hagyatéki leltárak megeleveníthetnek egy hajdani életformát, kultúrát, szokásokat, sorsokat. Ezt teszik a szobrok, az emléktáblák. És persze ezt teszik, ezzel próbálkoznak a költők, a prózaírók. Akár kis merítésben (rövid kiadói időt áttekintve, szubjektív válogatásban), rendkívüli gazdagság tárul fel az olvasó, a könyvvásárló – az olvasásra készülő – előtt.

Az első világháború kitörésének centenáriuma előtt egy évvel megállhatunk egy Ady-vershez kapcsolódó antológiánál. „Ember az embertelenségben” – vallotta, kiáltotta Ady Endre a háború harmadik esztendejében; ezt a vallomást értelmezik a Pomogáts Béla szerkesztette kötetben a költőtársak, irodalomtörténészek. (Érdekes, hogy sehol sem találunk utalást egy hihetetlenül mai Ady-verselőzményre, miközben számos művet emlegetnek a szerzők; a *Barangolás az országban* címűre gondolok.)

Újabb kori írói tanúságtételek, jelen és múlt összekapcsolódásai jelzik, hogy a napi média hírek, ilyen-olyan kommentárok meghallgatásánál jobban elgondolkoztathat egy-egy mai (2012-es vagy 2013-as megjelenésű) könyv. Esterházy Péter választotta mottóul legújabb kötetéhez John Banville-től: „Akár egy második szív, úgy lüktet mellkasomban a múlt.” Márai posztumusz könyve pedig (*Hallgatni akartam*) az írástudó felelőségét szembesíti mindenféle (utókor) manipulációkkal.

És akkor főként e gondolatkörbe illeszkedő könyvajánlás, ábécérendben:

■ Ady Endre: *Ember az embertelenségben*. Nap Kiadó, Bp., 2012.

■ *A kolozsvári osztóbírói intézmény és a kibocsátott osztálylevelek*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta Kovács Kiss Gyöngy. Korunk – Komp-Press, Kvár, 2012.

■ *A Nagy Testvér szatócsboltja*. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből. Szerkesztette Gyarmati György és Palasik Mária. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Bp., 2012.

■ Bánffy Miklós: *Emlékezések. Irodalmi és művészeti íráások*. Polis, Kvár, 2012.

■ Daniel Barbu: *A románok természetete*. Kortárs Kiadó, Bp., 2012.

■ Boka László: *Egyszólamú kánon? Gondolat Kiadó, Bp., 2012.*

■ Csapody Miklós: *Politika és történetírás. Jakabffy és Mikó*. Korunk – Komp-Press, Kvár, 2012.

■ Esterházy Péter: *Egyszerű történet vessző száz oldal – a kardos változat*. Magvető, Bp., 2013.

■ Vasziliy Grossmann: *Élet és sors*. Európa Könyvkiadó, Bp., 2013.

■ *ITT-OTT Kalendárium*. Magyar Baráti Közösség, USA, 2012.

■ Jakab Albert Zsolt: *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat*. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kvár, 2012.

■ Kőrössi P. József: *A magyar kártya. Beszélgetés Markó Bélával*. Kossuth Kiadó, Bp., 2013.

■ Márai Sándor: *Hallgatni akartam*. Helikon, Bp., 2013.

■ *Más térben. Bálint Tibor (1932–2002)*. Szerkesztette Egyed Emese. Komp-Press – Kolozsvár Társaság – Bálint Tibor Baráti Társaság, Kvár, 2012.

■ Mihail Hodorkovszkij: *Harcok a szabadságért*. Noran Libro, Bp., 2011.

■ Molnár Gusztáv: *Beszélgetések Méliusz Józseffel (1930–1939)*. Korunk – Komp-Press, Kvár, 2012.

■ Ózer Ágnes: *Volt egyszer egy Újvidék*. Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 2012.

■ Szilágyi Zsófia: *Móricz Zsigmond*. Kalligram, Pozsony, 2013.

■ Tompa Andrea: *Fejtől s lábtól. Kettő orvos Erdélyben*. Kalligram, Pozsony, 2013.

MEGVÁLTÁS. PRO ÉS KONTRA

■ A Vatikáni Rádió beszámolója alapján 2013. május 22-én, szerdán a Szent Márta Házban bemutatott pápai szentmisén a Vatikáni Kormányzóság alkalmazottai vettek részt, koncelebrált Béchara Boutros Raï bíboros, a maroniták antióchiai pátriárkája. Ferenc pápa Márk evangéliumának egy ördögűzéssel kapcsolatos passzusához fűzte homíliáját. „Mester, láttunk valakit, aki ördögöt űzött a nevedben. Megtiltottuk neki, mert nem tartozik köztünk” – mondja János. Jézus így válaszol: „Ne tiltsátok meg neki! Aki a nevemben csodát tesz, nem fog egykönnyen szidalmazni. Aki nincs ellenünk, az velünk van.” (Mk 9,38-40) Ferenc pápa magyarázata szerint „a tanítványok kissé intoleránsak voltak” feltételezvé, hogy „aki nem rendelkezik az igazsággal, az nem tehet jót”. Ezzel szemben minden ember tehet jót, még azok is, akik nem katolikusok – hangsúlyozta a pápa. „De Atyám, ő nem katolikus! Ő nem tehet jót” – erre a feltételezett ellenvetésre válaszul Ferenc pápa kifejtette: „De igen. Az Úr mindannyiunkat megváltott vérével, nemcsak a katolikusokat. Mindenkit, az ateistákat is.”

A nem katolikusok, sőt az ateisták megváltásával vagy üdvözülésével kapcsolatos hír még aznap bejárta a nemzetközi sajtót. (Nem is csoda, hiszen a világ jelenlegi állapotában kb. hatmillárd emberről van szó, a múltba, kétszáz évezredre visszamenve pedig még többről.) A Huffington Post, az angol nyelvű világháló legolvasottabb hírportálja már kora délután fontos teológiai eseményként, mintegy az ember létállapotában végbe ment ontológiai mutációként számolt be a homíliáról, mely kommentárja szerint egyaránt megrázta a hívők és a nem hívők gondolkodását. Ami az utóbbi kategóriát illeti, az Amerikai Humanista Szövetség elnöke, Roy Speckhardt mérsékelt reakciója alapján: „A humanisták már régóta mondják, hogy isten nélkül is lehet az ember jó. Biztató ugyanezt a Katolikus Egyház vezetőjétől hallani.” A szkeptikusok, agnosztikusok, ateisták fontosabb online fórumain (Secular Coalition for America, Richard Dawkins Alapítvány, Sam Harris Project Reasonja stb.) a fel-

használók inkább lekezelőnek érezték a „még az ateista is tehet jót” típusú megfogalmazást, illetve rámutattak a véráldozat általi megváltás fogalmával kapcsolatos fenntartásaikra.

Az Új Ateizmus néven ismert, a 2000-es évek közepe táján kialakult mozgalom képviselőinek érvelése szerint a megváltás a kereszténység előtti bűnbakkeresés logikáját követi. Eszerint bűnök történtek, így valakinek ezért feltétlenül bűnhődnie, szenvednie kell, a bűn megbosszulandó. A bűnös helyett azonban a megbosszulandó bűn árát másvalaki fizeti meg ártatlan áldozatként istennek, akinek mellesleg hatalmában állna a tartozást egyszerűen el is engedni. Adott esetben vállalhatom persze valaki tartozásának a kifizetését, sőt, ha még jobban ragaszkodom az illetőhöz, esetleg vállalhatom helyette a bűnhődést. Morálisan nem lehetséges azonban felmentenem az egyéni erkölcsi felelősség alól, méghozzá a jövőben elkövetendő összes bűnökért is. Az ártatlan ember kivégzése a bűnösökért nem igazolható, ugyanígy erkölcsileg visszatartó, primitív gondolkodást feltételez a véres emberáldozat, a saját gyermek (ön)engesztelő áldozatként történő kínzása és megölése a nemlétező legelső emberpár által elkövetett szimbolikus és igazolatlan módon örökletes bűnért (a keresztény teológia új ateista kritikája ennél összetettebb; a fentiekhez vö. Bart D. Ehrman: *God's Problem: How the Bible Fails to Answer Our Most Important Question – Why We Suffer*. Harper Collins Publishers, New York, 2008. 138–144; Christopher Hitchens: *God Is Not Great: How Religion Poisons Everything*. Hachette Book Group, New York, 2007. 211–212; Richard Dawkins: *The God Delusion*. Mariner Books, Boston – New York, 2008. 287).

Visszatérve az ügyhöz, a Vatikán szóvivője, Thomas Rosica másnap helyesbített, vagy legalábbis pontosította Ferenc pápa kijelentéseit a Zenit katolikus hírügynökség portálján közzétett magyarázatában. Eszerint a Katolikus Egyházzal tudomással bíró egyének, akik nem tagjai ezen egyháznak, nem is üdvözülhetnek: „Krisztus egységes Egyháza mint a világ-

ban megalapított és szervezett intézmény a Katolikus Egyházban áll (*substitit in*), amelyet Péter Utóda és a vele közösségben lévő püspökök kormányoznak. (...) Nem üdvözülhetnek azok, akik a Krisztus által alapított és az üdvözüléshez szükséges egyház ismeretében elutasítják, hogy belépjenek abba, vagy megmaradjanak benne.” Ugyanakkor azok, akiknek – önhibájukon kívül – nincs tudomásuk ezen egyházzól, de „a kegyelem által indíttatva cselekedni igyekeznek Isten akaratát, ahogyan az a lelkiismeret előírásai által ismert, elérhetik az örök üdvösséget.”

A május 23-án közzétett magyarázat kapcsán a világi sajtó egy jelentős része, illetve az egyház kritikusai meglehetősen iróniával a legalábbis teológiai kérdésekben *per definitionem* tévedhetetlen pápa kiigazításáról, helyesbítéséről beszéltek. Ferenc pápa szerint Krisztus „mindenkit megváltott, az ateistákat is”, míg Thomas Rosica szerint a Katolikus Egyházon kívüliek „nem üdvözülhetnek”, ugyanakkor „elérhetik az üdvösséget” (üdvözülhetnek). Úgy tűnik, a szubtilis teológiai megkülönböztetés forrása a *cannot be*

saved fordulat kétféle nyelvi értelmezése lehet: a mindennapi nyelvértés alapján „nem üdvözülhet”, amely azonban utalhat arra is, hogy a Katolikus Egyházat (el) nem ismerő személy nyilvánvalóan „nem is üdvözíthető” általa. Emellett a tisztázó szándékkal írt szöveg – az olvasó értelmezésétől függően – egy újabb fogalmi megkülönböztetést vagy nyílt logikai ellentmondást vezet be az üdvözülés (*being saved*) és az üdvösség elérése (*attain salvation*) között. Végül hasonlóan szubtilis megkülönböztetést tételez Rosica a megváltás és az üdvözülés között, amelyet a világ mindközönségesen úgy értett, hogy a nem katolikusok mostantól nem jutnak pokolra. (Vö. Richard Dawkins május 27-i Twitter-kommentjeit: „Az ateisták a mennybe mennek? Nem. Bocsánat, nagyvilág, a tévedhetetlen pápa tévedett”; illetve még aznap, később: „Ó, ne! Figyelmem kívül hagytam a finom »teológiai« nüanszokat. A megváltás nem ugyanaz, mint az üdvözülés. És a pápa csak akkor tévedhetetlen, amikor nem téved.”)

Rigán Lóránd

„ÖRTORNYOK SORA VIGYÁZTA A TÁJAT...”

■ A *Limes* folyóirat Komárom-Esztergom megyei tudományos szemle. Volt. Tatabányán jelent meg 1988 és 2012 között, legtöbb évfolyamában negyedévente. „Kezdetben főként helytörténeti értékeket, hagyományainkat felmutatva működött a lap, majd mind szélesebbre nyitva tájékozódásunkat, közép-európai kitekintésű történelmi folyóiratként határoztuk meg profilunkat” – így írnak a tartalmi vezérlőről a szerkesztők A *Limes negyedszázadához* íródott epilógusban (2012.4. sz. II. 97–98.). A huszönötödik évfolyam negyedik száma, az indulástól a kilencvenötödik szám, két kötetből tevődik össze. Ezzel a gazdag kiadvánnyal zárul a folyóirat működése. A megszűnés okát is az epilógusból tudjuk meg: az anyagi támogatás hiánya. Utólag szokott kiderülni, hogy marad-e új egy időszaki kiadvány –

vagy bármilyen intézmény – megszűnte után. A működésével egyidejű értékeléseket az emlékezet teljesíti ki, annak ellenére is, hogy az emlékezetnek köze sincs az igazságosság fogalmához.

A két kötetnek különböző tematikája. Az első a *Történetírás – kisebbségtörténet*, a második a *Történeti és művészeti emlékképek* címet viseli. Bár a tekintélyalapú értékelést nem kedvelem, a szám szerzőinek listáját – szakmán belül mindenképpen – bizalomgerjesztőnek kell neveznem. Az első kötetben Fedinec Csilla, Gyáni Gábor, Hermann Róbert, Hornyák Árpád, Katona Csaba, Pritz Pál, A. Sajtó Enikő, Szarka László és Szilágyi Imre tanulmányait olvashatjuk, a másodikban Ablonczy Balázs, Bertha Zoltán, Kántor Lajos, Kövesdi Mónika, Ortutay András, Seres Attila, Szász István Tas, Székely

András Bertalan, Wehner Tibor írásai jelentek meg. A két tematika eltérésein túl is különböző jellegűek az írások. Többségük kétségkívül értékes, de megjegyzéseket nem fűzök mindegyikhez, amihez pedig nem szólok hozzá, és a címe beszédes, annak említésnél több helyet és figyelmet nem szentelek. Több tanulmány szövege mellett megjelenik a szerző egy, vagy több kapcsolódó kötetének fedőlapja. Ezeket minden esetben feltüntettem lábjegyzetben.

Gyáni Gábor tanulmánya nyitja az első kötetet.¹ Címe: *A nemzeti történetírás választón. A transznacionális történelemről*. Olyan kérdést vet fel, amire fel kell kapnia a fejét mindenkinek, aki érintettnek érzi magát a történelemben és ezzel együtt a történettudomány, történetírás jövőjében – kivétel nélkül érvényes ez azokra, akik nem riasztó tömegű adatSOROK képét társítják a „történelem” szóhoz. Gyáni előbb röviden áttekinti a nemzeti történetírás korlátait, majd összefoglalja a „használatos múlt főbb kritériumai”-t. A hivatkozások jórészt a 20. század második felében (Eric Hobsbawm, Terence Ranger, Hayden White, Ernest Renan, Gottfried Schramm) illetve a 21. században (François Hartog, Jacques Revel, Margaret MacMillan, Alexei Miller, Maria Lipman, Gyáni Gábor) megjelent munkákra mutatnak, de érintetlenül jelenik meg a monumentális történetírás nietzschei fogalma. Ezen kritériumok megfogalmazásával lepleződtek le azok a történetírói elvek, amelyek öngazolásukat önmagukból merítették. A nemzeti történetírással szemben már létrejöttek a lépték-váltó irányzatok: „az internacionális, a globális, a transzferkutató, a transznacionális, vagy éppen az histoire croisée (összefonódó), valamint az entangled (egymással összekeveredő) jelzőkkel illetett történetírói programok”, amelyek a „reálisabb történeti szemléletmód” elérését célozzák. Gyáni a migrációról mint a nacionalista éthoszszal szemben álló jelenségről ír bővebben – ezt vizsgálva a hagyományos fel fogás valóban ítéletet mondana, vagy tragédiát írna történelem helyett. De valóban reális, vagy csak aktuális a nemzetállamokénál „partikulárisabb vagy éppen univerzálisabb tér- és időkeret”? A rovat címe találó: a *Történetírás választón* van. Ugyanebben a rovatban jelent meg Szilágyi Imre² *A szlovén történetírás 1990 után* című tanulmánya, amely egy nemzeti történetírás húszéves működését ismereti.

A *Kisebbségben* című rovat három olyan írást tartalmaz, amelyek a határon túli magyar kisebbségek történetéhez nyújtanak adalékot. Szarka László tanulmánya *A Trianon utáni magyar nemzetépítés kisebbségi olvasatai Jócsik Lajos történeti esszéinek tükrében* címet viseli. Már csak azért is érdemes egy pillantást vetni Jócsik Lajosnak, a csehszlovákiai magyar kisebbség jelentős alakjának a nemzetfelfogására, mert ő a tárgyalt időszakban (1930–1944), fiatalon, hosszú utat járt be a baloldali Sarló mozgalomtól: annak felbomlásakor a radikálisabb irányvonalán haladt tovább, s végül a kisebbségi magyar kommunista politika kritikusa lett. Ha beszélhetünk – és szerintem kell is beszélünk – kisebbségi magyar eszmetörténetről, ez a tanulmány kiváló adalék a szélesebb rálátáshoz. A Sajti Enikő³ *Tapasztalatok a megszállott délvidéki területekről* főcím alatt rövid bevezetés után egy érdekes és tartalmas, 1919. szeptember 28-ra datált dokumentumot közöl, amelyre dr. Várady Imre – „a délvidéki magyarság legtekintélyesebb vezetője” – magánlevéltárában talált rá. Saját kutatása alapján dr. Steuer György államtitkárnak tulajdonítja az aláírás nélküli jelentést, amely a Délvidék szerb megszállásáról szól. Hornyák Árpád⁴ *Magyarok a második Jugoszláviában* című rövid, de lényegretörő tanulmányában a titói Jugoszlávia kormányzati politikájának a kisebbségekkel szembeni magatartását ismerteti: a politikai kereteket, valamint ezek hatását a magyar lakosságra.

A *Műhely* rovatban Hermann Róbert *A katonai Határőrvidek 1848–1849-ben* címmel közölt tanulmányt. Pritz Páltól⁵ pedig a Politikátörténeti Intézet konferenciáján, 2012. március 8-án elhangzott előadásának szövegét olvashatjuk *A népi írók külpolitikai nézeteiről*. Ugyane rovatban Katona Csaba egyesíti egy szereplő egyéni látószögét a hagyományos történeti megközelítéssel az 1918-1919-es Esztergomi események kapcsán (*Köztörténet – magántörténet*), Katona Sándor, az Esztergomi Nemzeti Tanács elnökének emlékiratait, illetve az ő fiának később kelt visszaemlékezéseit dolgozva fel.

A *Kitekintő* rovat az aktualitások irányába fordul: Fedinec Csilla⁶ a 2012-es ukrajnai parlamenti választásokról ír.

Az első kötetben megjelent írások, ha nem is függenek szorosan össze, a nemzeti történetírás, illetve kisebbségtörténet, mint közös keret, összefogja őket. Ez-

zel szemben a második kötet mintha szét-
esőbb lenne. Tematikája: *Történeti és mű-
vészeti emlékképek*. Valóban, az itt megje-
lent írások kissé olyanok, mint egy szemé-
lyes fényképgyűjtemény: vannak önálló
képek, és vannak valamelyest összefüggő
képsorok, de az egyes képek, illetve az
egyes képsorok csak a gyűjtőhöz kötőd-
nek valamilyen módon, egymáshoz nem,
vagy csak alig.

Az első rovat az 1935 és 1944 között,
Erdélyben megjelent *Hitel* folyóirat köré
szervezi a benne foglalt írásokat. *A Hitel és
szellemi köre* címet viseli, négy rövid ta-
nulmányt tartalmaz. Előbb Szász István
Tas áttekintést nyújt a folyóirat történetéről
(*A Hitel születése, céljai és sorsa*), majd a
laphoz kapcsolódó három személyiségről
olvashatunk: Székely András Bertalan
Venczel Józsefről, Kántor Lajos Szabédi
Lászlóról, Bertha Zoltán Tamási Áronról ír.

A *Dokumentumok* rovatban Seres Atti-
la forrásközlését olvashatjuk *Magyar „ré-
gészeti delegátus” Moszkvában a két világ-
háború között: levéltári források Fettich
Nándor 1935. évi szovjet kutatóútjának ta-
nulmányozásához 1935–1937* cím alatt.

A következő rovat hivatott megjelení-
teni a művészeti emlékképeket, így a szö-
vegről a képekre kerül át a hangsúly.
Komárom-Esztergom megye művészeti
életéhez kötődő emlékek, helyi művé-
szek egykori kiállításairól, illetve mai
emlékezetükről olvashatunk, betekintést
nyerhetünk az 1970-es és 1980-as évek-
ben Balatonvilágoson szervezett művész-
találkozók hangulatába, illetve Csoóri
Sándor esztergomi kötődéséről szerezh-
tünk tudomást.

A *Szemle* rovatban Ablonczy Balázs
ismertetőjét olvashatjuk Egry Gábornak *Az
erdélyiség „színeváltozása”* című könyvé-
ről, illetve Ortutay András ismertetőjét
Muskovics Andrea Anna *Présházak és
pincék Esztergomban* című könyvéről.

A második kötet – és ezzel huszonöt
év – a már említett epilógussal zárul.

A folyóirat internetes oldalán⁷ min-
denki számára elérhetőek a korábbi szá-
mok tartalomjegyzékei, illetve 2005-től
kezdődően és 2011-el bezárólag a teljes
évfolyamok teljes számai letölthetőek.

Izsák Anikó-Borbála

■ JEGYZETEK

1. Kapcsolódó munkája [K.m.]: *Az elveszített múlt*. Nyitott Könyvműhely, 2010.
2. K.m.: *Az önálló és demokratikus Szlovénia létrejötte* Teleki László Alapítvány, 1998.
3. K.m.: *Impériumváltások, revízió, kisebbség*. Napvilág, 2004.
4. K.m.: *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok*. Forum, 2004.
5. K.m.: *A mi 20. századunk*. Szerk.: Kovács Kiss Gyöngy–Romsics Ignác. Társszerzők: Gyáni Gábor, Romsics Ignác, Szarka László, Tomka Béla. Komp-Press – Korunk, 2011; *Uő: Magyar diplomácia a két háború között*. Magyar Történelmi Társulat, 1995.
6. K.m. mint főszerkesztő, Vehes Mikolával közösen: *Kárpátalja 1919–2009*.
7. www.limesfolyoirat.hu

ABSTRACTS

István Angi

■ ***Stravinsky's Ballet Sacre du Printemps Premiered One Hundred Years Ago***

Keywords: *Gefühlsästhetik, Igor Stravinsky, Béla Bartók, scandal, shock*

The study analyses from the viewpoint of *Gefühlsästhetik* the ballet's creation, premiere and reception. It is well known that the premiere, which took place exactly one hundred years ago, has been the greatest musical scandal of our times. The accentuated dynamics of the conflicts of feelings, which generated the scandal, lead to an almost traumatic shock experience during the creation, interpretation and reception of this work. Just like the *Allegro Barbaro* by Béla Bartók, among other notable works, the music of the *Sacre du Printemps* is strong and shocking. The study discovers the object of its aesthetical message in the general circular usage of shocking effects. The author explains that this shock experience includes an awakening. That is, he urges us to wake up to the reality of the self, and to discontinue merely staring at ourselves and our entourage. According to Stravinsky, we should change ourselves and the world which surrounds us in the name of our right to awareness. Maybe we should take up again the *Sacre de Printemps's* opportunity in this awakening to the consciousness of reality.

Ferenc Csörtán

■ ***On India: Four Theses***

Keywords: *Rabindranath Tagore, Nobel Prize for Literature, India, history of civilization, conflicts, population, cultural reception*

Under the pretext that the world is celebrating 100 years since Rabindranath Tagore was awarded the Nobel Prize for Literature, the study attempts to present an image of contemporary India. India represents a multiple paradox as it is simultaneously a millennium old civilization and a brand new state, both modern and obsolete, rich and poor, peaceful yet strongly armed. Ethnically diverse and full of conflicts, but also a stable, well-functioning democracy. Lead by strong women, but with still a long way to go until the women citizens themselves also accomplish real emancipation. India

is the second most populated country of the world. Furthermore, India carries a large potential and, as such, it is a rising great power. Infact, India makes us wonder whether it may already be a great power. The paper is concluded with the stories of some notable Hungarian or Transylvanian personalities, whose Indian experiences impacted on them, hence having an influence on their social and/or cultural environment as well.

Vilmos Erős

■ ***An Outline of Modern Austrian Historical Writing***

Keywords: *eruditism, professionalism, Geistesgeschichte, gesamtdeutsch historiography, social and intellectual history, postmodernism*

The study is part of a historiographical synthesis in the making. The author depicts in it the most important epochs, historians, institutions etc. of modern Austrian historical writing. The paramount periods in this respect are: the eruditism of the 18th century, the 19th century's professionalism, *Geistesgeschichte* and *Volkstumskunde* (the so-called *gesamtdeutsch historiography*) between the two world wars, trends of social and intellectual history after the Second World War, as well as postmodernism at the end and the turn of the 20th century.

Andor Horváth

■ ***A New Hungarian Translation of Marcel Proust's Du côté de chez Swann***

Keywords: *Marcel Proust, À la recherche du temps perdu, 20th century novel, literary reception, Hungarian culture, translation*

The first volume of *À la recherche du temps perdu* was published in 1913 without producing a great literary event. Nevertheless, since its publishing, Proust's *roman-fleuve* has become one of the most important literary performances of the 20th century. Having finished a new Hungarian translation, the author explains the method and the procedure he adopted in order to obtain simultaneously more fidelity to the original and more elegance, in spite of the Proustian prose being notorious for giving rise to insurmountable difficulties. To illustrate the result of his labour, the journal publishes the chapter describing the memorable scene of Swann's visit at the

narrator's family in Combray, when Marcel, sent to bed in his chamber without having said adieu to his mother, decides to wait and finally forces her to remain with him and so defeats his tormenting anxiety.

Majdik Kornélia – Lovász Tamás:

■ **Alfred Werner: Pioneer of Coordination Chemistry**

Keywords: *Alfred Werner, coordination chemistry, organo-metallic complexes, optic isomers, spatial structure*

One hundred years ago, in 1913, Alfred Werner has received the Nobel prize for chemistry „in recognition of his work on the linkage of atoms in molecules by which he has thrown new light on earlier investigations and opened up new fields

of research especially in inorganic chemistry”. The theoretical and experimental results he obtained offered the opportunity for future researchers to study the structure of organo-metallic complexes. These also contributed to the explanation of differences between spatial arrangements of optic isomers. Alfred Werner and his coworkers have studied for twenty years the synthesis, structure analysis and characterization of possible isomers of a multitude of metallic complexes. They published over 150 scientific papers which may still be read in the library of the Faculty of Chemistry in Cluj (Kolozsvár). This article presents the modern analytical techniques aimed at determining the precise spatial structure of any chemical species.

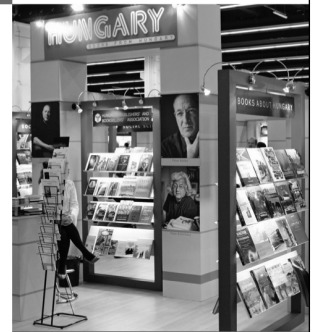
Publishing Hungary

A 2012-ben indult program célja, hogy három éven át támogassa és segítse a magyar szerzők és könyvek, a magyarországi könyvkultúra megjelenését, bemutatását, reklámozását a külföldi könyvvásárokon, könyvfesztiválokon. A magyar könyvkultúra nagyon sokszínű, és rendkívül sok fontos értékkel bír. A program elsődleges feladata, hogy ennek a sok és sokféle értéknek külföldi bemutatásával hiteles és előnyös képet alakítson ki kultúránkról, valamint elősegítse a magyarországi és külföldi kiadók közötti szakmai kapcsolatokat megerősödését.

A program megvalósítása a Balassi Intézet feladata, amely a külföldi magyar intézetek munkáját összefogja és irányítja. A Balassi Intézet külföldi magyar intézetei révén nemcsak a nagy könyvfesztiválokkal, vásárokkal (Frankfurt, London, Párizs, Bologna) tartja a kapcsolatot, de képes folyamatos és hatékony együttműködés megalapozására a hazai és külföldi könyves szakma résztvevői között. 2012-ben 12 könyvvásáron vett részt Magyarország.

2013 SZAKMAI PROGRAMJA:

1. *Jeruzsálem* – 2013. február 10–15.
2. *Lipce* – 2013. március 14–17.
3. *Párizs* – 2013. március 22–25.
4. *Bologna* – 2013. március 25–28.
5. *Prága* – 2013. május 16–19.
6. *Varsó* – 2013. május 16–19.
7. *Moszkva – DÍSZVENDÉGSÉG!* – 2013. szeptember
8. *Frankfurt* – 2013. október 9–13.
9. *Bécs – Donau Lounge* – 2013. november 21–24.
10. *Marosvásárhely* – 2013. november
11. *Pozsony* – 2013. november

 Balassi
Intézet

www.balassi-intezet.hu
www.publishinghungary.hu

Nemzeti
Kulturális
Alap

A lapszámot szerkesztette:
Horváth Andor

- Ady Endre** (1877–1919)
Adorjáni Panna (1990) – mesterképzős hallgató, KRE, Budapest
Angi István (1933) – zenetudós, ny. egyetemi tanár, Kolozsvár
Biró Annamária (1980) – egyetemi adjunktus, PKE, Nagyvárad, tudományos kutató, EME, Kolozsvár
Bors Eszter (1985) – képzőművész, Csíkszereda
Csörtán Ferenc (1947) – mérnök, építészettörténész, Szováta
Elek Tibor (1962) – irodalomtörténész, PhD, főszerkesztő, Bárka, Békéscsaba
Erős Vilmos (1960) – történész, egyetemi docens, Debreceni Tudományegyetem
Fleisz Katalin (1978) – irodalomtörténész, tanár, PhD, Mezőpetri
Gömöri György (1934) – költő, műfordító, irodalomtörténész, ny. egyetemi tanár, London
Heinrich Andrea (1977) – középiskolai tanár, Szatmárnémeti
Hevesi Judit (1990) – költő, Budapest
Horváth Andor (1944) – esszéíró, főszerkesztő-helyettes, Korunk, Kolozsvár
Izsák Anikó-Borbála (1990) – mesterképzős hallgató, BBTE, Kolozsvár
Kántor Lajos (1937) – irodalomtörténész, az MTA külső tagja, Kolozsvár
Kende Péter (1927) – szociológus, politológus, Párizs–Budapest
Lakatos Artur (1980) – történész, PhD, Kolozsvár
Láng Zsolt (1958) – prózaíró, szerkesztő, Látó, Marosvásárhely
Lovász Tamás (1976) – vegyész, PhD, tanársegéd, BBTE, Kolozsvár
Majdik Kornélia (1952) – vegyész, PhD, egyetemi docens, BBTE, Kolozsvár
O'Driscoll, Dennis (1954–2012) – ír költő
Ornea, Zigu (1930–2001) – irodalomtörténész
Pomogáts Béla (1934) – irodalomtörténész, az MTA doktora, Budapest
Proust, Marcel (1871–1922) – francia író
Rigán Lóránd (1980) – filozófiatörténész, PhD, szerkesztő, Korunk, Kolozsvár
Serestély Zalán (1988) – doktorandusz, BBTE, Kolozsvár
Szalay Zoltán (1985) – prózaíró, kritikus, főszerkesztő, Irodalmi Szemle, Pozsony
Tózsér Árpád (1935) – író, költő, Pozsony

Támogatók

2013
Enka

„India sokféleképpen paradox világ. Fiatal állam, és egyike a világ legrégebbi civilizációjának. Potenciális szuperhatalom, és többszáz millió polgára él szegénységben. Büszke hona a békeszerető Mohandász Gandhinak, de a nukleáris hatalmak egyike, és övé a világ egyik legnagyobb hadserege. Folyóit istenként imádják, és közben a világ legszennyezettebb vizei között tartják számon őket. Az egyik oldalon hiányos infrastruktúra, a másikon világszerte keresett IT-szakemberek, mérnökök, kutatók. Nők a hatalom csúcán, és nők milliói teljes kiszolgáltatottságban. Etnikumok és vallások sokasága alkotta társadalom, melyet szakadár mozgalmak és erőszakos megmozdulások ráznak meg, mégis a világ legnagyobb, stabil és jól működő demokráciája.”

(Csörtán Ferenc)

ISSN 1222 8338

9 771222 1283304

5 LEJ
500 FT

O MIE NOUĂ SUTE TREISPREZECE
NINETEEN THIRTEEN